

O žalosti niti besede

UVOD V KULTURNO ZGODOVINO
VÉLIKE VOJNE

OTO LUTHAR

GRADIVO UREDILA ALENKA KOREN

Naslov je povzet po verzju »Don't send a word of sorrow« iz: Popular song on the Home Front 1916, Lyn Macdonald, 1914–1918, Voices and Images of the Great War, Pinguin Books, London, 1991.
Prevedel Marjan Strojan.

Fotografijo Prestorjeve družine je spomladi leta 1930 posnel Ciril Prestor.

ZALOŽBA
ZRC

Oto Luthar »O žalosti niti besede«

Uvod v kulturno zgodovino vélike vojne

© 2000, Založba ZRC

Gradivo uredila Alenka Koren

Oblikovanje in

grafična ureditev Milojka Žalik Huzjan

Jezikovni pregled Helena Majcenovič

Založnik Založba ZRC, ZRC SAZU

Za založnika Zoran Stančič

Tisk Tiskarna Littera picta, Ljubljana

Tisk publikacije je podprlo

Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije

Gradivo je dostopno na domači strani

www.zrc-sazu.si/prestor

CIP – Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(4)"1914/1918

LUTHAR, Oto

»O žalosti niti besede« : uvod v kulturno zgodovino vélike vojne / Oto Luthar ; gradivo uredila Alenka Koren. - Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2000.

ISBN 978-961-254-495-9 (pdf)

<https://doi.org/10.3986/9789612544959>

269303040

»*O žalosti niti besede*«

UVOD V KULTURNO
ZGODOVINO VÉLIKE VOJNE

OTO LUTHAR

GRADIVO UREDILA
ALENKA KOREN

LJUBLJANA 2000

KAZALO

Zahvala	7
Prolog	9
I. del – Uvod v kulturno zgodovino vélike vojne	13
Čigava vojna	15
<i>Večno vprašanje</i>	16
<i>Pisanje rešuje</i>	20
<i>Pod okriljem umetnosti</i>	24
<i>V službi uporabne umetnosti</i>	30
<i>Kdo in zakaj je kriv za vojno</i>	34
<i>In ženske</i>	40
<i>Mir in vojna</i>	44
»Kako resnična« je lahko »prava vojna«?	51
»Mrtvi so vsi na isti strani«	58
<i>»Domovina te potrebuje!«</i>	67
<i>Mi in oni</i>	80
<i>»Naj se konča«</i>	86
<i>Levi in osli</i>	87
Zgodovina spomina	95
II. del – Ko sem nosil vojaško suktnjo	101
Literatura	203
Don't send a Word of Sorrow (Summary)	209

ZAHVALA

Idejo za knjigo dolgujemo skriteму, skoraj sramežljivemu spominu kronistov vsakdanjega trpljenja med leti 1914 in 1918. Nastala je na podlagi zapuščine Cirila Prestorja in pisem, dnevnikov ter spominov prve generacije 20. stoletja. Naj še tako obračamo in povečujemo okrogle letnice, mimo dejstva, da se je kratko in razburljivo 20. stoletje začelo leta 1914 in ne leta 1900 ali 1901, preprosto ne moremo. Če se je končalo že leta 1989 ali 2000 oz. 2001, bodo domislili zgodovinarji naslednjih generacij.

Za našo generacijo in še kakšno prej se je začelo poleti leta 1914, in sicer z eno največjih katastrof v zgodovini zahodnega sveta. Za ljudi, ki so bili zraven, je bilo to rojstvo tako razburljivo in krvavo, da preprosto niso mogli verjeti svoji izkušnji. Zato ni čudno, da so dogodki, povezani s tem časom, toliko let iskali pot v zgodovinski spomin, da so po podstrešjih in kleteh skriti spomini ostali nedotaknjeni skoraj pol stoletja in več ter da so o tistih, ki se iz te vojne niso vrnili, pričali samo nagrobniki.

Celo za našo, tretjo generacijo tega stoletja, spomin na prvo svetovno vojno ne sega mnogo dlje od pripovedovanja enega ali obeh dedov, ki sta (če sta) preživela svojo vojaščino. Več o življenju na fronti in o življenju družin doma do srede osemdesetih let skorajda nismo mogli izvedeti. Zgodovinopisje se je tega časa lotilo zelo pozno, v glavnem šele potem, ko je opravilo z drugim delom obdobja, ki ga sodobni zgodovinarji imenujemo »nova tridesetletna vojna« ali »doba katastrofe«.

Šele potem, ko je bila v veliki meri rekonstruirana druga svetovna vojna, so se kronisti zagledali v njene vzroke. In šele pri natančnem študiju njenih vzrokov so opazili, da se je vse skupaj začelo npletati že s prvo, če ne celo mnogo prej.

Pričujoča knjiga skuša k temu spoznanju prispevati svoje argumente, obenem pa želi rekonstruirati emocionalno zgodovino ljudi, ki so ta čas preživljali. Predvsem pa želi osvežiti spomin na dva neobičajna vojska, na Cirila Prestorja in Franca Puhana. Predvsem prvi v svojem opisu

vojaškega življenja namreč ne razsipa s pojmi, kot so čast, pogum in slava, zelo pogosto pa govori o grozi, škodi in človeški nespameti ...

Za pomoč pri njenem nastanku se zahvaljujemo Tatjani Lorković, Paulu Freedmanu, Ivu Bancu, Leli B. Njatin, Milojki Žalik-Huzjan, Petri Svolfšak, Borutu Telbanu, Voju Likarju, Urošu Parazajdi, Heleni Majcenovič, Sonji Stergaršek, Marjanu Strojano in Kobariškemu muzeju. Za podporo se zahvaljujemo tudi Ministrstvu za kulturo Republike Slovenije, Ministrstvu za znanost in tehnologijo Republike Slovenije, Raziskovalnemu skladu Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU ter Tempusovemu in Fulbrightovemu skladu.

Še posebej se zahvaljujemo Majdi Prestor.

Ljubljana – New Haven, maj 2000

PROLOG

Na robu sveta – na robu pameti

To je bila ena največjih norosti v človeški zgodovini.

Čeprav je po koncu 18. stoletja v evropski politiki navidez prevladalo stališče, da je vojna nadaljevanje politike z drugačnimi sredstvi, vojskovanja ne moremo uvrstiti med normalne plati človeškega življenja. Nasprotno, vojne so, ne glede na vsakokratne razlage, vse po vrsti neumne. Vojna, o kateri pripoveduje pričujoča knjiga, pa je bila najbolj nespačetna od vseh: najbolj nesmiselna in najbolj cinična.

V pismih, dnevnikih in spominih sodobnikov, ki so jo preživljali, nekateri pa celo preživeli, se namreč redno srečujemo z nezmožnostjo, da bi opisali to, kar preživljajo. V njihovih izpovedih je nešteto razmišljanj o tem, da norosti, ki jih obdaja, preprosto ne morejo zajeti v besede. Pri tem seveda ni šlo za problem jezika ali retorike, temveč za priznavanje nezmožnosti upodobitve grozot, ki so se dogajale okoli njih. Zato v omenjenih virih vseh vrst kar mrgoli izjav kot: »*Vonj [...] krvavečih trupel je bil onkraj opisljivega*« ali »*Pogled na bojišče je nepopisen*«. ¹

Avtorji se kar naprej pritožujejo, ker svojim bralcem ne morejo posredovati nevzdržnega zvoka topniškega obstreljevanja, ne znajo opisati razcefranih trupel in glede na to ljudem, ki so ostali doma, ne morejo razložiti, kaj pravzaprav pomeni biti na fronti. Okolje, v katerem so se gibali, so doživljali kot nekaj nestvarnega, nikogaršnje ozemlje onkraj njihovih strelskih jarkov je pomenilo grozečo negotovost. Sovražnikove položaje so dojemali kot nekaj popolnoma nečloveškega, kot nekaj, kar je na robu znanega sveta. Po hitrem zatonu evforičnih napovedi o bliskoviti in veličastni zmagi pa se je udeležencem obeh strani vojna začela kazati v svoji pravi luči. Vse več sodelujočih jo je začelo doživljati kot dogajanje na robu pameti.

---

¹ Paul Fussel, *The Great War and Modern Memory*, Oxford University Press, London, Oxford, New York 1975, str. 170.

Njenih posledic pa prvič v zgodovini vojskovanja niso čutili samo vojskujoči – čeprav so imeli predvsem ti največ težav s posredovanjem vojne izkušnje –, temveč celotna kultura zahodnega sveta. Vojna ni le razbila družin, uničila gospodarskih sistemov in preoblikovala vrste držav, temveč je spremenila tudi jezik, način čustvovanja in nenazadnje tudi sam način posredovanja čustev.

Predvsem pa je v ljudeh, tako vojaki kot civilistih, vzbudila potrebo po izražanju strahu in groze pred razmerami, ki jih je povzročila vojna. Tisoči ljudi, ki pred vojno niso čutili nobene potrebe po ubeseditvi svojih čustev, so tako rekoč čez noč postali pesniki in pisatelji. Dan za dnem se je pisalo nešteto dnevnikov in dan za dnem je predvsem v Evropi nešteto pisem skušalo pregnati skrbi in negotovost. Po vojni so bojavniki še leta in leta urejali svoje spomine: generali svoje zbirke neživljenjskih strategij, navadni vojaki svoje moraste sanje.

Ena takih zbirk spominov navadnega vojaka je med drugim »zakrivila« nastanek pričujoče knjige. Drobní zvezek dnevnih utrinkov z naslovom *Ko sem nosil vojaško suknjo. Po svetu od leta 1913–1918 slovenskega podoficirja Cirila Prestorja* predstavlja enega takih »čustvenih izbruhov« oziroma enega od načinov premagovanja ali preganjanja grozljivih spominov.

»*Da se ne bi nikoli ponovilo ...*«

Te nešetokrat izrečene besede, ki predstavljajo mešanico olajšanja in spomina na preživete grozote, je bilo mogoče slišati še dolgo po katastrofi, ki so jo zgodovinarji kasneje poimenovali *veliko* oziroma *prvo svetovno vojno*.

Takšni in podobni izrazi upanja so ostali zapisani v mnogih oblikah: »*Človek ne more povrniti življenja, vendar lahko prepreči smrt v prihodnje,*« je zapisal francoski pisatelj Barbusse; južni Tirolec Matthias Ladurner-Parthanes² pa je ponavljal: »*Vsem nadaljnjim rodovom v spomin*«. Prestor, katerega dnevnik je sestavni del te knjige, pa je svoja občutenja uredil v nenavadno emancipatorično misel, ki potomce, podobno kot omenjena Francoz in Italijan, opozarja na nepredstavljive grozote vojne, obenem pa vse skupaj zaokroži v otožno svarilo pred kratkovidnostjo nacionalne ali individualne samozagledanosti. Pravi namreč:

»*Toliko mojih prijateljev je ostalo na bojnih poljanah, ne samo Slovencev, temveč raznih narodnosti, saj prijatelja, poštenega prijatelja, nisi iskal ravno*

² Glej Matthias Ladurner – Parthanes, *Kriegstagebuch eines Kaiserjagers*, Verlagsanstalt A thesia, Bozen – Bolzano 1996.

med Slovenci ...« in se s tem dvigne nad nepregledno množico podobnih pričevanj. Uredniki obsežnejšega in z velikimi besedami gosteje posejanega dnevnika Ladurner-Parthanesa so poudarjali izjemnost vira, ki so ga pripravljali za tisk. Če je to res, potem je Prestorjevo sicer skromnejše besedilo enkratno. Pa ne le zaradi protivojnega sporočila, temveč zato, ker je bil Ljubljčan eden redkih, ki je preživel posamezne odseke treh od štirih najpomembnejših front na evropski celini. Začel je kot nesojejni osvajalec Srbije, od koder so ga premestili v Galicijo in na rusko fronto, nato se je konec leta 1916 znašel na soški fronti in v Tirolskih Alpah, novica o premirju pa ga je dosegla na Topčiderju, na njegovi drugi poti na jug.

Toda naj več o sami poti in dogodivščinah na njej pove sam. Kasneje. V uvodu izdajmo samo to, da ga je vojna na koncu vendarle ujela. Spomladi leta 1944 so ga ubili Nemci. Nasilje, ki ga je ves čas preziral – *»Vi, ki zaklade zbirate iz bližnjikov krvi, ki reveže zatirate – prah boste tudi vi«* –, mu je bilo, kot kaže, usojeno podobno kot Andričevemu junaku Maxu Loewenfeldu (*Pismo iz leta 1920*), ki je na begu pred posledicami, ki so zanetile prvo vojno, umrl v bombnem napadu, ki je napovedoval drugo.³

³ *»Ko se je v Španiji začela državljanska vojna, je vse skupaj popustil in odšel kot prostovoljec v republikansko vojsko. Organiziral je obvezovališča in bolnišnice, zaslovel po svoji zavzetosti in znanju. V začetku leta 1938 je bil v nekem majhnem aragonskem mestecu, ki mu nihče od naših ni znal prav izgovoriti imena. Na njegovo bolnišnico je bil sredi belega dne napravljen letalski napad, tako da je padel, in z njim skoraj vsi ranjenci. Tako je sklenil življenje človek, ki je pobegnil pred sovraštvom.«* Ivo Andrić, *»Pismo iz leta 1920«*, *Nobelovci*, prev. Janko Moder, Cankarjeva založba, Ljubljana 1985, str. 191.

I. DEL

Uvod v kulturno zgodovino vélike vojne

Čigava vojna

*Kaj misliti čutili
Mora vojakovo srce,
Kaj mora vse prestati
Predno v črno zemljo gre?**

Pričujoče besedilo je razdeljeno v (1) kulturno-zgodovinsko primerjalno študijo zgodovinskih, umetniških in stvarnih (viri) interpretacij grozot prve svetovne vojne in v (2) komentirani prepis dnevnika, ki ga dopolnjujejo ustrezna zgodovinska pojasnila in drugi sorodni viri. Vse skupaj pa skuša ponuditi kar se da razumljivo in jasno upodobitev vsakdanjega življenja na fronti in v zaledju. Pričevanje vojaka Prestorja je namreč eden redkih primerov sprotnih in svetovnonazorsko nekontaminiranih razmišljanj⁴ najbolj tragične epizode v človeški zgodovini pred nastopom fašizma. Kot tak omogoča oboje: prikaz razkoraka med nesmiselnostjo takratne politike in neracionalnostjo vojaških strategij na eni ter vsakodnevnimi strahovi malih ljudi na drugi strani. Predvsem pa omogoča prikaz vse večjega prepada med skokovito tehnološko in družbeno modernizacijo po meščanski revoluciji in naraščajočo nacionalno emancipacijo.

* Iz naslovnice dnevnika Lorenza Prestorja: Spomin iz januarja 1921. (original hrani muzej v Kobaridu).

⁴ Ko govorimo o kontaminiranosti besedila, ne govorimo o ideološkosti določene tekste, temveč o ne(samo)kritičnih pričevanjih, ki – polni neživljenjskega ponavljanja domoljubnih gesel in pogovornih fraz – v bistvu zakrivajo pravo refleksijo doživetega. Tipično besedilo te vrste predstavlja pred kratkim natisnjen dnevnik škotskega oficirja Lionela Sothebyja (*Lionel Sotheby's Great War. Diaries and Letters from the Western Front*, uredil Donald C. Richter, Ohio University Press, Athens 1997). Problematičen pa ni sam izbor, ki predvideva, da so globokoumnješe refleksivnosti sposobni predvsem izobraženi oficirji, temveč je vprašljiva tudi odločitev za natis besedila, katerega avtor se v vsaki emocionalni situaciji skriva za običajnimi konverzijskimi figurami. Čeprav gre za pripoved »zadržanega« ali »hladnega Angleža«, bralec ne more spregledati dejstva, da fraze o plemenitih zaveznikih, med katerimi so najbolj požrtvovalni prav »Tommyji«, zagrizenih Nemcih, groznih judih, nestanovitnih, nezanesljivih črncih (»blacks«) in Indijcih ter neotesanih privržencih nižjih razredov zgolj reproducirajo običajno prazno govorico o pogumu in siceršnjih vrednotah ... Obenem reproducirajo tudi tradicionalno podobo časa med letoma 1914 in 1918, ki prekriva bistveni del emocionalne zgodovine prve svetovne vojne.

Večno vprašanje

Pričujoča knjiga ni običajna razprava o prvi svetovni vojni. To ni niti analiza vojaških akcij niti politološka študija vzrokov in posledic prvega vojaškega spopada svetovnih razsežnosti. Bralec v njej prav tako ne bo našel klasične obravnave biografskega zapisa o vojni, pa čeprav celotno delo temelji na dnevniškem zapisu. Ne. Pred vami je delo, ki predstavlja droben prispevek h kulturni zgodovini prve svetovne vojne. Prispevek se vsebinsko sicer opira na dnevnik iz te vojne, vendar bi bila izgovor (ali vzrok) za podobno razpravo lahko katera koli vojna v moderni zgodovini. Vsebinski okvir za to bi lahko našli v vsakem novoveškem spopadu tega stoletja na Zahodu, za katerim je ostalo zadostno število primerljivih virov. V tem primeru proti vojni naperjenih intimnih zapisov (dnevnikov, pisem, risb) ali drugih literarnih (in likovnih) upodobitev.

Bolj ko se približujemo dvajsetemu stoletju oziroma bolj ko je sistematično opismenjevanje premagovalo nepismenost, več je možnosti za oblikovanje t. i. »vojne zgodovine od spodaj« (Wette 1992). Z razmahom obveznega šolanja in s tem povezanim množičnim opismenjevanjem se je namreč bistveno povečal obseg morebitnih pričevalcev. Do tega obdobja, ki v zahodni in srednji Evropi sega nazaj do srede 19. stoletja, imamo na voljo le omejeno število refleksivnih zapisov o pomembnem in manj pomembnem dogajanju tako v miru kot v vojni.⁵ Iz časa pred koncem 18. stoletja je zelo težko zbrati dovolj primerljivih osebnoizpovednih virov za kakršno koli nepolitično zgodovino. Zato smo do začetka modernizacije najpogosteje obsojeni na zgodovino velikih ljudi in velikih dogodkov, ki se ji tu in tam pridružijo še njihovi mali dogodki ... Sicer pa je malo možnosti za različne študije neformalnih odnosov, navad ali čustvovanj. Tisti – običajno najbolj pogumni, pa tudi najbolj vztrajni in delavni –, ki želijo s tovrstnimi študijami obogatiti vedenje o zgodnejših obdobjih, so v mnogočem podobni šifrantom tajnih služb, ki na podlagi redkih podatkov iščejo ključ za branje skritih sporočil.

S prvo svetovno vojno je drugače. Velika vojna, kot ji pravijo v Veliki Britaniji, Franciji, Avstraliji in Italiji, je med drugim znana tudi po tem,

⁵ V osemdesetih letih sta dva angleška zgodovinarja, M. L. Sanders in Philip M. Taylor, v svoji zanimivi razpravi o britanski propagandi med prvo svetovno vojno prav tako ugotavljala, kako velik pomen je imelo opismenjevanje na oblikovanje mnenja o dogodkih, ki so obkrožali ljudi. Do druge polovice 19. stoletja je bilo to (javno, politično itd.) mnenje povsod po svetu rezervirano za ozke politične in aristokratske elite. Glej M. L. Sanders in Philip M. Taylor, *British Propaganda during the First World War, 1914–1918*, Macmillan, London 1982.

da ponuja zgodovinarjem uporabne vire vseh vrst v skoraj nepreglednem obsegu. Še posebej veliko je dnevniških zapisov in pisem vojakov z različnih front. Pisanje pisem je predvsem na Zahodu postalo znova zelo popularna oblika sporazumevanja. Aristokratom in meščanom, ki so že skoraj pozabili na ta nekoč priljubljeni način kratkočasnega, dogovarjanja in celo zapeljevanja, so se tokrat pri pisanju pridružili preprosti ljudje. Tako eni kot drugi pa so med seboj spleтали nenavadno subtilne klobčiče simpatij, želja, idealov in stisk in ta način sporazumevanja znova povzdignili na raven življenjske umetnosti. Tistih nekaj osnovnih izrazov skrbi, hrepenenja, narejenega poguma in skopih opisov stanja na fronti ali doma je bila zdaj sposobna izraziti velika večina vpletenih. Vsak na svoj način in svojemu sloju »primerno« se je zelo hitro privadil naučnim kodam pisemskega sporazumevanja. Še več, vsi po vrsti so, ne glede na izvor, zgrabili za to edino obliko stika s svojimi dragimi, zato je mogoče tudi za najbolj togimi in neekspresivnimi izrazi zaznati cele povodnji stisk, strahov in upanja:

»Čez dva ali tri dni gremo znova čez rob, zato, najdražja, močno moli zame in prosi Marijo, kajti Bog ne bo mogel zavrniti njenih priporočil [...]. Draga [...], ljubim te bolj kot kdaj koli. Hrepenim po tem, da bi te objel [...], večkrat gledam tvoj obraz na fotografiji in mislim na čas, ki sva ga preživela skupaj, na čudovite dni ljubezni [...], pa tudi na skrbi, ki sem ti jih povzročil, in še bolj si želim priti domov k tebi in se ti odkupiti za vse trenutke skrbi in strahu, ki si jih imela zaradi mene [...]. Lahko noč, ljuba, Bog blagoslovi tebe in moje otroke in naj me On kmalu pošlje nazaj k tistim, ki jih imam rad [...]. Tvoj zvesti mož xxxxxxxx Jack«⁶

Pisanje pisem pa je vzpodbujala tudi državna propaganda. V Angliji, na primer, so propagandisti svojce vojakov nagovarjali, naj redno pišejo na fronto:

⁶ Vojak (*private*) Jack (John William Mudd), katerega zadnje pismo je vojaška cenzura »popravila« samo na koncu, kjer je, kot kaže, napisal tudi svoj čin, se ni nikoli vrnil k svoji ženi Lizzie (Elizabeth Mudd). Po bitki (pri Ypresu 26. oktobra 1917), ki jo omenja v svojem pisanju, je bil med pogrešanimi. Mesec dni kasneje pa je njegova družina prejela zloglasni obrazec B. 104-83, s katerim so britanski oficirji svojcem posredovali žalostno novico. Glej Malcolm Brown, *The Imperial War Museum Book of The First World War. A Great Conflict Recalled in Previously Unpublished Letters, Diaries, Documents and Memories*, Singwick & Jackson, London 1993, str. 71.

*Piši mu, da vse je O. K,
 čeprav ni, in da ti
 si dobro kot nikoli doslej.
 O žalosti niti besede;
 le srečo čez uso stran boš zbrala
 in naj solza ne kane
 ti na poljub,
 ko boš fantu na fronto pisala.⁷*

(prevedel Marjan Strojan)

V slovenskih krajih in vaseh je za velik del te tolažbe skrbela duhovščina. Nekaj podatkov o tem najdemo tudi v nedavno ponatisnjeni knjižici župnika Antona Mrkuna, ki v svojem opisu Homca »ob času svetovne vojne«⁸ poroča tudi o »mirovnih pobožnostih«. Iz knjižice izvemo, da so svojci slovenskih vojakov prošnje za blagor svojih očetov, mož, sinov in bratov naslavljali predvsem na nebesa. Tolažbo zase in za svoje drage so tako eni kot drugi iskali v molitvi. Svojci doma pa so temu dodali priprošnje k Mariji na romarski poti v eno njenih cerkva (Brezje, Homec idr.). Upe so polagali tudi v pogostejše »prejemanje svetih zakramentov«, Mrkunov opis pa nam razkrije, da so vojake na fronti s pismi tolažili tudi njihovi domači župniki. Sam si je celo omislil tiskano »*Pismo slovenskim vojakom iz domovine*« in poleg tega poskrbel, da so domači svojim vojakom na fronto leta 1915 poslali novi molitvenik »*Krščanski vojak*«. ⁹

⁷ Lyn Macdonald, *1914–1918. Voices and Images of the Great War*, Penguin Books, London 1998, str. 137.

⁸ »Živimo v velikih zgodovinskih časih, kakršnih svet še ni videl. Da bi zanamci vedeli, kakšno je bilo življenje ob času svetovne vojne 1914–1918 v mali homški župniji, je tudi vzrok, da sem napisal to knjigo,« je zapisal v uvodu v svojo knjižico *Homec*, ki je bila prvič natisnjena leta 1925 v Ljubljani, leta 1995 pa jo je ponatisnilo Kulturno društvo Jože Gostič iz Homca.

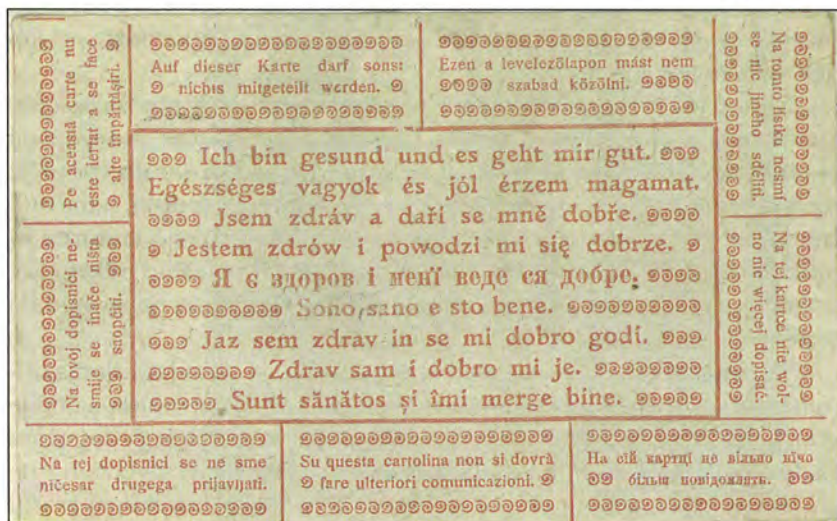
⁹ Mrkunova knjižica je še posebej dragocena zaradi objave pisem in spominov vojakov in njihovih svojcev. Pisec je prepisal nekaj primerov iz zbirke več sto pisem, ki so jih pisali vojaki svojim ženam, domačemu župniku in drugim svojcem. V primerjavi s korespondenco, ki je nastajala na zahodni fronti, so pisma naših sodobnikov precej bolj neosebna oziroma pisana bolj po ustaljenem vzorcu. Ali kot bi dejal njihov »urednik« Mrkun: »*Iz useh se razodeva živa vera v Boga in zaupanje v Marijo in v božjo previdnost*« (Mrkun 1995: 97). V njih ni skoraj nobene intime. Redki drobci strasti (»*Zdaj se je približal Tvoj rojstni dan [...], zdaj ti srečo voščim; vse najlepše, vse najboljše, vse po sreči, vse po volji*«) ali opravljenosti (»*Ali je še taka gizdavost, kakor je bila pri ženskah?*«) so običajno zastrti z vedno novimi sklicevanji na boga, Marijo ali lokalnega svetnika. Zato se sklepno izrekanje dobrih želja ženi praviloma ne konča s poljubom, temveč z novim priporočilom v nebesa: »*Da bi se Ti spletla taka krona, kakor jo ima Tvoja*

Ker so se na boga obračali vsi, tako tisti, ki so začeli vojno, kot tudi oni, ki so se v njej znašli proti svoji volji, »Stvarniku kristjanov« verjetno ni bilo lahko. Kako bi se znal počutiti, je zapisal angleški pesnik J. C. Squire, ki se je skušal živeti v njegov položaj:

*»Bog je poslušal, kako je vsak od vojskujočih pel in vpil:
 'Bog pogubi Anglijo' – 'Bog obvaruj kralja' –
 'Bog to' – 'Bog ono' in 'Bog, to je naša volja'.
 'Moj Bog,' je vzdihnil Bog, 'saj delo sem izgubil.'«*

Ne glede na to, ali je k takšnemu pisanju vzpodbujala država ali Cerkev, rezultat je bil enkraten. Nastalo je ogromno komentarjev, pesmi, zabeležk in v podstrešnih skrinjah ter arhivih se je kasneje nabrala gora zasebne in javne korespondence, zaradi katere so že sodobniki vojne opazili, da predvsem v pisnih nastaja bolj živa in bolj resnična slika vojne kot v interpretaciji katerega koli zgodovinarja. Ugotovili so, da bodo potomci iz nje izvedeli več o dogajanju na fronti in o življenju doma kot iz vseh povojnih biografij velikih mož (Macdonald 1998: 140).

Podobno je z dneviškimi zapisi vojakov in njihovih bližnjih. V prvi vrsti seveda žená, deklet in mater, ki so si podobno kot njihovi možje,

Velikokrat so vojaki z bojišča lahko poslali samo sporočilo, da so še živi.

patrona Marija.« (Mrkun 1995: 98). Zanimivo je tudi to, da so pisma prijateljem, bratom ali sestram in (moškim) otrokom obširnejša od pisem ženam. Knjiga se konča z natančnim popisom žrtev in opisom spomenika, ki so ga farani Homca postavili že leta 1919.

sinovi, bratje in ljubimci z vsakdanjim zapisovanjem dogodkov in misli lajšali trpljenje. Zgodovinarji, ki se s to temo izčrpnije ukvarjajo, celo menijo, da je prav ta način premlevanja svoje stiske mnogim ljudem pomagal preživeti vojno. Prav tako se vse bolj strinjajo z ugotovitvijo, da so dnevniki izčrpnější vir za rekonstrukcijo miselnosti ali intimne zgodovine sodobnikov kot pisma. Predstavljajo namreč necenzurirano refleksijo dogajanja in nam v nasprotju z bolj ali manj cenzuriranimi pismi povedo mnogo več o emocionalnem pa tudi materialnem življenju v teh prelomnih letih.

Ali kot bi dejala Marta Verginella, nam »*dnevniški zapisi in korespondence [...] za razliko od uradnih virov ponujajo neretorična pričevanja o vojni stvarnosti in s tem nova gledišča na vojno izkušnjo*«. ¹⁰

Pisanje rešuje

Zato zgodovinarji vse pogosteje in vse intenzivneje brskajo po javnih in zasebnih zbirkah ter arhivih od Avstralije, Evrope in ZDA. V njih prebirajo skladovnice bolj ali manj pretresljivih dnevniških zapisov, ki o veliki vojni povedo več kot kateri koli drugi vir. Presenečeni nad obilico zapisov in podatkov v njih si skušajo razložiti, zakaj je prav ta podaljšani začetek 20. stoletja sprožil tako množični in premišljujoči odziv pri ljudeh vseh slojev.

Del odgovora ponuja že omenjeno obvezno šolstvo in množično opis-menjevanje, drugi del pa se skriva v dejstvih modernizacije. Ne samo da je ob koncu 19. stoletja v deželah zahodne Evrope prišlo do vse večje socialne emancipacije modernega delavstva, temveč je ta nova, sedaj tudi znotraj že precej razslojena socialna skupina, razvila svoje kulturne in subkulturne vzorce. Le-ti so v veliki meri presegali arhaično etiketo aristokracije, ki jo je meščanstvo v drugi polovici 19. stoletja oblikovalo po svojih potrebah.

Da so se dokončno oblikovali različni načini kodiranja življenja oziroma različni načini nerazumevanja različnih kodeksov, morda najbolje pričajo dogodki na božični dan leta 1914. Brez vnaprejšnjega dogovora ali dovoljenja so se na nikogaršnjem ozemlju srečali vojaki sovražnih strani. Nemci in Angleži so skupaj prepevali božične pesmi, skupaj krasili božična drevesa, igrali nogomet in se med seboj obdarovali. Poveljstvi obeh vojsk sta na ta »nezaslišani« dogodek reagirali podobno. Izrecno

¹⁰ Marta Verginella, »Soška fronta v slovenskem tisku in zapisih slovenskih vojakov«, v: A. Moritsch, G. Tributsch (ur.), *Soški protokol*, Mohorjeva družba, Celovec – Ljubljana – Dunaj 1994, str. 54.

sta prepovedali vsako nadaljnje druženje in ob naslednjih tradicionalnih družinskih praznikih (velika noč) poskrbeli, da njihovi vojaki niso imeli priložnosti za mirno snidenje. Toda bolj kot sam dogodek je zanimiva njegova interpretacija. Častniki so ga opisovali kot škandal, vojaki pa kot zanimivo srečanje. Mnogi so se namreč prvič približali svojim nasprotnikom brez namere, da drug drugega pokončajo.

Podobnih primerov je bilo zelo malo oziroma se razen ob posameznih naključnih srečanjih vojakov niso ponovili. Nasprotno, častnikom so poveljujoči zabičali, da morajo s povečano disciplino preprečevati podobne »ekscese« in tako še povečali nenaravnost že tako skrajno nenaravnega življenja v strelskih jarkih. Vojaški prepovedi »bratenja s sovražnikom« se je nato pridružila tudi državna propaganda, ki je začela konstruirati preproste in učinkovite stereotipe zato, da bi demonizirali nasprotno stran. Nekatere britanske plakate, ki so Nemce predstavljali kot brezsrčne zavojevalce oziroma so poudarjali požrtvovalnost domače voj-

ske, je kasneje v tridesetih letih občudoval sam oče totalne vojne Joseph Goebbels.¹¹

Edino zatočišče za premišljevanje o smiselnosti oziroma nesmiselnosti vojne je tako dokončno ostalo intimno dnevniško premišljevanje in v manjši meri pisma, ki pa so zaradi cenzure oropana skoraj vsake intimne.

Verjetno je tudi zaradi tega ta vojna za seboj pustila skladovnice dnevnikov. Ob tovariških pogovorih v strelskih jarkih je namreč samo še intimna refleksija vsakdanjih tegob ohranjala vojake pri zdravi pameti. Dnevnikom so zaupali celo več kot svojim kameradam. Vanje so spravili misli, ki so se jih kasneje sami ustrašili, zato so mnogi dnevniki tudi po koncu vojne ostali skriti. Zaklenjeni po predalih ali skriti po kletah in podstrešjih so kasneje izginili skupaj s svojimi lastniki, z njimi pa ogromen del zgodovine vsakdanjega življenja na fronti.

Po drugi strani v marsikaterem zares intimnem dnevniku velikokrat srečamo ogorčenje nad pisanjem o vojni v zaledju. Vojaki, razočarani nad množico neiskrenega pisanja, ki so ga med in po vojni objavili nekateri sodobniki,¹² niso kasneje čutili prav nobenega zanimanja do morebitnega voajerizma civilistov. Pa tudi sicer so bili tisti, ki so preživeli Verdun, Sočo, Ypres ali Galipoli, prepričani, da jih ljudje, ki niso okusili frontnega življenja in grozot vojne, v nobenem primeru ne morejo razumeti. V državah z razvitim častnikarstvom so ta razkorak med resničnim

¹¹ V antologije političnega oglaševanja sta tako prišla ta, ki prikazuje pogum britanskih žena in še bolj znani »Britons wants you« oziroma »Join your country's army!« (1914), na podlagi katerega je nato nastal razpiti »I want you for U. S. Army« iz leta 1917. Goebbelsu je bila, kot rečeno, najbolj všeč serija treh plakatov, ki prikazujejo nemška grozodejstva. Še posebej se je navduševal nad prizorom, ki pod naslovom »Rdeči ali Železni križ?« prikazuje ranjenega britanskega vojaka, ki nemško bolničarko zaman prosi za vodo. Pod sliko je pripis: »V Veliki Britaniji ni ženske, ki bi to storila – v Veliki Britaniji ni ženske, ki bi to pozabila.«

¹² Teresa Briscoe, v: Archibald Home,

The Diary of a World War I Cavalry Officer, Costello, Kent 1985, str. 10.

dogajanjem na fronti in časopisno medijsko podobo zaznavali in tematizirali že med samo vojno. V prvi vrsti vojaki in redki pacifisti, ki so redno opozarjali, da je – sodeč po pisanju v časopisih – vojna na moč podobna nogometni tekmi.¹³

Na srečo je v zadnjih dvajsetih letih vendarle izšlo nekaj tega gradiva. Večinoma so ga za objavo pripravili otroci in vnuki avtorjev. V tistih, ki so izšli kmalu po vojni, pa z redkimi izjemami prevladujejo dnevniki, ki v glavnem ponavljajo takratna načela (vera v končno zmago, demonizacija nasprotnika itd.) oziroma uradno stališče vojaškega vrha. Glede na to ne preseneča, da so napisani v togem in vsake samorefleksije oskubljenem jeziku, v katerem so tudi vse subjektivizacije strogo kodirane.

Dober primer tega je že omenjeni dnevnik Lionela Sothebyja, ki ga hrani posebna zbirka Brothertonove knjižnice Univerze v Leedsu. Gre za tipično reprodukcijo propagande, pomešane s severnjaško treznostjo, ki mladega človeka pripelje celo tako daleč, da svojemu intimnemu zvezku zaupa, »da za noben denar ne bi želel, da objavijo mir«, preden se tudi on ne vpiše med junake. Poleg tega pa na različnih mestih poudari, da se počuti čudovito, »kot da bi živel v neke vrste nebesih« (Richter 1997: IX).

Žal je takšnih dnevnikov največ. Dnevniških zapisov, v katerih se med suhoparnim beleženjem vsakdana skriva tudi izrazito osebno obarvano razmišljanje, je manj, izrazito manj pa je objav takšnih pripovedi. Slednji so bili v povojnem času za propagandne namene obnove in rehabilitacije preprosto neuporabni, za običajnega bralca pa verjetno premalo razburljivi. Prestorjev dnevnik, ki je – sicer bolj po slovensko – intimen, brez dvoma sodi v drugo skupino, čeprav je v njegovem pisanju prav tako mogoče razbrati odseve popularnega gledanja na vojni čas.

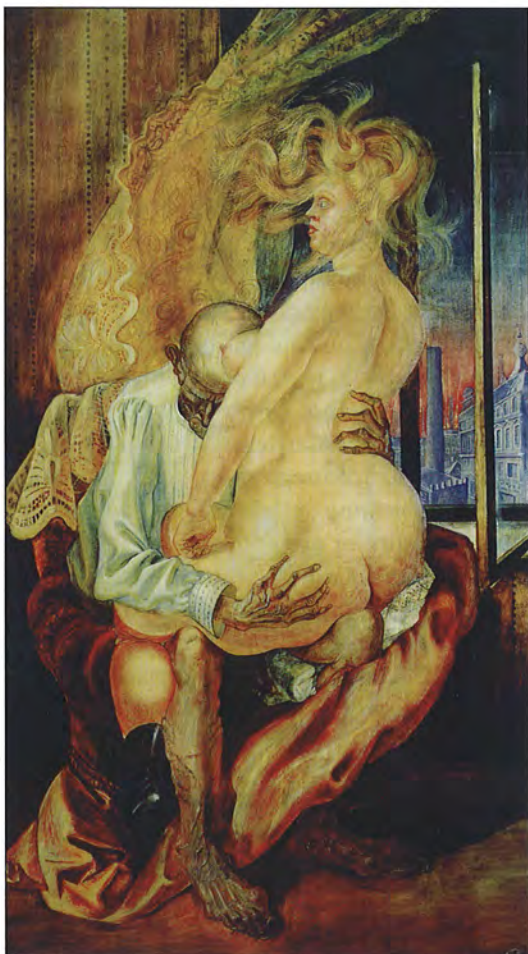
Najmanj je dnevnikov necenzuriranega razmišljanja, s pomočjo katerih bi se lahko zares vživeli v intimo sodobnika ali sodobnice vojne. Pravzaprav o intimi teh prelomnih let največ ponujajo zapisi partneric, ki so doma brez strahu pred nepovabljenimi očmi lahko mirneje pisale o svojih občutkih. Može na fronti je namreč cenzurirala že sama možnost, da bi v primeru njihove smrti ta razmišljanja prišla v neprave roke.

¹³ Eno takšnih kritik srečamo tudi v pisanju angleškega pesnika Siegriga Sassoon, ki je v času svojega drugega bolniškega dopusta ugotavljal, da je zahodna fronta v angleških časopisih tako atraktivno reklamirana, da spominja na nogometno srečanje med Anglijo in Nemčijo. Glede na to ne preseneča, da je svojim rojakom v zaledju privoščil, da bi zavohali smrad čete vojakov, ki že teden dni ni zapustila strelskih jarkov. Siegfried Sassoon, *Memoirs of An Infantry Officer*, Faber & Faber, London 1997, str. 177.

Pod okriljem umetnosti

Poleg dnevniških zapisov je v tej vojni nastala tudi množica drugih izpovedi. Ostala nam je pravzaprav cela množica umetniških del z apokaliptičnim in protivojnim sporočilom. Še več, ta vojna je sprožila enega največjih odčaranj sveta v moderni dobi. Zato tudi pravimo, da je ekspresionizem pravzaprav posledica kulturnega šoka in obupa nad dogajanjem v letih od 1914 do 1918. Ta depresivna reakcija na grozote strelskih jarkov je že sama po sebi upor proti vsaki naslednji vojni. Spomnimo se samo platen Otta Dixa ali Georgeja Grosza in Johna Heartfilda, pa bratov Franceta in Toneta Kralja ...

Ali dramatičnih balad Bertolda Brechta, nekaterih pesmi Alana Seegerja, Wilfreda Owna, Siegfrieda Sassoon, Isaca Rosenberga, Georga

*Otto Dix: Neenak
ljubezenski par*

Trakla, Ungarettija¹⁴ ... ali črtice *Gospod stotnik* Ivana Cankarja.¹⁵ Ponujala se nam je cela vrsta izpovedi takšne in podobne narave in nekatere smo za ilustracijo vključili v našo interpretacijo Prestorjeve izpovedi. Tudi nam se je namreč postavilo podobno vprašanje kot Egonu Friedllu pred osemdesetimi leti: »Kaj ima pripadnik neke države od tega, če je njegova država velika, mogočna, spoštovana in grozeča?«. Tudi mi smo Prestorjevo potrebo, da v opozorilo vsem popiše grozo prve svetovne vojne, razumeli kot zanihanje odgovorov, ki se sklicujejo na politiko in nacionalno ekonomijo. Strinjamo se s Friedllom, ki pravi, »da je govorjenje o nacionalni ekonomiji ena najbolj čudnih znanosti« (Friedell, *Kulturgeschichte der Neuzeit*, DTV, München 1995, str. 10), ki podobno kot diplomacija in politika stvari razlaga v prid vsakokratnega sebičnega cilja in se zato tudi izraža z velikimi pojmi kot »herojska smrt na polju slave«, »veliki čas«, »večni

Eno od mnogih spominskih obeležij na ameriški univerzi Yale

¹⁴ »Od vseh teh hiš / ostal / je le / kak kos zidu // Od vseh / ki sem se družil z njimi / ni ostalo / niti toliko // Toda v srcu / križ noben ne manjka // Moje srce / je najbolj razmrčvarjena dežela.« (Sveti Martin na Krasu, prevod Ciril Zlobec, v: *Lirika*, 46, Mladinska knjiga, Ljubljana 1980, str. 39.)

¹⁵ »Tako je stopal gospod stotnik počasi dalje ob dolgi vrsti; pregledoval je, izpraševal in izbiral. Časih je izpustil po dva in tri, nekaterega niti pogledal ni, časih pa jih je zaznamoval kar po pet in šest zapovrstjo. In zdelo se mi je, da zanalašč in preudarno izbira najmočnejše in najlepše. Prišel je do kraja, poslednjikrat je vzdignil palico, nato se je okrenil. Takrat sem videl njegov obraz in srce mi je utihnilo. Ta obraz je bil brez kože in mesa, namesto oči je bilo izkopanih v lobanjo dvoje globokih jam, dolgi, ostrí zobje so se režali nad golo, silno čeljustjo. Stotniku je bilo ime Smrt.« (Ivan Cankar, *Zbrano delo*, 23. knjiga, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1975, str. 20.)

cilji« in zaradi tega sklada visokoleteče nekrologe: »*Mi, ki moramo živeti, izkazujemo čast Vam, ki ste bili pripravljene umreti*«. ¹⁶

V skladu s sporočilom avtorja dnevnika smo se sami raje obrnili na tiste redke splošno sprejete avtoritete, ki so pozivale proti norosti vojne ter sebe in druge vznemirjale z izpraševanjem o t. i. samoumevnih stvareh.

Na primer na Lichtenberga, ki ni mogel nikoli razumeti, »čemu služijo dejanja, za katera se govori, da so bila storjena za domovino«. Ali na Voltairja in njegov *dans toutes les guerres il ne s'agit que de voler*.

Seveda. Že od starega Rima naprej nihče ni prijel za orožje drugače kot v obrambi. ¹⁷ Že od antike naprej so se vladarji in vojskovodje zatekali k zapletenim razlagam, ki lahko vsak osvajalni pohod prevedejo v neizogibno obrambno akcijo, pri tem pa jih ni pretirano motilo, da niso bili niti približno tako prepričljivi kot Machiavelli s svojo zgodbicco o zajcu, ki je napadel psa ... Voltaire je bil med prvimi, ki so imeli zaradi tega slabo vest. So pa obstajali tudi takšni kot Lessing. Ljudje, ki jih preprosto ni bilo mogoče zapeljati: »Za ljubezen do domovine ne najdem nobenega izraza,« je dejal, povrh vsega pa je nanjo gledal kot na herojsko slabost, ki jo je zlahka mogoče pogrešati. Podobno kot Goethe, ki je menil, da bi nam moral zadostovati že prostor pod soncem, polje, ki nas prehranjuje, in bivališče, ki nam nudi streho nad glavo: »*Ali to ni domovina? Ali nimajo tega tisoči in tisoči v vsaki državi? Ali niso srečni ne glede na omejitve, ki jih to dejstvo nosi s seboj? Zakaj bi se zaman pehali za občutenjem, ki ga niti ne moremo niti želimo imeti ... ?*« Ali tako kot Tolstoj, ki je bil prepričan, da so zaradi militantnega patriotizma vsi »narodi krščanskega sveta poživinili do te mere, da ne zmorejo misliti na nič drugega, kot na bodoče množične pomore«:

»Patriotizem je surov občutek ljudi najnižje nraustvene stopnje, to je škodljiv občutek, ki preprečuje mirne odnose do drugih; občutek, ki človeka spreminja v razčeperjenega petelina, bika, gladiatorja, to je nemovalni občutek, zaradi katerega se vsak človek spremeni v sina domovine (in) suznja svoje vlade ... «

¹⁶ Med najbolj dognana posvetila žrtvam prve svetovne vojne gotovo spadajo nekrologi po univerzitetnih središčih od Cambridgea do Yala, od koder je tudi zgoraj citirani poklon žrtvam. Deloma je tudi to posledica tradicionalne tekmovalnosti med prestižnimi univerzitetnimi središči, ki so se (tako kot angleška Cambridge in Oxford) ponašala tudi s številom padlih študentov.

¹⁷ Tako imenovano »pravično vojno« ali *bellum iustum* so poznali že Rimljani. To je bila vojna, ki je bila napovedana v skladu s svetimi normami. Avguštín jo je pojmoval kot posledico izvirnega greha, vojno, ki jo lahko sprožijo samo »pravične pobude«, njen cilj pa mora biti mir. S tem se je strinjal tudi Tomaž Akvinski in seveda mnogi militaristi za njim. Prvič pa so na ta način obširneje zagovarjali križarske oziroma svete vojne.

Tolstoj nas skuša prepričati, da moramo, ne glede na to, ali smo se rodili kot »Francozi, Rusi, Poljaki, Angleži, Irci, Nemci [ali] Čehi [...], spoznati, da so naši interesi pravzaprav interesi poljedelstva, industrije, trgovine, umetnosti in znanosti [...], da se naša življenja ne bodo prav nič spremenila, če bo Alzacija nemška ali francoska ...« (Friedrich, 1987, *prav tam*, str. 11–12). S tem se po Friedllovem mnenju najbolj približa tisti (najštevilnejši) skupini, ki na vprašanje, kakšen smisel vidi preprost, pameten in pošten državljan v tem, da je njegova domovina velika, vplivna in mogočna, odgovarja z eno besedico: »Nobenega(!)«. Ta optimistična napoved enega največjih avstrijskih kulturnih zgodovinarjev je seveda zelo naivna. Mnogi (tudi zelo pomembni) ljudje so bili – kot bomo videli – ob izbruhu vojne vznemirjeni in zelo dovzetni za patriotske izlive čustev.

Avtorjev, kot je Tolstoj, v katerih lahko vidimo tudi predhodnike modernega pacifizma, je bilo zelo malo. Ob zgoraj navedenih komaj še kdo od znanih oseb. Komaj kdo od javnih ljudi tedanjega časa bi si lahko pripisoval vpliv na generacije »oporečnikov« iz prve svetovne vojne. Malo je bilo takih, ki so se sklicevali na zdrav razum, in malo je takih, ki bi si lahko lastili botrstvo tistim redkim znanim, manj znanim in anonimnim avtorjem besedil in platen s pacifistično vsebino.

Poleg Tolstoja lahko omenimo samo še Bertranda Russella, matematika, filozofa in pisatelja,¹⁸ ki je s svojim doslednim pacifizmom vplival na del angleške kulturniške in akademske javnosti. Njegove moralne podpore so bili deležni tudi nekateri proti vojni nastrojeni vojaki, ki so po letu 1917 svoj dvom želeli tudi javno izraziti. Najbolj znan Russellov varovanec te vrste je prav gotovo vojak pesnik Siegfried Sassoon, ki je napisal odmevni protest proti nadaljevanju vojne in v njem »razglasil«, da tisti, ki bi vojno lahko končali, le-to namenoma podaljšujejo.¹⁹

Še bolj zgovorni in neposredni protest pa je izražala njegova poezija, s katero se je zapisal med najodmevnejše avtorje tega obdobja:

¹⁸ Spoznavnoteoretsko se Russell uvršča v krog neopozitivizma, njegova družbeno kritika pa temelji na podobi avtonomnega človeka, ki ga opredeljujeta razum in ljubezen. Poleg tega je bil prepričan, da svetu lahko služijo samo ljudje, ki mislijo samostojno.

¹⁹ Sassoon, ki je bil prepričan, da govori tudi v imenu večine vojakov na fronti, je v omenjenem protestu želel poudariti, da se je začetna borba za obrambo svobode spremenila v agresivno in osvajalno vojno. Želel je, da se vojakom jasno pove, zakaj se borijo, oziroma da se s hitrim končanjem vojne preneha njihovo trpljenje. Več o tem v razdelku »Naj se konča«, str. 86, 87.

*Če bil bi siten, plešast in ves trd,
z majorji bi na varnem sredi baze
pošiljal mladež v hitro, slavno smrt.*²⁰

(prevedel Marjan Strojjan)

V svojem strahu, da bodo o vojni nekoč poročale kronike regimentov s svojimi visokoletečimi opisi junaštev, je podobno kot Apollinaire, Rudyard Kipling, Marc Civrieux, Stefan Zweig, Henri Barbusse, Ernst Friedrich idr. skušal razkrinkati »križarski pohod [...] krvoželjnih politikov in časnikařev«.²¹

Sicer pa se je po letu 1917 nezadovoljstvo nad nadaljevanjem te vojne kazalo na vsakem koraku. Običajnim izrazom, ki so opisovali norost in cinizem poveljujočih, so se vse pogosteje pridruževali izrazi nejevere v kakršno koli razrešitev brezizhodnega položaja. Eden najpogostejših, kasneje ovekovečen tudi v literaturi,²² je bil izraz: »Nič novega«.

*... Nič novega: smrt nadaljuje pír,
in danes kakor včeraj isto klanje,
umiranje, stotisočev ječanje.
Četrto leto vojne ... kdaj bo mir?*

*Nič novega – le smrt bo vedno žela;
In če bo tudi milijone let
Grmadilo človeštvo svoja dela,*

*Nič novega ne bo več videl svet;
Le kogar danes krogla je zadela,
On gleda v novo, starega otet.*²³

Podobno statičnost, brezizhodnost in vdanost v usodo je mogoče zaslediti v celi vrsti besedil,²⁴ prav tako pa tudi v likovnih delih sodobnikov vojne.

²⁰ Citat iz pesmi *Podrobnosti iz baze*, v: Marjan Strojjan (ur.), *Antologija angleške poezije. Od začetkov do konca 20. stoletja*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1996, str. 422.

²¹ Sassoon, str. 108.

²² Mišljeno je delo *Na zahodu nič novega*. Tukaj se sklicujemo na prevod Janka Modra, ki je izšel pri mariborski Založbi Obzorja leta 1981.

²³ Petuškin, »Vojno poročilo«, v: Janez Povše (ur.), *Oblaki so rudeči*, Založba tržaškega tiska, Trst 1988, str. 141.

²⁴ Med najbolj zgovornimi so tudi v tem primeru dnevniški zapiski, v katerih se njihovi avtorji večino leta 1918 sprašujejo: »O Bog, kdaj bo konec, kdaj se bomo smeli vrniti k svojim dragim, kdaj postanemo zopet ljudje« (196, 197) ali »Čemu je vojska potrebna, da se gode taka grozodejstva« (210) in podobno. Pričujoča prime-

C. R. W.
Nevinson:
»Mitraljez«

Popolno nedinamičnost in krutost smrti pa morda na najbolj neposreden način predstavlja protivojno delo *Krieg gegen Krieg* Ernsta Friedricha. Kot avtor prvega obširnejšega programskega protivojnega besedila v štirih jezikih, razgalja grozote prve vojne z nadvse zgovornim fotografiskim gradivom. Z njim ponazori to, o čemer je Prestor zapustil sorazmerno malo fotografij. Ves material pa predstavi tako, da presune tudi kasnejše rodove, ki so »bogatejši« za poznavanje grozot koncentracijskih taborišč. Na njegovih fotografijah nastopajo kupi celih ali raztelešenih trupel, slikovno gradivo pa je dopolnjeno s soočenjem visokoletečih izjav vojskovodij in politikov na eni strani ter kritičnimi komentarji vojakov oziroma vojnih pohabljenecv na drugi.²⁵

ra, sta skupaj z oznako strani povzeta po: Franc Rueh, *Moj dnevnik 1915–1918*, Slovenska matica, Ljubljana 1999.

²⁵ Največ groze vzbuja pogled na iznakažene obraze preživelih, ali bolje: pogled na to, kar je od obrazov tistih, ki jih je razdejal šrapnel, ostalo. Tudi Hobsbawm omenja te, t. i. »gueules cassées« oziroma »smashed faces«, ki so postali tako jasni in živi del povojnega obdobja (Hobsbawm 1992: 26).

V službi uporabne umetnosti

Čeprav so fotografije najbolj zgovorne pričevalke dogajanja, pa v času prve svetovne vojne še niso izpodrinile ilustracije. V spominskem, knjižnoilustrativnem in propagandnem gradivu je še vedno prevladovala slikarska risba, katere naracija je bila zelo podobna knjižni ilustraciji.

Med najbolj pogostimi in glede na to najbolj znanimi je bila tista na razglednicah. Razglednice so v tem času še vedno predstavljale najbolj priljubljeno in domala nepogrešljivo obliko pisemskega sporazumevanja.²⁶ Glede na to je razumljivo, da je tudi propagandni aparat monarhije segel po tem izraznem sredstvu. Rezultat, ki ga še sedaj odkrivamo v različnih dnevniških zapuščinah, je bil izjemen, saj so se vojaške razglednice izkazale za nadvse »učinkovito propagandno sredstvo«. Domiselnost nekaterih ilustratorjev pa še danes navdušuje.²⁷

Kot pravi Ferdo Škrlež, eden od obeh piscev spremne besede k izboru »ljudske in umetne« poezije iz prve svetovne vojne, so bili k risanju osnutkov vojnih razglednic »pritegnjeni slikarji z vseh koncev monarhije«.

Vsaka pokrajina ali upravna enota cesarstva bi naj bila predstavljena s svojimi značilnimi motivi. »Med Slovenci so bili k sodelovanju pritegnjeni slikarji Anton Koželj, Ivan Vavpotič, Hinko Smrekar in Maksim

²⁶ Ferdo Šerbelj, »O slovenskih razglednicah iz prve svetovne vojne«, v: Janez Povše (ur.), *Oblaki so rudeči. Ljudske in umetne iz prve svetovne vojne*, Založništvo tržaškega tiska, Trst 1988, str. 209.

²⁷ *Prav tam.*

Cesarjev rojstni dan

[Napis na razglednici:
*Nemške zemlje junak, vladar,
 nemške črede gospodar.
 Spoštovan in vroče ljubljen
 vrhovni poveljnik nemške vojske.
 Zaščitnik nemškega orožja,
 Bog s teboj in nemškim mečem!*]

[Napis na razglednici:
 »MI VZTRAJAMO.
 Če nam želite pomagati, se
 naročite na vojno posojilo.«]

Gaspari«, ki so se kot risarji osnutkov za razglednice izkazali že pred vojno. Podobno kot v drugih delih monarhije so tudi oni upodabljali predvsem ljudske motive »često uglasene na domače pesmi« (Povše 1988: 210). Pogosto so naslikane prizore dopolnili kar z lastnimi verzi ali verzi priljubljenih pesnikov (Gregorčič). Najboljši primer slikarja pesnika je bil prav gotovo Maksim Gaspari, katerega ilustracije pa v veliki meri presegajo zgolj propagandne namene.

»Pooblastila« propagandista je na veliko presegel tudi Hinko Smrekar, ki se je zaradi svojega »*Slovanskega taroka*« znašel celo v zaporu. Njegove karte, ki seveda niso bile del tovrstnega naročila, temveč posel za Prvo slovansko tovarno igralnih kart, so bile, potem ko so se že dodobra prikupile igralcem, med vojno zaradi slovanofilstva prepovedane in zaplenjene.²⁸

Značilen slog, ki ga najdemo na risbah in na omenjenih kartah, pa tudi likovni izraz vojnih dopisnic izvira iz umetniškega programa mladih likovnikov okoli slovanskega akademskega društva Vesna, ustanovljenega na Dunaju leta 1903. Njihovo vodilo »*Iz naroda za narod*« ter stilna pripovednost, ki se je skušala ljudstvu približati tako, da je vanjo vključevala folklorno motiviko in ornamentalne prvine,²⁹ je bilo – kot kaže – skoraj idealno za propagandistične namene. Državni aparat je vznemirjala le protigermanska in proslovanska usmerjenost teh avtorjev.

Subtilnejše administratorje na Dunaju je namreč še dodatno opo-

²⁸ Milček Komelj, »Življenje in delo Hinka Smrekarja«, v: Aleš Berger (ur.), *Smrekarjev tarok*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 17.

²⁹ *Prav tam*, str. 4.

zarjala na bližajoči čas, ki so ga zgodovinarji kasneje poimenovali obdobje katastrofe.

Med njimi je tudi Anglež Eric Hobsbawm, ki je zadnji del svoje tetralogije,³⁰ v kateri obravnava zgodovino 19. in 20. stoletja, naslovil z *The Age of Extremes* in ugotovil, da dvajseto stoletje človeške zgodovine postaja vse bolj podobno sendviču. Začelo se je s katastrofo dveh svetovnih vojn – medvojno obdobje se je namreč že zdavnaj izkazalo za kratki intermezzo med velikim in še večjim klanjem –, izteka pa se v novo obdobje »dekompozicije, negotovosti in krize« (Hobsbawm, *The Age of Extremes*, 1994, str. 6). Ali se bo izteklo lepše, kot so napovedovala zadnja leta tega tisočletja, je skoraj nemogoče pričakovati. Dogajanje se je namreč znova preselilo na jug Balkana. Tja, kjer se je pred dobrimi osemdesetimi leti

³⁰ Pred tem so izšle tri knjige: *The Age of Revolution*, 1789–1848 (samo ta je do sedaj izšla tudi v slovenščini, *Obdobje revolucij*); *The Age of Capital*, 1848–1875 in *The Age of Empire*, 1875–1914.

tudi začelo, in vse kaže, da bo tudi konec stoletja tak, kot je bil začetek, tj. slab.

Kot takrat, ko sta Velika Britanija in Nemčija stopili v vojno in se je britanskemu zunanjemu ministru Edwardu Greyu zdelo, da »po Evropi ugašajo luči«. Med pogledom na razsvetljeni Whitehall ga je prešinilo, da množice luči v času svojega življenja ne bo več »videl prižganih«. Kot kaže, so ga preganjale podobne zle slutnje kot dunajskega satirika Karla Krausa, ki je v svoji drami (nekakšni 792 strani dolgi reportaži) z naslovom *Zadnji dnevi človeštva* napovedoval konec sveta.

Kdo in zakaj je kriv za vojno

Podoben strah veje tudi iz najrazličnejših komentarjev sodobnikov začetka prve vojne, zaradi česar se upravičeno postavlja vprašanje, zakaj je potem do nje sploh prišlo. Zakaj ni prišlo do kompromisa (?) in kaj je pravzaprav pravi vzrok za njen začetek? Takšna in podobna vprašanja nato sprožijo cel plaz in sprašujemo lahko v nedogled:

Je bila vojna neizogibna zaradi militarizma, imperializma, tajne diplomacije ali oborožitvene tekme? Zakaj so nemški voditelji leta 1914 stavili na vojno? Zakaj so se angleški voditelji odločili za intervencijo na celini? So množice vojno res pozdravile z navdušenjem? Je imel Karel Kraus prav, ko je trdil, da je za nadaljevanje vojne kriva predvsem časninarska propaganda? Zakaj gospodarska premoč Britanskega imperija ni prej in brez ameriške pomoči zlomila centralnih sil? Zakaj so se možje borili tudi po tem, ko je stanje na bojiščih postalo brezupno?

Podobnih vprašanj je, kot rečeno, nešteto in skoraj vsa so še vedno nepojasnjena. Ali točneje, mnogim pojasnilom je mogoče še marsikaj dodati. Tako vsaj ugotavlja Niall Ferguson, vnuk enega izmed 557.618 Škotov, ki so sodelovali v prvi svetovni vojni in obenem avtor ene najizvirnejših knjig na to temo. Zadnjih sedem vprašanj pravzaprav predstavlja ogrodje za njegovo razpravo, ki nosi naslov *The Pity of War*.³¹ Z izčrpnimi odgovori na ta vprašanja pa obenem nadaljuje več kot štirideset let trajajočo britansko tradicijo kritičnega pisanja o vzrokih, poteku in posledicah vélike vojne. Nadaljuje tam, kjer so začeli s svojimi deli A. J. P. Taylor – *Prva svetovna vojna*, Leon Wolff – *In Flanders Fields*, Barbara Tuchman – *August 1914*, Alan Clark – *Donkeys*, Alistair Horne – *Price of Glory* in kasneje Lyn Macdonald – *1914–1918 Voices and Images of the Great War*, John Keegan – *The First World War* in seveda Jay Winter s svojo kulturnozgodovinsko mojstrovino *Sites of Memory, Sites of Mourning*. Pri tem osveži spomin na Taylorjev komentar tretje bitke pri Ypresu (»najbolj nesmiselno klanje najbolj nesmiselne vojne«) in Verduna, t. i. »bitke zaradi bitke«, in na celotno kritiko »nepojmljive goljufije, s katero so vodilni politiki in vrhovni poveljniki na račun milijonov pogumnih mož v peklu postali še močnejši in še uspešnejši«. ³² Tudi sam ugotavlja, da t. i. »barvaste knjige«³³ kljub zanimivim podatkom skušajo predvsem opravičiti pretekle vojaške in diplomatske odločitve in da imajo zato tudi terapevtsko funkcijo.

Podobno poslanstvo je imela tudi večina kronik znanih pisateljev (med njimi je bil tudi sir Arthur Conan Doyle), ki so v različnih časopisih³⁴ sproti pisali zgodovino vojne. Po vojni so sledile objave velikih mož

³¹ Niall Ferguson, *The Pity of War*, Basic Books, New York 1999.

³² V. A. Danchev, »Bunking and Debunking: The Controversies of the 1960'«, v: B. Bond (ur.), *The First World War and British Military History*, Oxford 1991.

³³ Izraz »barvaste knjige« je nastal po tem, ko so uredniki objavljenih zbirk zunanjih ministrstev svoje publikacije poimenovali *Siva* (Belgija), *Rdeča* (Avstrija), *Črna* (Sovjetska zveza) in *Bela* (Nemčija) knjiga.

³⁴ Najpogosteje se omenjajo dela, ki so v nadaljevanjih izhajala v *Timesu*, *Guardianu* in drugih časnikih evropskih velemest.

vojne in politike, ki pa po vrednosti ne presegajo omenjenih podlistkov. Svoja dejanja je skušal, predvsem pa želel razložiti in opravičiti vsak. Najhitrejši so bili vojaki, in sicer oba poveljnika britanske vojske, sir John French in general Douglas Haig, ter njuni kolegi, Američan John J. Pershing in vodilna Nemca – Tripitz in Ludendorf. Ostali, npr. kronane glave (znana sta dnevnikar nemeškega »Kaiserja« in belgijskega kralja Alberta I.) ali politiki, prav tako niso veliko zaostajali. Prvi iz skupine slednjih se je s svojimi spomini oglasil Theobald von Bethman Hollweg, za njim pa še mnogi drugi. Serijo pomembnih Angležev sta začela Churchill (*The War Crisis*) in Asquit (*The Genesis of the War*), zaključil pa Lloyd George, ki je svoje obsežne *Vojne spomine* v šestih zvezkih dokončal leta 1936.

Dela teh ljudi za nas niso pomembna samo zaradi omenjenih podatkov in vsebine, temveč tudi zaradi jezika. Podobno kot Churchill in Lloyd George se namreč skoraj vsi medvojni pisci pri opisu prelomnih trenutkov zatekajo k metaforam iz meteorologije in astronomije. Lloyd George npr. je vojna spominjala na »kataklizmo« oziroma na »tajfun«. Ob njenem izbruhu se je počutil kot »prebivalec planeta, ki ga je vrglo iz orbite«. ³⁵ Churchill je na drugi strani »interakcijo narodov v takratnih dneh« doživljal kot »nenavadno organizacijo sil [...], ki se, podobno kot planetarna telesa, ne morejo približati [...] brez [...] temeljitih magnetnih reakcij«. ³⁶

Ta metaforični jezik pa ni značilen le za takratne izobražene akterje, temveč so ga uporabljali tudi navadni vojaki. Nek obskurni nemški veteran je denimo zapisal:

»Kar sem v mladih letih doživljal kot zahrbtno bolezen, je bilo v resnici zatišje pred nevihto [...]. Modrikasto soparo, ki je ponavadi napovedovala orkan in v katero se je pogrezal Balkan, so od časa do časa parali zublji žareče svetlobe [...]. Toda potem je izbruhnila balkanska vojna in po nervozni Evropi je zavel prvi sunek vetra. Čas, ki je sledil, je obležal na prsih mož kot nočna mora, kot zadušljiva tropska vročina, zaradi katere se je neprenehni strah pred bližajočo katastrofo [...] spremenil v pričakovanje: naj nebesa končno sprostijo dež usode, ki mu tako ali tako ni mogoče ubežati [...].«³⁷

Slovenski vojaki pa so svoje meteorološke metafore dopolnili s prispodobami pekla:

³⁵ Lloyd George, *War Memoirs*, zvezek I, str. 32 in 47.

³⁶ W. Churchill, *World Crisis*, zvezek I, str. 45, 55 in 188, nav. po: Ferguson, *The Pity of War*, str. XXXV.

³⁷ Adolf Hitler, *Mein Kampf*, ... peto poglavje, str. 145.

»Grmelo, bobnelo, tulilo, pokalo, piskalo, žvižgalo, cvililo je pa že tako, kot bi se sam pekel odprl.« (Josip Prelesnik, iz arhiva Kobariškega muzeja)

V vseh opisih, tako tistih, ki so jih zapisali aktualni in prihodnji voditelji in diktatorji, kot tudi v spominih navadnih vojakov, se omenjeni metaforiki (včasih celo kot opravičilo) pridružuje pojasnilo, da tega, kar so preživeli, ni mogoče spraviti v besede. Že omenjeni Prelesnik je priznal, da »tistega gorja, [...] grozot [...] in pa trpljenja, jaz ne znam tako opisati, da bi se vsaj približno moglo predstavljati, kako je bilo«, obenem pa podvomil, da bi kateri koli »pisatelj [mogel] popisati to, da bi človek občutil, kake grozote so se godile«.

Njegovemu premišljevanju je kasneje pritrdil eden najbolj poklicanih, in sicer Ernest Hemingway, ki je svojo izkušnjo na soški fronti zavrnil v fikcijsko pripoved, v kateri je bombardiranje primerjal z ogromno pečjo, belim in rdečim grmenjem ter silnim vetrom, svojemu zgražanju nad obscenostjo pojmov, kot so slava, pogum in čast, pa dodal, »da bi morali že prvi dan vojne pobiti vse tiste ljudi, ki se hočejo z vojno okoristiti in jo pomagajo povzročiti«. Na koncu se je celo sam ponudil, da z veseljem prevzame »nase odgovornost za tak pokol« in se zavezal, »da bi svojo dolžnost opravil z vso možno človečnostjo in natančnostjo in da bi bila

*Desetar Adolf
Hitler*

trupla pobitih pokopana kar se da dostojno«. Obenem je verjel, da »bi se dalo celo urediti, da bi trupla zagrebli zavita v celofan ali v kak drug sodobnejši plastični material«. ³⁸

Hobsbawm, ki tako kot Taylor sodi med najboljše pripovednike v zgodovinarstvu tega stoletja, je običajnemu dramatičnemu tonu, ki je postal v šestdesetih letih sestavni del opisa te vojne, tu in tam dodal še fikcijski dramatični zaplet. Zanimalo ga je namreč, kaj bi dejala Bismarck in Talleyrand, če bi nenadoma vstala iz svojih grobov in ugotovila, kaj se dogaja: »Prav gotovo bi se čudila, zakaj diplomacije večši državniki niso sklenili kompromisa in tako preprečili uničenja sveta izpred 1914.« ³⁹

Zakaj je torej do vojne vendarle prišlo, je zanimalo tudi njega. Podobno kot J. M. Winter, eden najboljših avtorjev kulturnozgodovinske analize prve svetovne vojne, se ob navajanju značilnih okoliščin (kriza imperializma, nerešeno nacionalno in razredno vprašanje) tudi on na koncu dokoplje do sklepa, da je pri celi zadevi šlo za vprašanje ali – ali (»either/or«). Po njegovem mnenju so bili načrti tako v ambicioznih glavah evropskih državnikov in monarhov kot tudi na zemljevidih vojskovodij že narejeni. In ko so za svoje zamisli pridobili še nacionalne (takrat še ne pretirano velike) elite, kompromis preprosto ni bil več mogoč. Za oba najhujša tekmeca, Veliko Britanijo in Nemčijo, je tako ali tako že nekaj časa kazalo, da si lahko razdelita samo še nebo, saj je Nemčija zase zahtevala enak, če ne celo isti politični in strateški položaj na kopnem in na morju, kot ga je stoletja imela Velika Britanija. Za Francijo, na drugi strani, naj bi Nemčija s svojo demografsko in gospodarsko rastjo predstavljala vse večjo grožnjo. V obeh primerih pa so »nadležni« menili, da bi kompromis prihajajoči spopad kvečjemu preložil, ne pa tudi preprečil. V glavah politikov in vojaških poveljnikov je bil dogovor mogoč samo na papirju, v praksi so videli samo popolno zmago ali (in) »brezpogojno predajo«.

Nikomur od takrat zelo redkih posameznikov, ki so resnično odločali, ni »šlo v račun«, da vojna na vse ali nič pomeni propad za vse, tako za zmagovalce kot za poražence. Ostali pa na odločitve tako ali tako niso mogli ali niso znali vplivati. Kljub jasnim opredelitvam druge delavske

³⁸ Ernest Hemingway, *Zbogom orožje*, Založba Obzorja, Maribor 1964, str. 10 in 11, prevedel Rado Bordon.

³⁹ Prepričanje, da svet po prvi vojni ni bil niti približno podoben tistemu pred njo, delijo tudi slovenski zgodovinarji, ki se s to temo ukvarjajo. Tako denimo tudi Marta Verginella piše, da je ta »epohalni uničevalni dogodek [...] postavil na glavo vse dotedanje tradicionalne vidike življenja«. Vojna je po njenem mnenju »spremenila vedenjske modele, miselne, čustvene in psihične kategorije tako tistih, ki so se znašli na bojiščih, kot tistih, ki so jo doživljali v zaledju front«. Za kmečkega človeka pa »je bil spopad v prvi vojni prvo srečanje z modernim svetom« (Verginella 1994: 51).

internacionale, ki se je vojni hotela zoperstaviti z generalno stavko po celini, so leta 1914 skoraj vsi nacionalni parlamenti – tudi s pomočjo predstavnikov delavskih strank – izglasovali vojne kredite. Poleg tega takratni parlamentarni sistem ni deloval tako kot danes, predvsem pa ni imel današnje moči. Vloga parlamentarnih zastopnikov je bila bolj ali manj simbolična. Tako v Veliki Britaniji in Franciji kot tudi v Nemčiji, Rusiji in Srbiji so odločitve sprejemali monarhi, njihovi kanclerji in ozka skupina strategov. Samo ti so oblikovali tako imenovani »notranji krog«. Ti in politiki so tvorili epicenter. Čeprav je od njihovih »zahtev po ljudeh in materialu prišlo do reorganizacije industrije in družbe« (Winter 1988: 6), so bili generali šele v drugem krogu. Tretjega so sestavljali vojniki profesionalci in šele v četrtem, zunanjem, so se znašli vsi ostali – vojniki, družinski očetje in delavci v vojni industriji.

Glede na to verjetno ne tvegamo veliko, če rečemo, da je Bernard Shaw gotovo mislil na ljudi v epicentru, ko je v času vojne zapisal, da »so stari ljudje nevarni: da jim ni mar, kaj se bo zgodilo s svetom«. Po drugi strani lahko ugotovimo, da je (tudi) brezobzirnost teh ljudi navdihovala avtorje velikih apokaliptičnih del tistega časa. Prav gotovo lahko rečemo, da je neumnost in sebičnost ljudi, ki so odločali, motivirala Eliota (*Pusta dežela*), Lawrencea (*Zaljubljena ženska*) ter Yatesa (*Drugi prihod*).⁴⁰ Podobno kot druge pesnitve in prozna dela so tudi ta polna zaskrbljenega pesimizma ter jeze, pomešane z grozo. Dela, ki so kar za nekaj let prehitela nadrealizem.⁴¹ Dela, polna poroga nad nadutim razglašanjem velikih resnic, med katerimi je najbolj neresna ta, ki govori, da »je politiko treba prepustiti profesionalnim politikom«. Dela, ki niso skrivala prezira do »neznosne lahkosti« potlačevanja, ki na vsako kritiko naučeno odgovarjajo z značilnim »*Nothing is wrong with the world: nothing whatever*« (»Nič, prav nič ni narobe s svetom«). Mislimo na resnobno potlačevanje, zaradi katerega je bil naivni patriotizem na začetku vojne sploh mogoč, in na ustoličenje tiste resnobnosti, ki je Shawa napeljala, da je svojo kritiko zavijal v humor, zaradi katerega se je moral zagovarjati celo pred somišljeniki. Slednje je storil tako, kot se za dramatika spodobi, skozi svoje delo:

⁴⁰ »*Nedvomno se kakšno razodetje bliža; / nedvomno se drugi prihod bliža. / ... Spet pade mrak; vendar zdaj vem, / da je dvajset stoletij trdnega spanca / škripanje zibke zmučilo do more; / in kakšna groba zver, ki njen čas je le prišel, tukaj po: Antologija angleške poezije od začetkov do konca 20. stoletja*, Marjan Strojani (ur.), Cankarjeva založba, Ljubljana 1997, str. 396.

⁴¹ Del tega je v svoji drami *Cymbeline Refinished* razvil tudi Shaw. Delo je kljub nekaterim »pomankljivostim v organski enovitosti« in »skrpani farsičnosti« (Michael Holroyd, *Bernard Shaw*, Chatto & Windus, London 1997, str. 491) polno duhovitih dialogov in odlično predstavlja redko kritičnost do samovšečne in neodgovorne države večine evropskih politikov na začetku 20. stoletja.

IMOGENE: *Oh, ne skušaj me spraviti v smeh.
Smeh raztaja preveč pravičnih zamer
in oprosti preveč grehov.*

IACHIMO: *Vendar prihrani svetu
tudi več tisoč umorov.⁴²*

(prevedel Marjan Strojan)

In ženske?

Žensk skorajda ni! Ženske so v tem času samo literarne figure. Pojavijo se takrat, ko jih – kot muze ali strežnice – naslovijo moški s svojimi željami, prošnjami ali naročili ... Sicer pa so v tem času še vedno obsojene na pletilke, branje, vzgojo otrok in kratkočasno klepetanje. Največja napaka sposobne in ambiciozne ženske tega časa je še vedno bila v tem, da je svoje sposobnosti tudi javno pokazala. Če so moški še nekako preboleli spregled svojega šarma, pa ignoriranja svoje pameti niso nikoli odpustili. Ženska, ki je po nerodnosti kakor koli ogrozila intelektualni oziroma profesionalni primat svojega moža, ni imela mirne minute vse dotlej, dokler ga ni uspela prepričati, da je do te »poškodbe prišlo zgolj po naključju in v nasprotju z njenimi čustvi in nameni«. ⁴³ Teh razmer ni moglo spremeniti niti dejstvo, da je bilo še pred koncem 19. stoletja po Evropi že na desettisoče učiteljic in bojniških sester. Nasprotno, ženske so bile drugorazredna in glede na to veliko slabše plačana delovna sila. Delodajalci so namreč zelo hitro ugotovili, da so za polovično ali četrtinsko plačilo dobili vztrajnejše, natančnejše, zanesljivejše, predvsem pa hvaležnejše delavce. Ambiciozne in sposobne ženske srednjega razreda so bile namreč nadvse hvaležne za priložnost, da se dokažejo oziroma da ubežijo pasivni gospodinjski vlogi. Ker so bile pripravljene delati skoraj za vsak denar, so bile zato tudi dober regulator napetosti med moškimi sodelavci in delodajalci. ⁴⁴

Ne glede na vse to so bile ženske po pisanju Florence Nahtingale vesele, da »so dobile nazaj svoje trpljenje«. Po mnenju utemeljiteljice

⁴² *Prav tam*, str. 717, oziroma v: Bernard Shaw, *Collected Plays with their Prefaces*, Dodd, Mead & Company, New York 1974, str. 178–199.

⁴³ David Mitchell, *Women on the Warpath. The Story of the Women of the First World War*, Jonathan Cape, London 1966, str. 4.

⁴⁴ Ne glede na to, ali je bil delodajalec zasebni lastnik ali država, ženske so vedno potegnile krajši konec. Zahteve po povišanju plač moških so neredko reševali tako, da so denar za njihove povišice črpali iz znižanja plač ženskam. Podobno je bilo s politiko zaposlovanja. Če je prišlo do presežkov, so prve morale iti ženske. *Prav tam*, str. 9.

Rdečega križa so z zaposlitvijo (izkoriščanjem in trpljenjem) lahko ubežale indiferentnosti. Da so v drugi polovici vse pogosteje izbirale »bolečino namesto paralize«, dokazujejo tudi prizadevanja britanskih študentk, ki so bile pripravljene študirati v tujini oziroma trpeti proteste svojih sošolcev. David Mitchell, ki se je izčrpnje ukvarjal z britanskimi sufražetkami, predvsem pa s predzgodovino »prafeminizma«, je ugotovil, da so prve evropske študentke doživljale nekaj podobnega kot njihovi črnski kolegi na jugu ZDA slabih sto let kasneje. Malo več razumevanja so pokazale samo prestižne ustanove (npr. Cambridge), kjer so praemancipaciji naklonjeni profesorji lahko v svojem prostem času poučevali in ocenjevali tudi ženske slušateljice. Nerodno je bilo le v (neredkih) primerih, ko so študentke dosegale boljše rezultate od študentov. Takrat so univerzitetne oblasti »morale« štipendijo, popust ali nagrado dodeliti prvemu najboljšemu moškemu ... Skratka, vse do prve svetovne vojne so ženske ob tako imenovani taktirki infiltracije⁴⁵ svoje mesto lahko iskale v pesmih:

*Kako so bele tvoje rame,
kot da iz šmarnic so in lilij.
Ljudje, molite zame,
Da se me bog usmili!
Kako so tvoje usne rdeče,
Kot da iz jagod so in črešenj.
Molite prav goreče,
Da smrti bom odrešen!
A če molitev ne pomaga,
In če vseeno se ne vrnem?
Kako boš lepa, draga,
Bela in rdeča v črnem.⁴⁶*

pismih:

⁴⁵ V knjigi D. Mitchella je namreč cela vrsta primerov, ki pričajo o tem, kako so (ali niso) prve britanske zdravnice in farmacevtke prišle do svoje licence. Med drugimi omenja tudi primer Elizabeth Blackwell, ki se je po prihodu iz Južne Afrike želela registrirati kot zdravnica s prakso v Londonu. Njeni kolegi so po prejetju njene vloge sprejeli odlok, da nihče, ki izobrazbe ni pridobil v Veliki Britaniji, ne more biti registriran kot zdravnik v Angliji (Mitchell, str. 5). V takih primerih so gospe izbrale drugo pot. Doštudirale so drugje, se nato registrirale za podobno dejavnost (npr. kot farmacevtke) in šele nato začele prakticirati. Ta praksa postopne infiltracije je bila z izjemo Norveške, kjer so bile ženske že leta 1907 popolnoma izenačene z moškimi, značilna za vso Evropo do začetka vojne. Šele po prvem letu požrtvovalnega dela v vojaških bolnišnicah takoj za fronto, so moški odkrili »tisoče žensk [...], za katere pred letom še vedeli niso«. Citat iz govora britanskega predsednika vlade Herberta Asquitha (1915) je tukaj povzet po: D. Mitchell, str. XVI.

»Prav veseli me, ko mi pišeš, da se me zelo spominjate v molitvah.«

...

»Prosim Te, da moliš zame, da bi se srečno vrnil. Sedaj dobiš fotografijo, ker se je včeraj cel vod fotografiral. Vzel sem jo zato: če pridem domov, jo bom imel za spomin iz hudih časov; če pa ne pridem, jo boste imeli drugi za spomin. Za slučaj, če se ne vrnem, Te prosim, da kolikor mogoče za male skrbiš, da se kaj izuče, in ko odrastejo, jim povej, kako težko sem jih zapustil.«

...

»Jaz sem sedaj zdrav, hvala Bogu in Materi božji na Homcu. Spomni se tudi ti nanjo, da bi bili zdravi jaz tukaj, Vi pa doma. Obleko sem dobil. Prav milo se mi je storilo, ker si se spomnila name. Ko bi bil vedel, da mi boš poslala, (bi prosil) za eno škatuljo žavbe za one, ki so za srajco.«⁴⁷

ali v že omenjenih dnevnikih:

31. XII. 1916

»Moja ženka je bila zelo vesela, ko me je zagledala.«

...

18. III. 1917

»Ne boj se zame preveč, ljuba ženka! Saj veš, da kopriava ne pozebe.«

...

9. I. 1918

»Da bi že bil pri Tebi, moja ljuba ženka! Kako se že veselim Tvoje družbe!«⁴⁸

Skratka, ženske so v tem času še vedno zelo redko nastopale kot akterke. Redki primeri, kot npr. življenjska zgodba polkovnice srbske vojske Flore Sandes, ki se je iz bolniške sestre prebila do visokega čina aktivne vojakinje, samo potrjujejo pravilo.⁴⁹ Aktivna vloga žensk je bila še

⁴⁶ Pavel Golia, *Vojščakova pesem, O Ester – o Renée*, Igor Grdina (ur.) Založba Obzorja, Maribor 1997, str. 29.

⁴⁷ Anton Mrkun, *Homec*, str. 96, 97.

⁴⁸ Vse to je zapisal človek, ki je na drugem mestu izjavil, da žensk v splošnem ne ceni visoko. Prizna sicer, da sam z njimi ni »imel mnogo posla, a [je] imel dovolj prilike, da je malo spoznal žensko dušo«, ki pa mu ni »ravno imponirala«. Drugače je bilo seveda z njegovo »drago«, ki je imela »napake: [...] veliko razburjenost, razburljivost in trmo«, vendar »poleg teh še toliko lepih vrlin, da od daleč odvagajo vse slabosti in pomanjkljivosti« (sic). Glej Franc Rueh, *Moj dnevnik 1915–1918*, Slovenska matica, Ljubljana 1999, str. 64. Citati v besedilu so na straneh 86, 105 in 183.

⁴⁹ Flora Sandes je najprej kot bolničarka zdravila tifusarje v Valjevu, nato pa se je kot navadna rekrutinja skupaj z »Železnim regimentom« umikala vse do albanske obale Jadranskega morja. Od tu so jo prepeljali na Krf, kjer je znova

vedno omejena na ozki okvir lepih umetnosti, najpogosteje pesništva. Da so njihov prispevek kasneje vendarle opazili, je bilo potrebnih še veliko sprememb in še ena svetovna vojna. In šele dolgo po drugi svetovni vojni so zgodovinarji, literarni zgodovinarji ali, točneje, zgodovinarke in literarne zgodovinarke v dogodkih prve vojne zagledale tudi ženske. Najprej v njihovi, od moških dovoljeni, vlogi umetnic:

*Načrtovala sva zatresti skupaj svet, ti in jaz,
biti mlada in polna moči;
zdaj v siju zeleno zasenčene svetljave
skoraj ti vidim oči sijati veselo s smehom starim;*

...

*Načrtovala sva veliko kraljestvo skupaj, ti in jaz,
ki samo morje ga povezuje;
in zdaj v tišini hladne zimske noči
tvoj glas mi tiho pripoveduje
polno pozabljenih spominov:*

...

*Nikoli ne bova skupaj pretresla sveta, ti in jaz,
Kajti ti si izdal svoje življenje;
... vojna je strla moje srce,
ko si neko poletje ...
odšel po cesti ...⁵⁰*

kasneje pa v vlogi kronistk. V strokovni literaturi se šele v šestdesetih letih tu in tam pojavi tudi kakšna »ženska referenca«, čeprav je citirana razprava morda nastala že takoj po vojni. Lep primer te vrste je »odkritje« delo gospe C. S. Peel, ki je v dvajsetih letih v svoji knjigi *How we lived then* izčrpno opisala tudi ženski in otroški del življenja v letih 1914–1918.⁵¹

skrbela za ranjence. Po nekajmesečnem oddihu v domačem Suffolku se je vrnila na Balkan, in sicer v Makedonijo, kjer se je z bivšimi soborci borila vse do trenutka, ko jo je hudo ranil šrapnel granate. Samo po zaslugi izjemne požrtvovalnosti tovarišev je pravočasno prispela do prevezovališča, kjer so jo za silo oskrbeli. Po zahtevnejšo zdravniško oskrbo in vrsto operativnih posegov je morala v Anglijo, od koder se je preko Francije, kjer je predavala o balkanskih razmerah, znova vrnila v Srbijo in kasneje kot prva ženska napredovala vse do čina majorpolkovnika. V Srbiji je ostala vse do zadnjih dni druge svetovne vojne, ko je po smrti moža, ruskega oficirja, državo dokončno zapustila. Zadnjih deset let je preživela v Suffolku. Kot vojakinja je bila, podobno kot njeni soborci, oborožena z revolverjem in karabinko. Čas za okrevanja po operacijah pa je porabila predvsem za zbiranje pomoči. Nabrala je več deset ton najnujnejših medicinskih potrebščin.

⁵⁰ May Wedderburn Cannan, *Svetilke sij*, prevedla Sonja Stergaršek.

⁵¹ V delu, ki nosi podnaslov »A Sketch of Social and Domestic Life in England

To sta le dva izmed vrste praktičnih primerov, ki pred letom 1914 preprosto niso bili predstavljeni. Evropa takrat namreč ni poznala niti ženske volilne pravice. To, kar so Novozelandci uvedli leta 1893, Avstranci pa pet let za njimi, prepoznajo evropske države šele po prvi, nekatere (med njimi tudi Francija) pa šele po drugi svetovni vojni! Če torej govorimo o nerešenem socialnem (ali razrednem) in spolnem vprašanju pred prvo svetovno vojno, govorimo predvsem o problemu distribucije bogastva ter o problemu distribucije politične moči, pri čemer pozna svet pred prvo vojno precej več bogatih kot politično vplivnih žensk.

Mir in vojna

Toda za začetek prve svetovne vojne gotovo niso kriva le nerešena politična, socialna in nacionalna vprašanja. Za dogajanja pred in med tem prelomnim časom je v veliki meri »odgovorna« tudi modernizacija s svojo tehnološko in ekonomsko dinamiko.

Prav tako drži trditev, da mir ni prava oznaka za čas po prvi svetovni vojni. Kot pravi Hobsbawm, si stanje, v katerem se je svet znašel po sklepanju miru,⁵² ne zasluži tega imena. Pred to vojno je naš planet še poznal obdobja miru, predvsem pa že več kot sto let ni preživel vojne, ki bi trajala več kot nekaj mesecev. Poleg tega v teh kratkotrajnih vojnah nikoli niso sodelovale vse velesile takratne Evrope. Zadnja, v kateri so se znašle tri (Britansko kraljestvo, Francija in Rusija), je s presledki trajala slaba tri leta (krimska vojna 1853–1856), predvsem pa do takrat svet še ni poznal spopada globalnih razsežnosti. Redki primeri, ko se je vojskovanje raztegnilo od Indije do Evrope, so zato burili predvsem duhove pustolovcev, sicer pa so se države zelo redko zapletale v spopade daleč od meja svojega ozemlja. Enostranskih agresivnih ekspedicij v kolonije ne moremo uvrščati med vojne, saj so Evropejci napadenim deželo opustošili, še preden so se ti dobro zavedli, kaj se dogaja, oziroma še preden so kolonizirani lahko nudili kakršen koli organiziran odpor.

Leta 1914 se je vse to spremenilo. V prvo svetovno vojno so se zapletle vse svetovne velesile in vse evropske države z izjemo treh skandi-

---

During the War« in je izšlo leta 1929, je pisala o življenjskih stroških, pred- in povojni razredni diferenciaciji, delavni ženski, sufražetkah, mobilizaciji, čakalnju v vrstah za kruh, o strahu pred vohuni, različnih vrstah pesmi, vdovah, oblačenju, alkoholu, ženski modi, grobih taksistih, pošti, ženski legiji in mnogih drugih stvareh vsakdanjega življenja.

⁵² Različni parki in gradovi iz okolice Pariza so prispevali imena štirim mirovnim sporazumom: Versailles sporazumu z Nemčijo, Saint Germain sporazumu z Avstrijo, Trianon sporazumu z Madžarsko in Sévres sporazumu s Turčijo.

navskih držav ter Nizozemske, Španije in Švice. V Evropo so prišle čete iz prekomorskih dežel. V Franciji so se borili Kanadčani, Indijci,⁵³ Afričani in po letu 1917 še Američani. Avstralci in Novozelandci so oblegali turški polotok Galipoli. Vojaki iz nekaterih evropskih držav so se znašli v Afriki in Aziji (v Kudu, nedaleč od Bagdada, so se pred turškimi četami branili Britanci), po drugi strani pa so prvič prišli v večjem številu v Evropo tudi oboroženi Kitajci, Indijci in Maročani ...

Kot vedno v takih primerih, pa se je vse skupaj začelo napletati že mnogo prej. Dobrih trideset let prej so začele nastajati nekatere usodne povezave. Najprej (leta 1882) so trojno zvezo sklenile Nemčija, Avstro-Ogrska in Italija. Deset let kasneje sta se na to povezovanje odzvali Rusija in Francija s sklenitvijo pakta, ki se je na začetku stoletja razširil v *Entente Cordiale* (srčno zvezo). In kot skoraj vedno v takih primerih se vojna ni začela z neposrednim spopadom glavnih akterjev. Tako kot petindvajset let kasneje, ko so Nemci najprej napadli Poljsko (po predhodni okupaciji Avstrije, Češke itd.), se je spopad začel na vzhodu. Na jugovzhodu, kamor je Avstro-Ogrska po vsej sili želela razširiti in utrditi svoj vpliv. Sledil je relativno hiter zaplet, v katerem so se znašle vse evropske države razen naštetih izjem. Srbija in kljub nevtralnosti na hitro okupirana Belgija nista imeli izbire, Grčija in Romunija sta se pridružili kasneje. Čeprav nevpлетena, se je na strani antante znašla tudi oddaljena Portugalska. Turčija in Bolgarija sta se zaradi neporavnanih računov iz balkanskih vojn pridružili centralnim silam, na Daljnem vzhodu pa je vlogo Nemčije nemudoma prevzela Japonska.

Italija se je po daljšem premisleku maja leta 1915 odločila za antanto, ki pa od tega ni imela bistvene koristi. Italijanske sile so se zataknila na Soči, od koder so jih po katastrofalnem porazu oktobra 1917 dobesedno napodili avstro-ogrski vojaki pod nemškim poveljstvom. Zanimivo je videti, kako je novico o italijanskem pristopu k silam antante sprejela druga stran. Osrednji sili osi sta namreč po tihem računali, da bo njihova bivša zaveznica ostala vsaj nevtralna. Janez Mesesnel, avtor knjige *Sočka fronta*, je na zanimiv način rekonstruiral zmes občutkov, ki jo je sprožilo brzojavno sporočilo vojaškim enotam na terenu:

»V brezprimernem izdajstvu in lahkomiselnosti je italijanski kralj pozabil na bratske obveznosti, ki so ga zadoževale kot zaveznika naše monarhije. Odkar je izbruhnila vojna, v kateri bi se moral postaviti na stran naših junaških vojsk, je igral izdajalski italijanski kralj vlogo maskiranega zahrbtnježa, se dvoumno obnašal in se pri tem skrivaj po-

⁵³ Del indijske emocionalne zgodovine prve svetovne vojne je mogoče rekonstruirati tudi na podlagi dela Davida Omissija, *Indian Voices of the Great War. Soldier's Letters, 1914–1918*, Macmillan Press, London 1999.

gajal z našimi sovražniki. Njegovo izdajstvo je doseglo višek v noči od dvaindvajsetega na trindvajseti maj, ko je napovedal vojno naši monarhiji. Naš vrhovni poveljnik je prepričan, da bo naša vedno junaška in slavna vojska odgovorila na podlo izdajstvo verolomnega sovražnika s takšnimi udarci, da bo izdajalec spoznal, da je uničil samega sebe, ko je začel sramotno in izdajalsko vojno. Trdno verujemo, da bo z božjo pomočjo kmalu napočil dan, ko bodo italijanske ravnine spet zagledale zmagovalce ... Sante Lucije, Nāvarre in Custozze. Zmagati hočemo in zatrdno bomo zmagali.» (Mesesnel 1987: 10)

Avstrijsko užaljenost in prizadetost pa je mogoče razbrati tudi iz razmišljanj posameznikov. Enega takih predstavljajo dnevniški spomini Maxa Hoffmana, nemškega štabnega častnika, ki je vojno končal s činom generalmajorja in je ob vojni napovedi Italije svojemu dnevniku zaupal, da so se Avstrijci branili nemške pomoči na soški fronti. Podobno je mogoče razbrati iz pisma cesarja Karla cesarju Viljemu, v katerem Avstrijec Nemca prosi za razumevanje, ker hoče jesensko ofenzivo leta 1917 izpeljati s svojimi četami, češ da te nosijo v sebi »od očetov podedovani občutek« za borbo »proti dednemu sovražniku«. ⁵⁴

Povsem drugače so na celo stvar gledali Italijani. Čeprav je Taylor štirideset let kasneje zapisal, da se je Italijanom mudilo vstopiti v vojno na strani antante šele po zmagi Rusov na vzhodu, sami niso imeli občutka, da prihajajo na zaključno zabavo. Nasprotno, po opisih sodobnika in udeleženca soške fronte, G. M. Trevelyana, so tarnali, da prihajajo na pomoč šibkejši strani. Tudi zato naj bi italijanska propagandna nezainteresirane množice in vojni nenaklonjene poslance ⁵⁵ znova spomnila »na to, kar je Avstrija storila Italiji med leti 1815 in 1866 ter na njeno zasedbo in zatiranje italijansko govorečih pokrajin« (Trevelyan 1919: 28). Po drugi strani naj bi šlo tudi za prestiž. Po Taylorjevih besedah je Italija želela dokazati, da je velika sila, večja od Švedske in Švice, morda celo tako velika kot Anglija in Francija. Vsekakor pa se je tistim, ki so se najbolj zavzemali za vstop Italije v vojno, zdelo, da bi vojskovanje lahko »navdahnilo in poživilo njene ljudi« (Taylor 1972: 89).

Toda vojna ni potekala tako, kot so si zamislili propagandisti ene ali druge strani. Strateške zamisli so prekrizali že prvi spopadi na Balkanu. Zaradi obeh jesenskih porazov Avstro-Ogrske v Srbiji so morali Nemci na samem začetku spreminjati načrte. Z delom svojih sil so morali pri-

⁵⁴ Manfred Rauchensteiner, »Vojna ob Soči z vidika avstrijskega zgodovinopisja«, v: A. Moritsch, G. Tributsch (ur.), *Soški protokol*, str. 19.

⁵⁵ Po Taylorjevem mnenju je večina poslancev glasovala za vojno šele potem, ko so nahujskani protestniki razbili okna parlamenta v Rimu. A. G. P. Taylor, *The First World War*, Perigee Book, New York 1972, str. 89.

skočiti na pomoč zaveznici na jugu, zaradi česar po interpretacijah nekaterih niso mogli na hitro opraviti s Francozi na zahodu.⁵⁶ Načrt je namreč predvideval, da z naglo zasedbo Pariza iz igre izločijo Francijo, nato pa na vzhodu opravijo z Rusi, še preden se lahko zbere silna ruska vojska. Izhajajoč iz izkušenj francosko-pruske vojne (1870–1871), so namreč optimistično izračunali, da v času, ki ga Rusija potrebuje za mobilizacijo, lahko na zahodu delo že opravijo. To je bil njihova **prva** od štirih ključnih napak. Stvari so se namreč razvijale precej drugače. Svojo prvo zmago so dosegli na relativno dinamični vzhodni fronti (bitka pri Tannenbergu), na zahodu pa so jih Francozi in Britanci zaustavili na dolgi črti, ki se je raztezala od angleškega kanala na severu do švicarske meje na jugu. S tem se je končalo prvo dejanje vojne, ki so ga strokovnjaki kasneje poimenovali »vojno iluzij«. Vse, kar se je dogajalo na Poljskem in na Balkanu, v tem prvem obdobju namreč ni odločilno vplivalo na celoten potek dogajanja. Drugo fazo, ki trajala večino leta 1915, zaznamuje upadanje dinamike, zaradi katere se je Nemčija odločila za nov način vojskovanja, in sicer za taktiko izčrpavanja. To je bila **druga** velika napaka nemških strategov. Prepričani, da bodo z obširno ofenzivo izčrpali sovražnika na zahodni fronti, niso dosegli drugega kot začetek do tedaj nepredstavljivega pobijanja. Začel se je nov del vojne, ki se v strokovni literaturi imenuje »veliko klanje« (*the great slaughter*). Začela se je najhujša pozicijska vojna v zgodovini človeštva. Ali – kot pravi Hobsbawm – začela je delovati mašinerija masakra:

»Preko vreč, napolnjenih s peskom, se je soočilo več kot dva milijona ljudi, ki so skupaj s podganami in ušmi životarili v svojih strelskih jarkih in čakali na odločitev generalov za preboj iz te mišnice. Njihovi odločitvi so sledili dnevi, včasih celo tedni neprestanega topovskega obstreljevanja [...], ki naj bi sovražnika pregnalo pod zemljo, nato pa so se v točno določenem trenutku čez bodečo žico vsuli valovi vojakov in se zagrizli v nikogaršnje ozemlje. Zarili so se v kaos blatnih ali z vodo zalitih lijakov, ki so jih izvrtali topovski izstrelki sovražnika. Medtem ko so se skušali prebiti preko blata, pomešanega s trupli pobitih, so jih kosile sovražnikove strojnice ... « (Hobsbawm 1992: 25).

Da bi zmanjšali pritisk na fronti pri Verdunu, so Britanci v bližini rečice Somme 1. julija 1916 začeli s protiofenzivo (prvi dan bojev je padlo 60.000 britanskih vojakov), ki v treh valovih skozi šest mesecev ni prinesla nobenih oprijemljivih rezultatov. Čez skoraj natanko leto dni (ko-

⁵⁶ Že omenjeni Max Hoffman je v tem času v svoj dnevnik zapisal, da jim gre slabo zato, ker dvajset let niso vlagali v svojo vojsko (Hoffman 1929: 43).

nec julija 1917) so Britanci poskusili znova, vendar se je tudi ta poskus izjalovil. Še več, bitka pri Ypresu je bila popoln polom. In rezultat: dva milijona mrtvih samo na eni fronti. Nemci so v istem obdobju vojne skušali to precej izenačeno stanje obrniti v svoj prid z ofenzivo na morju. Okrepili so tako imenovano vojno pod morjem in vmes storili svojo **tretjo** veliko napako. S potopom Lusitanije (maj 1915), ki je sicer res prevajala tudi vojni material, vendar je bila v glavnem potniška ladja, so načeli protivojno držo ameriškega kongresa, ki je slabi dve leti za tem izglasoval vojno napoved Nemčiji.⁵⁷ Toda še preden so Američani spravili vse svoje čete (160.000 ljudi) in material v Evropo, je na vzhodnem bojišču prišlo do velikega preobrata. Po zmagi revolucije je Rusija nepreklicno izstopila iz vojne in omogočila Nemcem, da so večino svojih sil preusmerili na zahod. Ne glede na velike ozemeljske izgube (Poljska, Ukrajina, Finska) je poveljnik Rdeče armade Lev Trocki v Brest-Litovsku spomladi 1918 podpisal mirovno pogodbo in Nemci so se skoraj istočasno zagnali v zadnjo avanturo, ki je bila hkrati tudi njihova **četrt**a velika napaka. Na prvi pomladni dan zadnjega leta vojne so sprožili veliko ofenzivo in se tik pred vrati Pariza (80 km) povsem izčrpali. Od poletja tega leta so nemške čete poznale samo še težave. Vojakom, ki so se že štiri leta preganjali gor in dol po fronti, so stale nasproti sveže ameriške čete in ogromna količina vojaškega materiala. Nemškemu štabu ni preostalo drugega, kot da v jeseni, ki je sledila, *kajzerju* predlaga kapitulacijo.

Začel se je čas morastih spominov in žalovanja in nihče več se ni spomnil na to, da je vojna pred štirimi leti izgledala popolnoma drugače. V *Britanski enciklopediji* iz leta 1911 namreč piše, da je vojna predvsem »onemogočanje sovražnikove vojske, saj bi se sicer spopadi nadaljevali do končnega iztrebljenja ene izmed strani«. Prav tako se nihče več ni mogel spomniti misli, da je omenjeni način (kultiviranega) »vojskovanja prerasel v navado evropskih narodov« (*Encyclopedia Britannica*, XI. izd., 1911, geslo: vojna).

Vsakdo, ki si lahko vsaj približno predstavlja dramo, ki se je odvijala na bojiščih vzhodne fronte, na polotoku Galipoli, v dolini Soče ali na poljih vzhodne Francije, bo razumel, da se agonija vojskujočih ni začela šele v trenutku, ko so znašli na planem in prepuščeni redki sreči, temveč že veliko prej. Kljub temu da se je že konec leta 1914 izkazal ves nesmisel pozicijskega vojskovanja, ni prav nič kazalo, da se bo kaj spremenilo. Znakov sprememb ni bilo niti po tem, ko je na enem samem bojišču, na

⁵⁷ Aprila 1917 sta ameriški senat (90 : 6) in kongres (373 : 50) izglasovala vojno napoved Nemčiji. Lois Gordon, Alan Gordon, *American Chronicle. Year by Year through the Twentieth Century*, Yale University Press, New Haven, London 1999, str. 164.

fronti pri Verdunu, na obeh straneh padlo več kot milijon ljudi. Vojski so zato živeli v stalnem psihotičnem pričakovanju ofenzive, ki je v strelskih jarkih pomenila skoraj gotovo smrt. Tisti, ki so se potrudili s statistikami, so namreč izračunali, da je v bojih prve svetovne vojne umrl vsak tretji britanski vojak. Mimogrede, Britanci so šele 15. aprila 1998 simbolično pokopali zadnje žrtve. V prave grobove so svečano položili ostanke dveh svojih in enega neznanega vojaka in tako na poseben način obeležili 80. obletnico konca vojne. Trojica iz nepregledne množice padlih in zasilno zagrebenih je po osmih desetletjih končno dobila svoje obeležje. Toda svečanost ni izzvenela nič kaj komemorativno. Nasprotno, ob posnetkih častne čete se je v osrednje novice britanskih medijev prebila samo še izjava nekdanjega vojaka, ki je govoril o neizogibnosti njihove žrtve. Novinar, ki je pripravil omenjeni prispevek, je tako znova pritrdil stari zmoti o vojni za obrambo evropske demokracije. Prva svetovna vojna je namreč omogočila vse kaj drugega kot zmago demokratičnih načel. Nepalna tri leta po mirovnih sporazumih je »ubranjeno demokracijo« v Italiji pregazil ekspanzionistični fašizem, weimarski demokratični duh pa je zatrl nemški nacizem. Temu je sledil poraz demokratičnih sil v španski državljanski vojni in izbruh nove svetovne vojne. Med posledice prve svetovne vojne zato še zdaleč ne moremo šteti obrambe evropske demokracije, temveč prav nasprotno: prevladalo je nezaupanje v konstitucionalizem in predstavniško demokracijo.

Takoj po koncu vojne so stvari sicer kazale bistveno drugače. Z izjemo kopice nemških, avstrijskih in italijanskih revanšistov se je na domove vrnila precej naveličana ali celo izrazito antimilitaristično razpoložena večina vojskujočih. Vsi, razen neozdravljivih militaristov in prihodnjih fašistov in nacistov, ki se niso hoteli sprijazniti z mirovnim »diktatom«, so bili prepričani, da se to, kar so pravkar preživeli, ne more ponoviti. Tudi večina tistih, ki so vso stvar napletli, ne. Glavnina francoskih in angleških liberalnih in socialdemokratskih politikov je celo menila, da bo Evropejce po vojni prepričala samo pacifistična politika. Ta zadnja in edina, a obenem tudi največja napaka zmagovalcev, je bila dovolj, da se je svet slabih dvajset let po mirovnih sporazumih znašel v še hujši vojni.

Zanimivo, kako se ta razlika v pojmovanju pravičnega oziroma nepravičnega miru odraža tudi v t. i. »jaz literaturi« tega časa – celo v tistih najbolj okornih spominih preprostih ljudi, ki so pisali skoraj izključno v prvi osebi. Po drugi strani pa je prav v teh besedilih mogoče najlažje slediti naivnemu poistovetenju posameznika s takratno poenostavljeno razlago o zaroti druge strani. K njej so se najpogosteje zatekali predstavniki poražene strani, zato jo v reciklirani obliki najpogosteje srečamo pri nemških oziroma avstrijski piscih dnevnikov. Značilni argumenti, ki skušajo razgaliti krivični mir, se sicer pojavljajo v najrazličnejših inačicah,

toda vsi izvirajo iz zelo podobnega vzorca v predelovanju nemškega poraza. Takšna »retrospektiva« se običajno začne z ugotovitvijo, da je bila »sveta vojna« upravičena in skoraj nihče od teh preprostih in anonimnih piscev ne more razumeti, kaj je šlo narobe. Sledita obup in razočaranje nad človeško družbo, ki se nato iztečeta v ponovno priseganje zvestobe starim vrednotam in nemštvu.

»Srca bodo vedno ostala zvesto nemška ... [in] ostalo bo upanje, da bo nemški narod, utrjen s temi bridkimi izkušnjami, popeljan v boljše, srečnejšo prihodnost.«⁵⁸

Sociologi in psihologi govorijo o kolektivni užaljenosti oziroma o narcistični zavesti, ki temelji na občutku prikrajšanosti in zapostavljenosti. Tak tip zavesti je še kako dojemljiv za vprašanje, ali je dva milijona bratov, mož in očetov padlo zaman, tistih, ki ji podležejo, pa ni težko prepričati, da ne smejo sprejeti opravičila, temveč morajo zahtevati maščevanje.⁵⁹ Ta zavest, skupaj z neumno in naivno politiko Zahoda, je po mnenju večine zgodovinarjev botrovala kasnejšemu razvoju fašizma v Nemčiji in Italiji. Naivna je bila ocena, da si tudi poražena stran ne želi ponovitve, neumna pa politika reparacij in popuščanja, ki je samo še podpihovala osvajalne načrte akterjev v novi vojni.

Prav tako je zanimivo, kako sta si v okviru celega stoletja obe svetovni vojni vse bolj podobni. Večina stvari, ki so pred desetletji še izgledale kot »naključja« ali »podobnosti« (npr. napad na Francijo, ki je, po pone srečeni »vaji« v letu 1914, odlično uspel poleti 1940, ali večine iz soške fronte, ki so Rommla proslavile v Afriki), se na koncu stoletja povezujejo v vse bolj pregledne procese, ki združeni tvorijo vse bolj razumljivo celoto. Predvsem pa se vse bolj uveljavlja spoznanje, da smo ljudje nepopoljšljivi »pozabljivci«, ki počno neverjetno veliko stvari samo zato, da ne bi pozabili. Glede na to nam za konec tega uvoda ne preostane drugega kot da – podobno kot J. M. Winter – upamo, da bo pričujoča knjiga uspela ohraniti vsaj delček spomina na eno največjih katastrof in obenem eno največjih neumnosti v človeški zgodovini.

⁵⁸ Matthias Ladurner-Parthanes, *Kriegstagebuch eines Kaiserjagers*, Athesia, Bozen 1996, str. 249, 250.

⁵⁹ Širši odmev so te Hitlerjeve besede prvič doživele 18. septembra 1922. Po poskusu udara, ki so ga ameriški časopisi poimenovali kot »*Opero buffo*« (komično opero), je njihov odmev za nekaj let zamrl, zato pa toliko bolj narasel v začetku tridesetih let.

Kako »resnična« je lahko »prava vojna«?

Pred predstavitvijo posameznih »odtisov« te katastrofe oziroma pred kratko kulturnozgodovinsko skico vsakdana in daljnosežnih posledic velike vojne ne moremo mimo spoznanja o protislovnosti kulture, ki po eni strani že 2000 let gradi na judovsko-krščanskem poudarjanju enkratnosti in posebnosti posameznika, po drugi pa taistega posameznika žrtvuje za vsako še tako abstraktno idejo o skupnosti.

Skoraj nemogoče je namreč razumeti vse spremembe, ki jih je prinesla ta vojna, če ne uvidimo, da je vojskovanje (žal) del naše kulture in da je bilo vprašanje totalne (beri »resnične«) vojne odvisno samo od ustrezne stopnje tehnološkega razvoja. Takoj, ko je bil človek tehnološko sposoben masovnega ubijanja, se je to ubijanje začelo. Zato moramo za razumevanje retoričnega vprašanja, kako je lahko katastrofa iz obdobja med letoma 1914 in 1918 del iste kulture kot penicilin, Albinonijev *Adagio* ali Shakespearjev *Sen kresne noči*, vedeti predvsem to, da je vojskovanje sestavni del človekovega delovanja. In prav zaradi tega mnogi vojaški zgodovinarji trdijo, da pomeni prva svetovna vojna udejanjanje vojaške družbe. Rojstvo »resnične vojne« je samo posledica dolgotrajnega rojevanja, ki je sestavljeno iz nešteti večjih ali manjših konfliktov. Tako imenovano stoletje miru, ki ga nekritično opevajo kronisti časa med Napoleonovimi vojnami in začetkom prve vojne, je, kot pravi John Keegan, le stoletje vrenja pred največjim do tedaj znanim spopadom. Zato imajo verjetno prav tisti antropologi, zgodovinarji in družboslovci, ki menijo, da je vojskovanje zagotovo druga, če ne že prva strast človeka zahodnega sveta. Tudi po mnenju Karla von Clausewitza, avtorja najbolj brane razprave o vojni, je vojskovanje sestavni del človekovega življenja. Logično nadaljevanje miru. Naravna posledica dogajanja v mirnem času. Vojna je v naši kulturi od srede 19. stoletja razumljena kot nadaljevanje življenja v miru. V meščanski samorefleksiji zadnjih dveh stoletij vojna nastopa kot nadaljevanje političnega občevanja (*des politischen Verkers*) z vmešavanjem drugih sredstev (*mit Einmischung anderer Mittel*). Skratka, Evropejci so vojno od srede 19. stoletja razumeli kot nadaljevanje politike z drugimi sredstvi. Seveda je to precej poenostavljena interpretacija, saj, kot bo pokazal »bližnji posnetek same vojne«, udejanjanje »resnične«, danes ji rečemo »totalne«, vojne to »naravno« vez med politiko in voj-

skovanjem popolnoma izniči. Za začetek napetosti in spopadov (tako v prvi kot v drugi svetovni vojni) so v veliki meri sicer res odgovorni politiki, toda sama vojna se je razplamtela in razširila po lastni logiki in dinamiki.⁶⁰ Politiki s svojim poljubnim spreminjanjem nacionalnih ciljev so razmere na bojiščih kvečjemu samo še poslabšali. Podobno kot stoletje pred tem, ko so skupaj z vojaškimi voditelji skonstruirali koncept častnega vojskovanja. Gre za koncept, po katerem so morali vojaki von Clausewitzevega časa umirati strumno, tiho in v urejenih vrstah. To je po zamisli posameznih strategov lahko trajalo tudi po več ur. V bitki pri Borodinu, denimo, so po rekonstrukciji R. Parkinsona ruski pešaki dve uri nepremično prenašali obstreljevanje Napoleonovih topničarjev. Edino častno gibanje je bilo padanje ranjenih in ubiti vojakov, ki so »plavali v potokih lastne krvi.«⁶¹

V prvi vrst je bila to posledica novega pojmovanja življenja po razsvetljenstvu. Tako kot vprašanja nacionalne identitete, državljanstva in političnih svoboščin so dediči razsvetljenstva tudi vprašanje miru in vojne na novo premislili in formulirali. Ali, kot bi dejal Keegan, skušali so ubesediti kompromis, do katerega se je dokopala moderna država v času svojega zorenja.⁶² Von Clausewitz, ki je bil veliki občudovalec razsvetljenskih idej, velik pruski patriot ter sodobnik rojstva industrijske revolucije na celini, pa je ta premislek postavil v jedro državotvornega in državoo-brambnega mišljenja. S tem je pomagal k oblikovanju prepričanja, da je osnovni pogoj močne države temeljito poznavanje vojne in vojskovanja. Na podlagi tega pa se je uveljavilo mišljenje, da bodo države, ki bodo znale zmagovati v vojni, lahko preživele tudi v mirnem času.

Kot marsikatera druga se je tudi ta modrost napajala iz antike. Clausewitz je namreč svojo podobo vojskujočega človeka zgradil na Aristotelovi ugotovitvi, ki pravi, da je človek politična žival. Poleg tega se ta zgodnji znanilec spoznanja, da brez dobre teorije dejstva molčijo, sploh ni zanimal toliko za konkretni opis vojskovanja, temveč je razmišljal predvsem o tem, kakšna bi vojna v njegovem času morala biti. Glede na to je najboljša priča razumevanja vojne po Napoleonovem času. Na najboljši način nas namreč seznanja tako s predstavo o moderni vojni kot tudi s predstavo o modernem vojaku. Oboje skupaj pa zelo zgovorno razkriva zahodnjaški vrednostni sistem pred začetkom industrijske revo-

⁶⁰ Podobno stališče zastopa tudi A. J. P. Taylor, ko v uvodu v *The First World War* (Perigee Book, New York 1972) ugotavlja, da so tokrat »politiki postali ujetniki lastnega orožja. Velike armade, ki naj bi zagotovile varnost in ohranile mir, so potegnile narode v vojno.« (str. 16).

⁶¹ J. Keegan, *A History of Warfare*, Vintage Books, New York 1993, str. 10.

⁶² John Keegan, *A History of Warfare*, Vintage Books, New York 1993, str. 5.

lucije. Predvsem pa predstavlja vrhunec procesa, ki se je začel sredi 15. stoletja, ko je francoski kralj Karel VII. ustanovil prvo redno vojsko.

Tako kot večkrat v takih primerih se je tudi von Clausewitzeva doktrina dokončno uveljavila šele dolgo po njegovi smrti. Tu ne mislimo toliko na dejstvo, da je njegov rokopis natisnila njegova žena in da ga je pred pozabo rešil šele veliki zmagovalec francosko-pruske vojne, von Moltke, temveč na vprašanje zmage »resnične vojne« nad »pravo vojno«. ⁶³ Mislimo predvsem na dejstvo, da je šele prva svetovna vojna pomenila zadnji stopnjo dialektike na poti od »prave« do »resnične« vojne. Podobno kot narod pri Heglu, vojna pri Clausewitzu na poti do svoje »resničnosti« potuje skozi različne stopnje. Začetek tega potovanja oziroma procesa moramo po njegovem mnenju iskati v času nastanka redne vojske. Pred tem obdobjem so vsakokratno, pretežno neučinkovito mrežo plemiških vojsk ⁶⁴ dopolnjevale najemniške vojske, ki so za tistega, ki jih je (oziroma jih ni) plačeval, predstavljale veliko tveganje. Takoj, ko je zmanjkalo denarja, so si najemniški vojaki namreč postregli v naravi, kar je pomenilo, da so začeli ropati in pobijati tiste, ki bi jih pravzaprav morali braniti in ščititi. Prvi se je najemnikom v glavnem odpovedal že omenjeni Karel VII., ki je svoje vojake imenoval za uradne vojaške služabnike monarhije. Večino teh *compagnies d'ordonnance* so tvorili »infantristi« (pehotniki), ki so bili vse do začetka redne uporabe mušket v izrazito podrejenem položaju nasproti konjenici. Kljub temu, da so (od začetka 16. stoletja) kot strelci od daleč lahko učinkoviti zdesetkali konjenike in se je njihov položaj bistveno izboljšal, je konjenica simbolno obdržala svoj »plemiški« status vse do prve svetovne vojne. Druga polovica 15. stoletja (v Evropi) pa je za vojaško zgodovino pomembna tudi zaradi rojstva topništva. Pred tem so namreč posamezni plemiči v svojih utrjenih gradovih lahko tudi dlje časa kljubovali kraljevi vojski. Pod izstrelki velikih možnarjev je bilo to veliko težje. To in pa začetek relativno varne ter učinko-

⁶³ Veliki zmagovalec francosko-pruske vojne se je rad pohvalil, da je ob Bibliji in Homerju nanj najbolj vplivala prav von Clausewitzeva razprava *Vom Kriege (O vojni)*. Ali je šlo pri tej hvali bolj za poklon direktorju (von Clausewitzu) vojaške šole (Pruske vojne akademije), ki jo je obiskoval, ali za resnično navdušenje nad knjigo, je težko presoditi, gotovo pa je, da je prav njegova hvala iz nje naredila najbolj brano vojaško razpravo vseh časov. Še najbolj pomembno pa je Moltkejevo prepričanje, da vojna potegne najboljše iz človeka. To in pa moderna oborožitev sta namreč svet pripeljala do totalne vojne.

⁶⁴ Ena izmed temeljnih plemiških obveznosti (v zameno za zemljo ali druge pravice) do vladarja je bila tudi ta, da je po potrebi nudil vnaprej točno določeno število vojakov. Vojaški zgodovinarji ugotavljajo, da se ta sistem ni nikoli pretirano obnesel, saj je bilo pravočasno zbiranje vojske redno povezano z velikimi zamudami, taktiziranjem in izsiljevanjem posameznih plemičev itd.

vite rabe ročnega strelnega orožja je po začetku 17. stoletja vendarle načelo ugled konjenice.

V organizacijskem smislu pa je največjo spremembo prinesla uvedba stalnih regimentov, tj. skupnosti različnih vojaških enot pod enotnim poveljstvom. Regiment je za vojake nenavadno hitro postal njihov svet v malem. Ne prevelik ne premajhen je omogočil oblikovanje močnega občutka pripadnosti za vse, ki niso mogli dojeti abstraktnega pomena države ali domovine. In ti so bili v večini.

Prav zaradi tega so takho regimenti, najstarejši se ponašajo z letnicami z začetka 18. stoletja, vzpodbudili nastanek zaključenih vojaških svetov, organiziranih v posebnih predmestnih garnizijah, in prav zaradi tega so te svetove kasneje imenovali tudi šole narodov. V njih je nastajajoča moderna država iz generacij mladih mož ustvarjala mlade oficirje (le-ti so včasih sicer bolj skrbeli za svoje konje kot za svoje može), ki so tvorili hrbtenico modernega, predvsem pa učinkovitejšega sistema upravljanja z državljani. Garnizije so predstavljale domovino za prihodnje upravjalce, katerih osnovna socializacija je potekala v domala nepredušno zaprtem svetu. V tem izoliranem moškem krogu strogih pravil, ritualov in discipline so se mladi ljudje vse bolj odmikali od zunanjega življenja in oblikovali posebno mrežo popolnega podrejanja, ponosa, vratolomnega poguma in enoznačnega kodeksa časti.

Razumljivo je, da se je ideja o »resnični vojni«, ki se je oblikovala v času vsesplošne militarizacije vzgoje, kasneje lahko najhitreje udejanila prav v takšnem strogo kodiranem svetu neomajnih pravil. V svetu onkraj politike, v svetu, kjer je pripadnost svoji enostavno in jasno kodirani (vojaški) skupnosti presegala patriotizem do države. Razumljivo je, da je v tem svetu, ki se je po ruskih uspehih v vojnah z Avstrijci in Francozi vse bolj širil tudi v druge dele Evrope in ki je odločilno prispeval k militarizaciji evropske družbe, veliko lažje prišlo do poenotenja vojaškega s političnim. V takšni klimi je vojaško delovanje veliko lažje postalo sestavni del politike.

Po drugi strani pa politika ni bila sestavni del vojne, saj se je slednja potem, ko je enkrat izbruhnila, odvijala po povsem drugačnih zakonih kot mir, ali bolje rečeno, potekala je brez vsakih zakonitosti. Po mnenju večine vojaških zgodovinarjev je do tovrstnega poenotenja prišlo že veliko pred izbruhom vélike vojne, in sicer že davno sredi stoletja evropskega miru (med letoma 1813 in 1913). Svet kaosa namreč ni kar tako naenkrat sledil svetu konstitucionalizma, vladavini zakona in predstavniške demokracije. Evropski svet ni kar tako iz demokracije padel v totalitarizem, temveč je bil postrazsvetljenski liberalizem deloma premagan že s širokopoteznimi imperialističnimi ambicijami, ki so minimalno pravno ureditev potrebovale zgolj za zaščito velikega kapitala. V praksi torej »pra-

va« in »resnična« vojna nista postala enó šele z začetkom spopadov leta 1914, temveč je vojna takrat dejansko postala sama sebi namen.

Vzroke za tak razplet je, kot rečeno, potrebno iskati veliko prej, in sicer globoko v obdobju največjega napredka in najhitrejšega tehnološkega razvoja do takrat. Industrijska revolucija ni namreč prinesla samo velikih materialnih koristi (in škode), temveč tudi dokončno uveljavitev in množičnost dobrin, ki so bile prej redke ali namenjene le ozki skupini ljudi. Ob redkih zanesljivih prometnicah in revnih mestih, ki so prerasla v milijonske metropole z urejeno komunalo, so ljudem življenje olajšali tudi novi in boljši mostovi, bolnišnice, univerze ter nova (sicer slabo plačana) delovna mesta. Po drugi strani pa je zahodni svet poleg davčnega sistema, boljše zdravstvene oskrbe, iznajdbe ljubezni in upada smrtnosti novorojencev dobil tudi neverjetno vojaško tehnologijo in skoraj popolno vojaško družbo. Dobrih devetdeset let po tem, ko je z razpustitvijo Napoleonove vojske vojaška industrija skoraj obubožala in so njegovi veterani prosjačili po cestah, je imel skoraj vsak odrasli Evropejec med svojimi osnovnimi dokumenti tudi svojo osebno vojaško številko. Velika večina mladih evropskih moških je bila razporejena v eno izmed dvestotih divizij,⁶⁵ ki so, znova po nemškem vzoru, kmalu po napoleonskih vojnah nadgradile sistem regimentov. Sam izum sicer ni bil nemški, temveč francoski, vendar to konec koncev ni tako zelo pomembno. Pomembnejše je dejstvo, da je pod gladino »civilne geografije« (Keegan 1998: 21) nastala prilagajóča se »vojaška geografija«, ki je že desetletja pred izbruhom prve svetovne vojne evropsko družbo spremenila v nevidno vojaško organizacijo. Vsaj od velike pruske zmage rednih in rezervnih vojakov⁶⁶ nad avstrijsko vojsko ljudi in konjev leta 1866 dalje je mogoče na celini govoriti o relativno enotnem vojaškem sistemu. Nemški model aktivne vojske in rezervistov so namreč prevzele vse evropske velesile druge polovice 19.

⁶⁵ Tako kot mnogo drugih vojaških novosti je tudi nastanek divizij kot osnovnih organizacijskih enot posledica Napoleonovih revolucionarnih sprememb v vojskovanju. »Tipična« divizija naj bi obsegala 12.000 mož in 72 topov. Kasneje se je temu sestavu pridružilo še poljubno število strojnic, tako da je vsa ta sila na začetku prve svetovne vojne v minuti izstrelila preko 120.000 metkov in preko tisoč topovskih izstrelkov. Če vse to skupaj pomnožimo s številom divizij (200), dobimo približno predstavo o moči vojskó, ki so se spopadle sredi leta 1914.

⁶⁶ Kdo drug kot Nemci so nato Napoleonov »izum« dodelali v natančen model šolanja ter kasnejše razporeditve in evidence vojnih obveznikov. Prvi so uvedli dvoletno vojaško vadbo za vse polnoletne može, jih zaprli v moderne vojašnice in prepustili volji oficirjev in administraciji vojaških uradnikov. Prvih pet let po končanem služenju vojaškega roka so se morali novopečeni vojaki vsako leto zglasiti v rezervnih enotah in obnoviti znanje. Nato so bili do devetintridesetega leta vpisani v rezervo druge stopnje (Landwehr), do petinštiridesetega leta pa v tretjo rezervo (Landsturm).

stoletja. Od tu naprej so bili vsi, od madžarskih huzarjev, tirolskih strelcev, ruskih Kozakov in bosanskih pešakov v »turških« hlačah in fesih, del poenotene vojaške industrije, ki ni bila ustvarjena za ohranitev miru, temveč za ohranitev vojaške prevlade nad morebitnim sovražnikom. Kdo bi to lahko bil, je bilo prav tako bolj ali manj jasno vsem in protokolirano v vseh vojaških učbenikih. Ob razglabljanju, kdo bi bil ob morebitni novi vojni lahko zaveznik ali sovražnik njihove države, so vojaški strategji na prelomu stoletja največ časa porabili za argumentiranje prednosti in pomanjkljivosti obrambne in ofenzivne vojne. Večinoma je prevladala odločitev za slednjo, saj je razvoj topništva zahteval vse večje in dražje utrdbe, ki pa poleg nezanesljive obrambe niso prinašale nobene druge koristi. V prid ofenzivnosti je delovala tudi takratna evropska politika, ki jo je določal že tradicionalni spor med Nemčijo oziroma Prusijo in Avstro-Ogrsko oziroma avstrijskim cesarstvom na eni in Veliko Britanijo ter Francijo na drugi strani. Po katastrofalnem porazu Špancev v konfliktu z ZDA so bile vse druge države, vključno z nekdanjo velesilo Španijo in z izjemo cesarske Rusije, zaveznice enega ali drugega tabora. Glede na trenutne ugodnosti ali strah so se v manjših konfliktih in napetostih postavljali na stran ekspanzionistične Nemčije oziroma Avstro-Ogrske ali na stran Velike Britanije in Francije, ki sta branili svojo nadvlado in vpliv nad večjim delom planeta.⁶⁷

Edina »nedosledna« je bila v teh polarizacijah Rusija pod vodstvom carja Nikolaja II. Slednji se namreč na haški konferenci leta 1899 ni zavzemal le za ustanovitev mednarodnega sodišča, ki bi obravnavalo in reševalo mednarodne konflikte, temveč tudi za omejitev oboroževanja. Večina ostalih delegatov, ki je tem idejam načeloma pritrdjevala, je vzrok za ruske predloge videla v nezmožnosti Rusije, da bi lahko tekmovala z ostalimi velesilami. Podobno kot ob kasnejših podobnih priložnostih skozi celo dvajseto stoletje so vojaški in politični strategji tudi na njegovem začetku pravi razlog za ruske pozive k miru iskali v zaostalem gospodarstvu, nerazrešenih nacionalnih vprašanjih in pomanjkanju demokracije.

Nihče ni hotel verjeti, da gre pri ruski pobudi za pošteno politično odločitev. Nihče se pravzaprav ni kaj prida ukvarjal s tem vprašanjem. Nasprotno, vse pogosteje je bilo slišati mnenje, da je treba nekatera kronična nasprotja rešiti enkrat za vselej. Stopnjujoča se dinamika občasnih konfliktov pa vzbuja občutek, kot da se je večini evropskih velesil kar

⁶⁷ V svojem orisu predvojnega političnega ozračja Keegan med drugim pripoveduje tudi o obdobju (1900–1906) prestižne tekme med Britanci in Nemci za prevlado na morju. Vprašanje, kdo bo imel večjo in močnejšo vojno mornarico, je po njegovem mnenju določalo britansko politiko na začetku dvajsetega stoletja.

mudilo na bojišče. Nihče si namreč ni mogel predstavljati, da se kratkotrajne praske (maroška kriza) in ne preveč obsežne vojne (balkanske vojne) lahko sprevržejo v resnično katastrofo. Vsi so si želeli in predstavljali vojno, ki bo v relativno kratkem času »postavila stvari na svoje mesto«. Naivni julijski vzkliki: »*Ko pade listje, bomo že doma*« – slišati jih je bilo mogoče na železniških postajah in zbirnih mestih povsod po Evropi – niso bili niti malo neiskreni. Po dolgem obdobju miru, ki je spomin na vojno spremenil v romantične predstave o velikih junaštvih, si ni nihče znal predstavljati, kaj vojna modernih vojaških strojev v resnici lahko pomeni.

Glede na vse to je razlaga, ki vzroke za véliko vojno pripisuje nezmožnosti diplomacije in pomanjkanju sredstev sporazumevanja, nedosledna, netočna, predvsem pa neodgovorna. Razloge za to tragedijo je treba iskati v nakopičenem vojaštvu in vojni moči ter v sami strukturi tehnološko razvite, v socialnem pogledu pa neverjetno arhaične, evropske družbe. Predvsem pa v »času miru in napredka«. Aparat, ki je v enem mesecu štirim milijonom vojakov z začetka julija 1914 priključil še dodatnih šestnajst in pod zemljo spravil že nekaj deset tisoč vojakov, preprosto ni mogel nastati čez noč. Nastajati je začel že davno pred spopadom. Podobno kot nova družba dveh neločljivih *geografij* (vojaške in civilne), ki se je začela oblikovati vsaj štiri desetletja pred vojno, in to skupaj s socialnim okoljem, ki je ob odločitvi, da bo poiskalo »dokončno rešitev«, omogočilo udejanjanje »resnične vojne«.

»Mrtvi so vsi na isti strani«

*Drug na drugega oprti
so mrtvi brez sovraštva, brez zastave;
z lasmi, ki temni jih posušena kri,
so mrtvi vsi na isti strani*

Rene Arcos

*Mnogo vrst sivih, godrnjavih lic pod masko strahu
Strelske jarke zapušča, čez rob kobaca,
Ko čas brez prestanka z zapestij
in up zaprtih oči in grabečih pesti
gazita v blatu. O Bog, naj se že enkrat konča!*

Siegfried Sassoon

(prevedel Marjan Strojjan)

V uvodu omenjamo le nekaj drobcev iz velike, a žal še vedno pre malo znane in nepregledane zapuščine, ki se razočarano, mestoma obupano, predvsem pa izrazito kritično spopada z izkušnjo prve svetovne vojne. Mnogi, zlasti tisti z izdelano umetniško refleksijo, so nastali šele po vojni, vendar je tudi sproti nastajalo ogromno zapisov. V prvi vrsti so bili to dnevniki, v tem času pa je nastalo tudi ogromno antipropagandnega in, seveda, še več propagandnega materiala; napisanih je bilo precej umetnin trajne vrednosti, med njimi neverjetno veliko pesmi. Glede na razmere, v katerih je večina piscev na fronti živela, je to pravzaprav razumljivo. Za daljša prozna ali dramska dela v strelskih jarkih ni bilo ne prostora, ne časa in ne koncentracije. Zato kot neposredna pričevanja s fronte poleg pisem in dnevniških zapisov prevladujejo predvsem pesniški utrinjki, podobni tem, ki smo si jih sposodili za moto osrednjega dela študije.

Zgodovinarji, ki v dodatek klasičnemu naboru virov uporabljajo tudi pesniško dediščino vélike vojne, pesmi, nastale na fronti, delijo v različne skupine. Na romantično poezijo, ki je dajala ton navdušenju na začetku vojne in je bila zato pogosto na meji s propagando. Med to heroično in temu ustrezno plehko literaturo so se včasih znašle tudi naivne romantične pesnitve z večjo izrazno močjo, vendar so se tudi te sčasoma – če so avtorji seveda preživeli – spremenile v kritične izpovedi⁶⁸ ali pa so

⁶⁸ Eden redkih, ki je v eni sami pesmi združil navdušenje in ubup, je bil Charles

se približale religiozni ali religiozno-izpovedni poeziji, ki je bila veliko-krat napisana v obliki pogovora s smrtjo oziroma v obliki srečanja z mrtvimi itd. Tipični predstavnik je bil prav gotovo tudi Heinrich Lersch, ki je v svoji pesmi »*Wenn Abend wird*« naslikal čas,

*ko zadnje sence sonca izginejo z bojišč,
iz grobov ustajajo mrtvi iz sosesk in gozdov,
iz grobov sredi sotesk in gozdov,
iz grobov sredi jas in peččin,
v molitvi stojijo poleg svojih grobov,
obrnjeni k domu, na tujih tleh.*

ali Alan Seeger, ki je vojni napovedal zmenek (*Rendez-vous*):

*S smrtjo sem se dogovoril,
ob neki barikadi sporni,
ko sence šuštiijo spet v pomladi,
ko zrak diši in jablana cveti –
s smrtjo sem se dogovoril,
ko moder in čist je dan pomladni ...*

(prevedla Sonja Stergaršek)

V še posebno hudi stiski so se znašli tisti, ki so iskali odgovore za to morijo v veri. Sebe so namreč vedno videli v dveh vlogah: kot žrtve in kot storilce. Njihove pesmi zato še danes zvenijo kot dvomeče iskanje boga. Neredko pa je mogoče razločiti jasen potek spoznavanja njihovega osebnega dogajanja. Običajno se je začelo z grozo ob spoznanju, da so postali del brezbožne morije:

*Rdeči kremplji so mu razgrebli obraz.
Kri Boga je prelita.
V svojih samotah žaluje, sam
Njegova deca pobita.*

Isaac Rosenberg

(prevedel Marjan Strojan)

se nato stopnjevalo v priznavanje krivde:

Hamilton Sorley:

»*Prek vseh gričev in dolin / prepeva zemlja iz globin / in vsi ti pevci mladih let, / ki smrt morda jih obišče spet. / ... Zemlja, ki se nikoli ne boji in ne omahuje, / zemlja, ki le smrt pozna, in solze so ji tuje, / ... bo spet se veselila in cvetela, / ko vas vse kroglja bo zadela. ...*« (*Prek vseh gričev in dolin*, prevedla Sonja Stergaršek).

*Telo predrto
skozi prsi in trebuh
glava, ki poveša se z roke
z žebljem pribite.*

*Emblem agonije
Zdrobili smo te!*

Herbert Read

(prevedel Marjan Strojan)

in v obup, da kot kristjani pri tem sodelujejo:

*In nekdo, ki mu breme je v blatu pobral,
je 'Kristus, obličal sem!' v sebi zmrmlal.*

Siegfried Sassoon

(prevedel Marjan Strojan)

ter se pogosto izteklo v ponovno iskanje boga:

*Čas me je napravil za vojaka. Vendar vem,
da ko bi živel šesto let pred tem,
morda bi si v srcu zgradil katedralo,
cerkev, kjer živel bi, kot bi se dalo,
in z mirom kramljal. Moj duh k molitvi išče pot,
izgubljen za Boga, ga išče vsepovsod.*

in apatijo:

*Če vpraša kdo te, zakaj življenje smo dali
Povej mu: zato ker so očetje nam lagali.*

Rudyard Kipling

(prevedel Marjan Strojan)

Največji del te literature, tako pesniških kot proznih izpovedi, sestavljajo pesmi in besedila, ki jih preveva jezno, cinizma polno, predvsem pa nadvse kritično protivojno sporočilo. Neredko so ta dela nastala kot odgovor na romantične predstave o vojni, ki so si jih zamišljali civilisti ali vojni propagandisti. Eno takih je tudi pisateljski poskus Mauricea Barrèsa, človeka, ki si ga je Musollini po vojni izbral za svojega duhovnega očeta. Junak njegovega romana, poročnik Pericard, je bil namreč neke vrste superman prve svetovne vojne ... Ne glede na okoliščine je vedno vztrajal do konca, če ni šlo drugače, si je pomagal s čudežem:

*»Mrtvi vstajajo! Je to norost? Ne. Mrtvi mi odgovarjajo. Pravijo mi:
'Sledili ti bomo'. In vzdigajoč se na moj ukaz, se njihove duše združijo
z mojo in skupaj sprožimo plaz ognja, veliko reko tekočega jekla. Nič več*

me ni moglo zмести ali ustaviti. Dobil sem vero, ki premika gore. Moj glas, ki se je v teh dveh dneh in noči spremenil v rezget ukazov, je sedaj znova čist in močan.

... ne vem, kaj se je zgodilo po tem. V mojem spominu zeva praznina; mogoče je za to kriva akcija. Ostali so mi samo utrinki bitke ... Eden mojih mož je, ranjen v roko in oškropljen z lastno krvjo, sovražnika nepretrgoma zasipaval z granatami. Imel sem občutek, da je moje telo postalo telo velikana z neskončno energijo, jasnih misli in zmožnostjo, da nadziram deset strani hkrati, enim povelja zakričim, drugim ukazujem z rokami, streljam in mečem granate.«

Reakcije na takšno pisanje so bile različne. Eni so resignirano prosili, naj pustijo mrtve pri miru:

*Pustite jih spat v miru,
mrtve! Kaj hudega so vam storili,
da jih silite v njihovo žalostno zatočišče?
Potem ko so nosili breme
Tolikih hudobij in gnusnih zločinov
Potem ko so bili prekleti zaradi vaših civilnih sovraštev
Potem ko so žrtvovali svojo mladost in svojo kri ...*

Marc de Lerreguy de Civeriux

Drugi (npr. Brecht takoj po vojni, Apollinaire pa že med njo) so se zatekali v cinizem:

*In ko je vojna prišla do poslednje pomladi
brez namiga za oddih, za dah,
je vojak storil korak ta pravi
in umrl kot junak.*

*Vsi štirje naborniki iz 1916,
Ki nočejo prerokovati, le s spomini živeti,
Podaljšujejo asketsko življenje
Vsem tem. Ki urijo se v umetnosti, kako umreti.*

Apollinaire

(prevedla Sonja Stergaršek)

Tretji pa so na nepozaben način prekleli vojno:

*Če ob vsakem bi sunku voza slišali kri,
kako brbota mu iz pljuč, ki so razžrle jih pene,
iz gnusnih, neozdravljivih ran na nedolžnežev jezik,*

– *potem prijatelj, ne bi tolikanj zavzeto pravil
mladim, hrepenočim po slavi vsakršni, obupni ali nori,
laži prastare: Dulce et decorum est pro patria mori.*

Wilfred Owen

(prevedel Mart Ogen)

Podoben odziv na grozote vojne srečamo pri tistih, ki so svojo bolečino, jezo in gnus skušali izraziti v prozi. Kot že rečeno, je zaradi nemožnih razmer nastalo na sami fronti manj proznih del oziroma je veliko romanov in dram nastalo šele po vojni. Med deli, ki so vendarle nastajala in nastala sproti, prav gotovo izstopa roman *Le feu*. Napisal ga je Francoz Henri Barbusse, znan tudi po imenu »Zola strelskih jarkov«. Potem, ko je več kot leto dni preživel na fronti, bil ranjen in odlikovan za pogum ter nesposoben za aktivno službo, mu je vojska dodelila pisarniško delo in s tem čas, da je stvari temeljito premislil. Tako kot mnogi je tudi on preživel tipični razvoj od patriota do kritika. Začel je z mešanimi občutki predvojnega izobraženca s socialnim čutom, ki je upal, da bo vojna spremenila nepravični svet, obenem pa je čutil dolžnost, da gre v vojno iz solidarnosti do rojakov.

Streznitev je prišla zelo hitro: »*Kakšno življenje. Blato, zemlja, dež. Utrujenji, umirajoči in polomljeni smo. Umazanija vsepovsod, v žepih, na robcu, obleki in v hrani. Pregarjajoč spomin. Nočna mora zemlje in blata ...*«, kmalu pa se ji je pridružila tudi prava mora: »*To je predstava groze, ki si jo lahko predstavljata samo ta, ki je preživel topovsko obstreljevanje in ploho šrapnelov*«.

Ranjen je bil konec leta 1915, se pravi v obdobju, ko so tudi največji optimisti po malem ugotavljali, da s to vojno nekaj ni v redu. Zgodaj leta 1916 se je znašel za pisalno mizo in ob duhamornem administrativnem delu za vojsko napisal uspešnico, ki je do srede leta 1918 izšla v 200.000 izvodih in za katero je dobil največjo nacionalno knjižno nagrado, Prix Goncourt (Winter 1995: 181). Vojaki, ki so v njej prepoznali svojo pravo zgodbo, so dokaz več, da mu je uspelo prebiti krog nacionalističnih laži in potvorb. Razkrinkal je propagandiste, ki so jih »zavajali zato, da bi jih lažje vodili«, predvsem pa je s svojo izpovedjo želel preprečiti še več podobnih norosti. Skratka, želel je »povedati resnico« zato, da bi »preprečil smrt v prihodnosti«.

Njegov opis joka in trpljenja je prepričal, tudi preproste vojake pa napeljal k temu, da so se znova vprašali, kaj počno na bojišču. Sam jim je ponujal dve skrajnosti. Prvič, s svojo udeležbo lahko »povsod in za vedno premagajo pablazneli militarizem, priborijo enakost državljanov in naredijo konec brezpravnemu despotizmu«, lahko pa »zapadejo glasnemu nacionalizmu, ki se sklicuje na imena padlih«. V uvodu je svoje bralce iz vojaških vrst opozoril, da bodo v drugem primeru reakcionarni politiki omogočili njen »pohod do konca«, sebi pa nakopali sokrivdo za mrtvaš-

ki ples oziroma holokavst. S tem, ko je med prvimi oživil ta arhaični izraz, s katerim si sicer pomagamo pri opisu genocida nad judi, je želel poiskati smisel v nesmiselnem umiranju in trpljenju. Kot ateist si je skušal pomagati z originalnim grškim pojmovanjem rituala preporeda, saj si je z vero Cerkve, ki je »s svojo posebno socialno propagando, vedno podpisala 'reakcionarni blok'«, lahko pomagal prav toliko kot z »nagravno obliko primitivnega nacionalizma«. Zanj je bila vojna preprosto grda stvar, ki se ne sme več nikoli ponoviti:

»Vojna je grozljiva in nenaravna topoglavost, voda do trebuha, blato in gnoj in nič kaj slavna umazanija. [Vojna] so umazani obrazi in razpadajoče meso, [vojna] je nekaj, kar je samo še podobno truplom in se pase po sestradani zemlji.«

Podobne prizore moderne apokalipse zasledimo tudi v delu že omejenega avstrijskega satirika Karla Krausa, konvertiranega juda, ki se je z nekaterimi grobimi protiverskimi metaforami za las izognil antisemitizmu. Zanj je namreč obstajal samo en bog, in to bog trgovine, bog s človeškim obrazom:

»Judovski plutokrat, človek, ki sedi za blagajno človeške zgodovine in v krvi obračunava in zbira zmage in dnevne podatke. Njegovo grabežljivost in stremljenje za dobičkom izdajajo kričave naslovnice časopisov, ki kličejo po novih mrtvih, ranjenih in ujetih; in včasih moje in tvoje zamenja tako, kot kamen zamenja z ного.«

Razlika med Barbussom in Krausom je torej predvsem v tem, da je slednji slutil prelomne čase že veliko prej. Krausova knjiga je namreč izšla že kmalu po avstrijski aneksiji Bosne in že takrat je v svoji viziji z naslovom *Apokalipsa* opozarjal, da so »zmaja spustili iz podzemlja«. V nasprotju z Barbussom Kraus tudi ni ločil odgovornosti navadnih ljudi od odgovornosti politikov in vladarjev, temveč je trdil, da bodo na sodni dan vsi odgovarjali za »hipokrizijo in nečlovečnost vojne«. Ta misel pride še posebej do izraza v njegovi drami *Zadnji dnevi človeštva*, ki je nastajala kar celih sedem let (1915–1922) in v kateri je apokalipsa, za katero smo vsi odgovorni, še posebej presunljivo opisana v zadnji sceni. V delu, ki bi po Krausovih izračunih prišel na vrsto deseti dan igranja v primeru, če bi se kdor koli odločil za uprizoritev celotne drame. V enem od prizorov te scene pride tudi do cinično absurdnega pogovora med *Prvim* in *Drugim vojnim dopisnikom* ter *Umirajočim*. *Umirajoči* misleč, da ima pred seboj zdravnika, prosi, naj ga oskrbita, dopisnika pa želita iz njega pred smrtjo iztisniti kakšno zanimivost iz pravkar končane bitke:

- Prvi: *Tukaj ležijo junaki,
tukaj je živo,
in če o tem poročamo,
še bolj bo vznemirljivo.*
- Drugi: *Vsi so namreč vznemirjeni,
če jim je uspeli,
v živi sliki videti,
nesrečnika umreti.
[...]*
- Prvi: *Radi smo obveščeni
o vseh posebnostih
in kar zanima mene
so prav podrobnosti.*
- Drugi: *Kaj ste občutili
in kaj mislili,
želela bi le izvedeti
o poteku ur zadnjih v današnji bitki.
[...]*
- Umirajoči: *Poglejte, kako mi že
sapa proti koncu gre,
gospod zdravnik hitite,
hitro me obvežite.
[...]*
- Prvi: *Nič ne pripoveduje,
samo pogrkuje,
poleg tega mene
za zdravnika zamenjuje.*
- Drugi: *To vzdušje popisati
za naju je obrt,
junaku pomolčati
pomagava v smrt.⁶⁹*

Ta izjemno kritični avtor je imel tudi sicer zelo slabo mnenje o človeštvu, ki naj bi bilo za civilizacijo pripravljeno slabše kot devica za delo v javni hiši (Kraus 1971: 10); največ žolča pa je v tej zvezi prelil na račun avstrijskih politikov, ki so s svojo ekspanzionistično politiko na Balkanu (aneksija Bosne 1909) dregnili v »zaloge za ustvarjanje vesplošnega kaosa«.

Nič lepšega mnenja ni imel o religiji, ki po njegovem mnenju člo-

⁶⁹ Karl Kraus, *Polemiken, Glossen, Verse und Szenen*, Verlag Philipp Reclam jr., Leipzig 1971, str. 222–224.

veštvo tolaži na poti na vislice in s tem pomaga politikom, da ljudem zagnusijo življenje. Naloga »humanosti« pa naj bi bila ta, da »človeštvo skrajša čakanje na smrt [in] mimogrede zastrupi še hrano krvniku«.

Poleg tega je pravilno sklepal, da nevarnost preži iz Nemčije, skozi katero »potuje apokaliptični jezdec, ki šteje za štiri« in čigar »brki segajo od vzhoda do zahoda in od severa do juga«. ⁷⁰

In kako je izgledala angleška podoba pekla?

Najlepši primer nam ponuja že omenjeni advokat t. i. evolucionar-nega socializma George Bernard Shaw, angleški dramatik irskega rodu, ki je rad poudarjal, da pozna dva pojma, ki ju je skoraj nemogoče ločiti: angleško govorjenje o morali in ... hipokrizijo. V zvezi z nesmiselnim vojskovanjem na celini je prišel do zaključka, da samo peščica ljudi vsekakor ni mogla biti kriva za vojno, čeprav je, za razliko od Krausa, posebej poudarjal krivdo politikov, ki bi, namesto priprav na katastrofo, vojno lahko rešili z blokado Nemčije in Avstro-Ogrske. Kot rečeno, pa tudi on ni bil kaj prida prizanesljiv do človeškega rodu nasploh. Njegovo obsodbo, da smo ljudje navadne živali, je zato redno spremljalo razočaranje nad osiromašenjem duha, ki se pretaplja v »delirij vojne« in v »kužno moralo«. Po drugi strani je bil prav tako neprizivno odločen, da je potrebno narediti vse, da se takšna norost ne bi nikoli ponovila. V prvi vrsti se mu je zdelo potrebno razkrinkati mit, v katerega se je spomin na vojno postopoma spreminjal. Zdelo se mu je, da ljudje ne bodo niti poskušali razumeti obsega katastrofe, ki se jim je pripetila, temveč da se bo spomin nanjo ohranil predvsem v obliki bolj ali manj romantičnih predstav o raznih družinskih, železniških in ladijskih nesrečah, skratka, kazalo je, da bo postala vojna predvsem filmska tema ...

Ko bi le vedel, kako prav je imel.

Kasneje se je namreč pokazalo, da romantiziranja vojne ni mogla preprečiti niti cela vrsta povojnih avtorjev, večinoma ekspresionistov, ki so sledili »odmevu apokalipse«. Tega ni mogla spremeniti niti milijon dolarjev vredna in dvesto kil težka zbirka pesmi Jeana Gionoja, ki jo je ilustriral Salvador Dali, niti nepozabno delo Ernsta Jüngerja *V jeklenem viharju* (*In Stahlgewitter*). Pomagalo ni niti dejstvo, da tako kot iz Barbussovega dela *Le feu* tudi iz »jeklenega viharja« govori neposredni udeleženec vojne. Še manj so zalegla dela povojnih piscev, ki apokaliptičnega jezika niso uporabljali zgolj iz stilnih razlogov. Dramatičnost apokaliptične retorike jim je namreč omogočala predstavitev nemogočega; brez apokaliptične teatralike je bilo skoraj nemogoče predstaviti vojne grozo-

⁷⁰ Vsi citati so iz eseja *Apokalypse (Offene Brief an das Publikum)*, ki obenem predstavlja tudi uvod v omenjeno knjigo »polemik, glos, verzov in scen«.

te. Poleg tega so se k njej zatekali predvsem tisti, ki so iskali izraz, s katerim bi presegli nekritično historično naracijo tedanjega časa. Prepričani so bili, da za opis nekaterih zapletov ali za oblikovanje nekaterih sporočil ironija ne zadošča. In tretjič, podobno kot njihovi vzorniki, so se tudi oni (T. S. Eliot, W. B. Yates, R. Graves, F. Werfel, S. Zweig, E. Pound idr.) želeli odmakniti od zgodbe posameznika. Zanimalo jih je »kolektivno« in »nadčasovno«. Tako kot Shaw, ki v svojem opisu zračnega napada na London v grozeči cepelin ni posadil posadke, tj. posameznih storilcev, so tudi omenjeni avtorji tematizirali predvsem kolektivno krivdo. Po njihovem mnenju bi morali biti odgovorni vsi in zato vsi trpeti posledice.

Tudi zaradi takšnih stališč ta vojna v našem spominu večkrat nastopa kot posledica kolektivne norosti. Svet, ki si je privoščil to, kar se je dogajalo v prvi svetovni vojni, po mnenju omenjenih avtorjev enostavno ni mogel biti normalen. Morda so tudi zato prizori groze večkrat opisani tako, kot da vsakokratni avtor o opisanih dogodkih nima nobenega mnenja:

»Mojo pozornost je pritegnil grozen zadah in nerazpoznaven klobčič, ki je visel na žici. V jutranji megli sem skočil iz jarka in se znašel pred zgrbljenim truplom Francoza. Gnijoče meso, podobno ribjemu, se je zelenobelo svetilo skozi ostanke uniforme. Obrnil sem se stran in se začel v grozi umikati: ob bližnjem drevesu sem naletel na drugo prikazen. Nosiča je svellec opasač in francoski pas in na zadnji strani zgoraj je še vedno tičal nahrbtnik s kuhinjskimi potrebščinami na vrhu. Prazne očesne odprtine in nekaj pramenov na črni izsušeni lobanji so mi povedali, da to ne more biti živo bitje. Drugi je, prelomljen na sredini, sedel in z zgornjim delom telesa visel čez lastne noge. Vse naokoli je ležalo na desetine gnijočih, zoglenelih, mumificiranih trupel, zapletenih v pošastni ples smrti.«

Ernst Jünger (prevedla Marjan Strojan, Oto Luthar)

Generacije, ki so kasneje prebirale tovrstno literaturo, niso mogle verjeti, da so avantgardistično pisanje pred vojno določali ravno nasprotni toni. Da so bili futuristi – znani po svoji obsedenosti z bliskovitim, a očitno slabo prebavljenim tehnološkim razvojem – polni patriotske vznichenosti in romantičnih hvalospevov na račun vojakov. Čeprav se je tovrstno sladostrastno eksperimentiranje s čustvi in pametjo milijonov ponovilo z avtorji tipa D'Annunzio, pa takoj po vojni kljub temu nihče ni mogel verjeti, da so Marinetti in drugi futuristi pisali, da je vojna ritual očiščenja naroda in da sta večja mornarica in močnejša vojska vse, kar njihova država in narod potrebujeta. Težko si je predstavljal, da so si želeli predvsem srborito ljudstvo, »cinično, predržno in agresivno zuna-

njo politiko, kolonialni ekspanzionizem [ter gojili] kult napredka in hitrosti [...], fizične moči, poguma, heroizma in nevarnosti (Alatri 1980: 329).

Na prelomu stoletja se je svet dejansko hitro in temeljito spreminjal, z njim pa se je naglo spreminjala tudi zavest, da oblikovanje moderne spomina pomeni tudi oblikovanje nove govornice o resnici, in to na najrazličnejše načine: na figurativni, novoromantični, iluzionistični, naturalistični, ekspresionistični ... Z vojno in po njej pa se je umetniški izraz v vseh vejah umetnosti dokončno razšel z modernizmom 19. stoletja. Poleg tega so se novi umetniški izrazi tako intenzivno vpili v vse pore vsakdanjega življenja, da so postali njegov sestavni del. Z odhodom »stare prasice« (kot je Ezra Pound imenoval staro civilizacijo) in upokojitvijo nepregledne literarne zapuščine je vzniknilo toliko novih paradoksnih in ezoteričnih predstavitvenih oblik, da se revoluciji v literaturi in umetnosti v novem stoletju ni bilo mogoče izogniti. V tem prelomnem času se je enostransko delujoči podobi človeka ustvarjalca pridružila zavest o vzajemnem odnosu med umetnostjo (popularno in visoko) in človekom. Zato vsako historično proučevanje, ki želi rekonstruirati življenje v prvi svetovni vojni in po njej, ne more mimo preučevanja kritičnih ali kakršnih koli drugačnih komentarjev, s katerimi umetnost kot del kulture oblikuje življenje modernega človeka.

»Domovina te potrebuje!«

Tako kot mnogokrat kasneje so ta vzajemni odnos, predvsem pa uporabnost popularne kulture, tudi tokrat prvi spoznali propagandisti. Vpliv literarnih in likovnih sporočil, predelanih v orožja propagande, ki lahko vpliva na vse bolj pomembno javno mnenje, je postal toliko pomembnejši tudi zato, ker je občutno zmanjšal prepad med civilnim in vojaškim življenjem. Še posebej po prvem letu vojne, ko so se vojskujoči narodi »zapletli v boj za preživetje« (Sanders, Taylor 1982: 2). Poleg tega se je s hitrim širjenjem kroga tistih, ki so si (predvsem kot bralci časopisov) lahko ustvarili mnenje, večal tudi pomen instrumentov, ki so na to mnenje lahko vplivali.

V Evropi so moč propagande prvi »odkrili« Nemci. Posebnega tiskovnega agenta je prvi zaposlil Bismarck. Naloga človeka, ki se je pisal Moritz Busch, je bila predvsem, da je skušal vplivati na časopise pri oblikovanju predstave o harmoničnem odnosu med vlado in državljani.⁷¹

⁷¹ M. L. Sanders, Philip M. Taylor, *British propaganda ...*, str. 4.

Britanska diplomacija je – podobno kot na večino novosti – tudi na to gledala zviška. Na Otoku je bilo oblikovanje pomena še vedno poseben privilegij kraljev, plemenitašev in aristokratov. Vsak poskus, da bi s propagandističnimi prijemi skušali okrepiti svoja diplomatska zavzemanja, sta kralj in vlada zavračala kot nasprotje tradicionalni etiketi samoobvladovanja in diskretnosti. V času burskih vojn so časopisu *The Times* celo naročili, da mora »moderirati« svoj protinemški in protiruski ton in pustiti diplomaciji, da po uradni poti opravi z opravljalci v nemških in ruskih časopisih. Glede na to ne preseneča, da so se v Veliki Britaniji zadeve na tem področju zapletle v začaran krog. Zaradi pomanjkanja uradnih informacij o zunanji politiki so namreč časopisi tiskali predvsem polresnične interpretacije, ki jih je diplomacija zanikala. Na novinarske zahteve, da mora biti javnost obveščena o vseh javnih zadevah, torej tudi o zunanji politiki, so diplomati odgovarjali, da svoje pomembne dejavnosti ne morejo prepustiti nadzoru tistih, ki jih izobražuje dnevni tisk.

Izbruh vélike vojne, predvsem pa preobrat v prvem letu vojskovanja, je ta pogled popolnoma spremenil. Ko se je spoznanju, da vojna ne bo nekajmesečna avantura, pridružila še obsedenost, da gre tokrat za vse ali nič, je tudi britanska diplomacija »odkrila« koristi propagande. Agencija Reuters je skoraj čez noč prehitela francosko Havas in Wulff Bureau v Berlinu. Isti ljudje, ki so pred vojno na propagando gledali kot na nekaj nizkotnega, so nenadoma spoznali njeno uporabno vrednost. Zato so imeli tri dobre razloge. *Prvega*, ki zadeva predstave o trajanju in obsegu vojne, smo že omenili. *Drugi* se je skrival v dejstvu, da ljudje z Otoka za vojno na celini sploh niso bili motivirani, *tretjega* pa je prinesel dramatični preobrat vojne. Do srede leta 1915 je Velika Britanija ostala brez devetih desetih redne vojske in treba je bilo dobiti več prostovoljcev. Dokončni preobrat pa je pomenil prihod Lloydja Georja na čelo vlade. Od tu naprej je delo tiskovnega komiteja, ki je bil ustanovljen leta 1914, steklo z neustavljivim tempom. Propagandisti so razvili tako subtilne prijeme, da noben zdrav moški ni mogel ostati doma, da so domači svoje može, sinove in brate na fronti zasipali z drobnimi, včasih popolnoma nekoristnimi pozornostmi; dan za dnem so jim denimo pošiljali sol, čaj in sladkor ter paketom prilagali popolnoma neuporabne stvari.

Nagovor propagande se je začel z bolj ali manj običajnim nagovorom moškimi, ki jih »domovina in kralj neizbežno potrebujeta«!

Nadaljeval pa se je v vse vrste zvutih, a popolnoma jasnih sugestij, ki so ob potencialnih vojaki nagovarjale tudi vse druge – delodajalce:

4 Questions to Clerks and Shop Assistants.

1. If you are between 19 and 38 years of age, are you really satisfied with what you are doing to-day?
2. Do you feel happy as you walk along the streets and see brave men in khaki who are going to fight for the Empire while you stay at home in comfort?
3. Do you realize that our gallant soldiers are risking everything on the Continent to save you, your children, and your womenfolk?
4. Will you tell your employer to-day that you are going to enlist?

Ask him to keep your position open for you—tell him that you are going to fight for the Empire. He'll do the right thing by you—all patriotic employers are helping their men to join.

TELL HIM NOW AND ENLIST TO-DAY.

GOD SAVE THE KING.

in ženske:

To the Young Women of London.

Is your "Best Boy" wearing Khaki? If not, don't you think he should be?

If he does not think that you and your country are worth fighting for—do you think he is worthy of you?

Don't pity the girl who is alone—her young man is probably a soldier—fighting for her and her country—and for you.

If your young man neglects his duty to his King and Country, the time may come when he will neglect you.

Think it over—then ask your young man to

JOIN THE 'ARMY TO-DAY.

[Prevod plakata:

4 vprašanja uradnikom in trgovskim pomočnikom.

1. *Če ste stari od 19 do 38 let, ste res zadovoljni s tem, kar zdaj počnete?*
2. *Ali ste srečni, ko na ulici srečujete hrabre može v uniformah, ki se borijo za kraljestvo, medtem ko uživata udobje doma?*
3. *Ali se zavedate, da naši vrli vojaki na celini tvegajo vse, da bi rešili vas, vaše otroke in vaše ženstvo?*
4. *Ali boste še danes povedali svojemu delodajalcu, da se boste vpisali v armadne vrste?*

Prosíte ga, da vam prihrani zaposlitev – povejte mu, da se boste borili za kraljestvo.

Storil bo, kar je prav – vsi domoljubni delodajalci pomagajo svojim možem, da se lahko pridružijo armadi.

POVEJTE MU TO TAKOJ IN VPIŠITE SE ŠE DANES.

BOG OBVARUJ KRALJA.]

[Prevod plakata:

Dekletom Londona

Ali nosi tvoj dragi uniformo?

Če je ne, mar ne misliš, da bi jo moral?

Če ne misli, da sta Ti in Tvoja dežela vredni, da se zanju bojuje – ali meniš, da te je vreden?

Ne pomiluj dekleta, ki je samo – njen mladenič je najbrž vojak – bojuje se zanjo in za njeno domovino – in zato.

Če tvoj mladenič zanemarija dolžnost do svojega kralja in dežele, bo nemara prišel čas, ko bo zanemaril tebe.

Dobro premisli – nato prosí svojega mladeniča,

NAJ SE PRIDRUŽI ARMADI ŠE DANES.]

Prenekateri v svojih pismih ali dnevnikih poročajo o bolj ali manj smešnih srečanjih z ženskami, ki so v svojem domoljubju delile moškim bela peresa in jim s tem sporočale prav to, kar jih je naučil plakat. Ni si težko predstavljati, da ni bilo veliko moških, ki bi se znali ubraniti na ta način posredovani zadolžitvi.

Propaganda je postala odločilni oblikovalec javnega mnenja. Pri tem je igrala na najintenzivnejši čustvi – ljubezen in sovraštvo. Skrb za najdražje je vedno začinila s prikladno mero sovraštva do barbarskih in nehumanih Nemcev in pri tem preigravala cel register množice streatipnih predstav o njih. Sčasoma so o njih govorili samo še kot o Hunih:

*Niste mi vseh, gospod Hun.
Želim, da te vojne ne bi začeli,
A zdaj, ko bežite, gospod Hun,
Vam bomo res dobro hlače ogreli.*⁷²

Garnett Clarke (prevedel Marjan Strojjan)

Pred ljudmi pa niso bili več varni niti psi nemških pasem. Pam Barker je v drugem delu svoje trilogije (*The Eye in the Door*) to histerijo odlično ponazorila s psom sosede glavnega junaka:

»Kmalu po izbruhu vojne je psiček gospe Burton izginil. Gospa Burton je bila stara devica, ki je redno obiskovala lokalno cerkev, urejala rože in staro šaro in bila brezupno zaljubljena v vikarja – kako brezupno, je vedel samo Prior, ki je bil prav te dni doma in čakal na ukaz iz svojega regimenta. Tudi on je pomagal iskati psa. Našli so ga z žico privezanega na ograjo ob železnici, razmesarjenega in v oblaku muh. Bil je jazbecar. Eden od sovražnikov ... «

Propaganda pa ni botrovala samo drobnim maščevanjem in drugim nesmisлом, ki z vojno pravzaprav niso imeli nobene zveze, temveč je vplivala tudi na vrsto drugih pomembnejših vprašanj vojskujočih se narodov. Na dan je znova prišlo vse, o čemer uradna politika tudi med vojno ni želela razpravljati. Ljudje, ki so vodili tiskovni komite, so si predstavljali, da bo propaganda »pošteno in v celoti poudarjala razliko med britanskimi vojnimi dosežki in namerami njihovih sovražnikov, predvsem pa, da bo v ljudski pameti sprožila pretok glavnih argumentov in principov zavezniške politike.«⁷³

Toda zgodilo se je vse kaj drugega. V trenutku, ko sta postali legi-

⁷² Lyn Macdonald, *1914–1918 ...*, str. 194.

⁷³ *Prav tam*, str. 252.

timno tržno blago tudi morala in demokracija, poti nazaj ni več bilo. Zato je odveč razglablјati o naivnosti tistih, ki so bili prepričani, da se bo svet po vojni tudi na tem področju vrnil na staro. Duh se je izven steklenice preveč dobro počutil. Ob pošasti, ki so jo nekateri že takrat poimenovali »totalna vojna«,⁷⁴ se je rodil še spaček, ki so mu kasneje rekli »totalna propaganda«. Od tega trenutka naprej pravilo, ki pravi, da stvari zunaj medijev ne obstajajo, velja brez izjeme. Razlika med leti 1914–1918 in časom ob izteku stoletja je samo v tem, da je kljub hitremu razvoju kinematografije po letu 1890 in kljub pomembni vlogi brezžične telegrafije svet še dolgo obvladoval predvsem tiskani medij.

Izkušnje iz naših krajev v marsičem potrjujejo zgornji primer, le da slovenski časniki v širjenju navdušenja za vojno niso nagovarjali nacionalnega interesa. Ali točneje, nagovarjali so ga zgolj posredno in še to s predpostavko, da so pisci v *Slovincu* zares verjeli v to, o čemer so pisali: da je ubiti Franc Ferdinand edina prava garancija za bodočo trialistično ureditev. Očitno niso vsi tako mislili. Med njimi je bila tudi učiteljica Angela Vode, ki je v svojih spominih zapisala:

»Pri nas se je prepad, ki je že prej ostro ločil duhove, še poglobil. Klerikalci so [ob] pretakanju krokodilovih solz nad umorjenim monarhom [...], pod [katerega] vlado so si obetali [...] zlato dobo, saj je sprejel v program bodoče ureditve Avstrije tudi misel o trializmu [...], visoko dvignili glave in v svojem časopisju začeli z ovaduškimi namigovanji.«⁷⁵

Po njenem mnenju so tudi oni prispevali k mrzlični napetosti, ki je spremljala priprave na vojno. *Slovenec* je namreč v tistem času »prinesel« tisto znamenito pesem, ki je bila tako značilna za klerikalno miselnost in njihove metode:

⁷⁴ Kot pravi Hobsbawm v svojem delu *The Age of Extreme* (str. 45), to ni bila več le vojna ljudi, temveč tudi vojna materiala (od 12.000 na 200.000 izdelanih granat na dan samo v francoski vojni industriji), čeprav je bil tudi podatek o moštvu za tisti čas nepredstavlјiv: Britanci so mobilizirali 12.5, Nemci 15.4, Francozi 17 (str. 44) in Srbi čez 20 odstotkov moške populacije. Srbi so s tem že v tej vojni dosegli povprečje vojskujočih se sil v Evropi v drugi svetovni vojni. Na totalnost pa opozarjajo tudi posledice. Ob številu mrtvih še število novonastalih držav in komplicirani sistem (»*quarantine belt*«, »*Cordon sanitaire*«) izolacije Nemčije (str. 32).

⁷⁵ Angela Vode, *Spomini*, str. 23. iz zapuščine Slovenskemu šolskemu muzeju, fasc. 296. Ta in drugi material v zvezi z Vodetovo je odlično rekonstruirala Mirjam Hladnik-Milharčič v knjigah *Spol in upor*, Krtina, Ljubljana 1998, in *Značaj in usoda*, Krtina, Ljubljana 1999.

*S kanoni vas pozdravimo,
vi Srbi,
dom hladen vam postavimo
ob vrbi ...*

*V imenu božjem pride k vam
armada,
pogledat, kaj se sveti tam
z Belgrada.*

*Z zeleno vas odenemo odejo,
na veke vam zaklenemo
uso mejo.*

*Pravične stare plačamo
dolgove,
zmagalci spet se vračamo v domove.⁷⁶*

S tem naj bi po njenem mnenju podpirali strahovlado Šušteršiča in Natlačena, hujskaške govore in odvažanje v zapore.⁷⁷ V zvezi s propagando je mogoče v spominih Vodetove zaslediti še eno zanimivo podrobnost, in sicer podatek o tem, da so se sile antante že leta 1916 odločile za razbitje Avstro-Ogrske. Tudi Sanders in Taylor namreč govorita o propagandistični podpori odločitve o razbitju monarhije kot eni od treh najvažnejših nalog te dejavnosti. Med lokalnimi političnimi akterji pa se je, kot kaže, predvsem Krek zavedal pomena stalnega recikliranja političnih idej v dnevnem tisku. Morda je tudi zato v nemški reviji *Süddeutsche Monatshefte* objavil svoj članek z naslovom »Die Habsburger Monarchie und die südslavische Frage«,⁷⁸ v katerem je razpravljal »o nujnosti preureditve habsburške monarhije ter enakopravnosti jugoslovanskih narodov«.

Kot del »trik« propagande je Vodetova razumela tudi kasnejše telegrame »vdanosti cesarski hiši«, ki so jih zborujoči v času deklaracijskega gibanja »iz previdnosti« pošiljali na Dunaj. Ta izjemna učiteljica je bila prepričana o velikem političnem vplivu žensk:

⁷⁶ Manj kot dve leti pred tem pa so slovenski časniki sočustvujoče pisali, kako je »srbski, bolgarski, turški podanik žalostno zrl tja čez mejo na polja in vasi svojih bratov« in kako upajo, da v Evropi ni »naroda, katerega simpatije ne bi bile v taboru združenih krščanskih enot«. *Slovenski narod*, leto XLV, št. 840, str. 1.

⁷⁷ Angela Vode, *Spomini*, str. 24.

⁷⁸ Janez Krek, »Die Habsburger Monarchie und die südslavische Frage«, v: Österreich von Innen, str. 237–243, *Süddeutsche Monatshefte*, Leipzig in München 1917, št. 14.

»[P]ri propagandi za priznanje Majniške deklaracije [so] veliko prispevale ženske. Nekatere, zlasti tiste iz klerikalnih vrst, so se sklicevale na 'okvir' [tj. na tisti del deklaracije Jugoslovanskega kluba v dunajskem državnem zboru, ki govori o združitvi Slovencev, Hrvatov in Srbov pod žezlom habsburško-lotarinske dinastije (op. p.)], napredne, posebno mlajše, pa so okvir pustile ob strani v trdni veri, da ga ne bo. Takrat je zares pogumno nastopila gospa Tavčarjeva, ki je imela na svojem domu nekako centralo za zbiranje podpisov za deklaracijo. Bila je iz prepričanja Jugoslovanka ter se je že mnogo prej ogrevala za jugoslovansko idejo. Vsekakor je bila dosti bolj pogumna in tudi načelna kot njen mož, dr. Ivan Tavčar. Ob priliki kronanja kralja Petra I. [...] je šla s posebno deputacijo v Beograd, kjer je prejela kraljevsko odlikovanje. Kakor se danes morda čudno sliši, toda resnica je, da je bil to pogumen korak z njene strani, da je odlikovanje sploh sprejela, kajti za avstrijske oblasti ni bilo nič bolj sumljivega kot srbofilstvo. Ob začetku prve svetovne vojne je avstrijska oblast zahtevala, naj Tavčarjeva odlikovanje vrne, toda ona je odklonila. To je vsem imponiralo in njen ugled je zrasel zlasti pri ženskah, ki so z njo sodelovale in zbirale podpise za deklaracijo. Najbliže jih je bilo prav malo iz njenega kroga, ki so mislile na habsburški dvor, možno pa je, da je nanj mislil njen mož. Seveda tega ne moremo trditi o ženskah iz klerikalnih vrst – vodila jih je Krekova sestra Cilka –, ki so zaradi svojega katoliškega prepričanja odklanjale pretesno zvezo s Srbi, zlasti pa njihovo nadvlado, ki smo jo pozneje tako trdo občutili. Toda takrat smo bili mladi, bili smo idealisti in smo klerikalkam ta njihov oportunistem silno zamerili. Treba je omeniti, da smo učiteljice tudi v teh velikih trenutkih prispevale svoj delež, navidez sicer skromen, toda tiste vrste, brez katerega ne more uspeli nobena množična akcija: vršile smo agitacijo od osebe do osebe, hodile od hiše do hiše, prepričevale in bodrile, kjer smo naletele na malodušje. Nekatere podeželske učiteljice so se skupaj z učenci in njihovimi starši vozile na zborovanja, navdušujoč jih s slovenskimi popevkami. Spominjam se, kako se je potem neke majske nedelje zgynila velikanska množica ljudi, med katerimi je bilo gotovo nad polovico žensk, v unionsko dvorano, kjer so z nepopisnim navdušenjem sprejele dr. Korošca, Krekovega najboljšega sodelavca. Seveda sem prvokrat v življenju doživela kaj takega in v glavi mi je šumelo od navdušenja: da zmore tudi naš mali narod kaj takega, da se upira oblasti – in da smo enkrat nastopili skupno! Kajti po Koroščevem govoru, ki se mi je zdel zelo pogumen (bila je še vojska!) sta stopili predenj Franja Tavčarjeva in Cilka Krekova kot predstavnici obeh političnih struj naših žensk ter mu izročili knjigo z 200.000 podpisi slovenskih žensk, ki manifestirajo za svobodo svojega naroda.«

Ti vzneseni spomini »lahkoverne idealistke«, kot je sebe v tistem času opisala Angela Vode, so veliko bolj »konstitutivni«, bolj politični kot večina takratnih osebnih pričevanj. Učiteljica Vodetova se je močno identificirala s svojo vlogo življenjske, predvsem pa narodne prosvetiteljice. Čisto intimnih misli in doživetij odlomek, v katerem govori o veliki vojni, ne vsebuje. Podobno podobo zasledimo tudi v pričevanju njene stanovske kolegice iz Maribora Rozine Leben*, ki je navdušeno pripovedovala o nacionalni evforiji v prelomnih letih 1917 in 1918: »*Vsi Slovenci smo bili za Korošca. To ni blo, da bi recimo ... klerikalci, al liberalci ... vsi smo bli navdušeni za Slovenijo.*«

V večini pričevanj (pismih, dnevnikih, biografijah ...) drugih žensk po Evropi – z izjemo angleških sufražetek, Rose Luxembug, Klare Zetkin in Kate Kolwitz – je tako pasivna kot posredniška vloga »ženske propagande« veliko bolj oprta na osebne čustvene izkušnje. Ženskam je bila dejansko odrejena druga vloga, zato ni čudno, da so vse, ki so prestopile svoj okvir, zabredle v težave. Vodetova je zaradi tega izgubila službo, nekatere druge svoja življenja. Velika večina pa se je, kot rečeno, gibalna na odrejenem terenu podpore in razumevanju moškega, se posvečala skrbi za družino, če pa je ob tem ostalo še kaj časa, ga je porabila za vse tisto, kar je predstavljalo žensko domoljubje. Na primer: lahko so nosile posebni obesek, ki jim ga je ponujal oglas (glej stran 75).

Stoično in s humorjem so lahko prenašale pomanjkanje:

*HURA, za staro Anglijo, deželo svobode,
kjer karte imamo za maslo in čaj že;
brez kart ni ne pudinga, večerje in zajtrka,
to resnica v besedah je grešnika.
Prišli smo do konca, to zdaj ve že vsak,
zdaj čakajo samo nas še karte za s.*

Chetwynd (vzdevek anonimnega pisca)⁷⁹

Predvsem pa je bilo priporočljivo, da prav tako stoično prenesejo sporočilo o smrti svojega bližnjega. Tisto, ki so ga prejemale žene in matere v Veliki Britaniji, je bilo sestavljeno iz dveh delov. Iz »potrdila«, ki je bil skupen za vse (glej stran 76).

Drugi del je bil nekoliko manj patetičen, čeprav se je tudi ta opiral na bolj ali manj izrabljene izraze sožalja, ki so skoraj obvezno poudarjali

* Cvetka Petelinšek, »*Kaj usoda, kaj usoda, nora glava pa ne usoda*«. *Slike iz vsakdanjega življenja Štajerske v času I. svetovne vojne, Diplomaska naloga*, Maribor 1997.

⁷⁹ Lyn Macdonald, *1914–1918 ...*, str. 144.

Is One Dear to You Fighting in the Great War?

*The Pendant
of Service and
Sacrifice.*

If so you are
entitled to

WEAR THIS BADGE.

It is worn by
women who have
a relative or sweet-
heart serving.

Send 1/-

and the name of
the one serving to:
The Woman's
Branch, National
Service, 63,
Temple Chambers,
London, E.C.

"We Must All Fall In," the National Service
Marching Song, can be obtained (post free 1d.) from
the same address.

Se vaš ljubi

bori v

véliki vojni?

Če je tako,

lahko

NOSITE TOLE

PRIPONKO.

Če ga želijo nositi

sorodnice ali dekleta vojakov,

morajo na dopisnico

napisati ime vojaka;

naslov: Ženska podružnica

Nacionalna služba, 63,

Temple Chambers, London, E.C.

in priložiti 1 funt.

Pesem Nacionalne službe:

'Vsi moramo sodelovati' lahko

*dobite na istem naslovu (poštmina
plačana).*

hrabro smrt, zagotovilo, da padli ob smrti ni skoraj nič trpel in da ga bodo vsi tovariši pogrešali. To sporočilo so pisali neposredno nadrejeni, ki so vse skupaj zaokrožili v bolj ali manj rutinsko žalno pošto. Vseeno pa je bilo mnogim to eno najbolj bolečih opravil.

Podobna obvestila avstro-ogrske vojske, ki so jih naše stare mame in prababice hranile še v čas po drugi vojni, so izgledala nekoliko drugače. Na začetku vojne je novico o smrti najpogosteje spremljala še priložnostna slika. Na tisti, ki se je ohranila po smrti Franca Puhana iz Prekmurja, je bil naslikan madžarski huzar v naskoku, čeprav je v priloženem sporočilu pisalo, da je umrl zaradi tifusa, ki je izbruhnil v neki oblegani trdnjavi v Galiciji.

Toda, kot že rečeno, pomemben je bil vtis, ki naj bi ga sporočilo pustilo kot neke vrste napotek za spominjanje in ne samo dejstvo. Moč propagande sta med tem namreč dodobra spoznala tudi Budimpešta in Dunaj. In Berlin, seveda, kjer so že kmalu po začetku vojne odkrili propagandno vrednost pisem s fronte. Ta tipični način sporazumevanja vo-

[Napis: ob staneh: *levo* so naštete vse zaveznice s pripisom »za boga« (zgoraj) in »za dom« (spodaj), *desno* je pod zapisom »za kralja« pisalo: »Umrli je pogumno in ponosno za dobro in pravično stvar«; stavek se končuje s pripisom »za domovino«. V sredini je bilo pod letnico zapisano neke vrste posvetilo z naslovom »Bojeval je pošten boj« in podnaslov »v večni spomin«, sledilo je ime in čin, pod njim slika in pod sliko posvetilo:

*Bil je SAMO KMET na šahovnici spopada,
samo EDEN POGUMNIH sredi milijonov vojskujočih se v največji vojni,
ki jo je kdaj koli videl svet.*

*Toda za nas je bil nad vse pogumen.
Pogrešali ga bomo bolj, kot je to mogoče povedati.
Korakal je naravnost kot pravi kmet,
AU REVOIR! Za sedaj. Farewell!*

Na koncu je dodano še poudarjeno besedilo, neke vrste geslo:
»He being dead, Yet Speaketh.«.]

jakov s svojimi domačimi, ta osnovni kanal za »emocionalno stabilizacijo ločenih družin«, se je v Nemčiji znašel v službi propagande že v prvem letu vojne. Propagandisti so začeli zbirati pisma, ki so bila pred tem objavljena kvečjemu v kakšnem lokalnem časopisu, in iz izbrane množice pripravljali komentirane zbornike. Prvi je izšel že leta 1915, projekt pa je zastal šele leta 1917. Sočasno s tem so pri generalštabu ustanovili t. i. *Bereich Oberquartiermeister Kriegsgeschichte*, ki naj bi skrbel za uradno verzijo. Ta projekt je bil nekakšen kompromis med poljudno in strogoznanstveno varianto, ki so jo na začetku predlagali Avstrijci. Po eni strani naj bi v najkrajšem času priskrbel »skupno avtentično, vendar popularno (zgodovinsko) predstavitev [...], po drugi strani pa bi postavil merila zasebnemu zgodovinopisju«. ⁸⁰ Z izrazom zasebno zgodovinopisje so mislili na vse druge nenaročene zgodovinske razprave o vojni. Lastno podjetje so si zamislili bolj kot povzemanje glavnih dogodkov, povzemanje, ki bi temeljilo na uradnih dnevnikih vojaških oddelkov, v katerih so bila pedantno urejena poročila vsakodnevnega dogajanja na bojišču. V omejenem obsegu bi se ta zgodovina lahko sklicevala tudi na vseh 46 *Časopisov iz strelskih jarkov (Schützengrabenzeitungen)*, ki jih je bilo samo na zahodni fronti 28 (Ulrich 1996: 484) in ki so redno izhajali skoraj ves čas vojne.

Oboje, zvezki popularne zgodovine in redakcije pisem, pa naj bi služilo tako za potešitev želje (predvsem na začetku) »*Dabei-Sein-Dürfen des Kriegsfreiwilligen*«, tj. tistih, ki so na vsak način hoteli biti zraven, kot tudi za »utrjevanje prepričanja, da je bila vojna izsiljena nuja«. Kar zadeva redigirane objave pisem, povejmo, da se je za njimi skrivala tudi kontrola cenzure. V kasnejšem času vojne so se pisma namreč temeljito spremenila. Iz izrazov vznesenega navdušenja so se vse bolj spreminjala v »jeremijade«, ki bi z necenzurirano objavo lahko še dodatno razburile ljudi v zaledju, ki so prav tako trpeli pomanjkanje. »Dogodivščine iz smrtonosne cone fronte« so bile sicer še vedno dobrodošle, toda prej so morale v posebno obdelavo. Brez te bi že leta 1916 tudi na nemški strani dozorelo razočarano spoznanje, ki je prevevalo Hemingwaya:

»Abstraktne besede kot slava, čast, pogum ali posvečeno so ob stvarnih imenih vasi, oznakah cest, imenih rek, številkah regimentov in datumih zvenele obsceno.«

⁸⁰ Bernd Ulrich, »*Militärsgeschichte von unten*«. Anmerkungen zu ihrem Ursprünge, Quellen und Perspektiven in 20. Jahrhundert«, *Geschichte und gesellschaft*, XXII, 1996/4, Vandenhöck & Ruprecht, Göttingen, str. 483. Avstrijska zamisel je bila mnogo obsežnejša. Zgodovinarji nemškega cesarstva in njihovi kolegi iz habsburške monarhije naj bi sproti pisali obsežno strokovno zgodovino vojne.

Zgodilo se je namreč tisto, česar še leto pred tem ne bi pričakoval nihče. Ali, kot pravi ameriški zgodovinar Paul Fussell, »pred letom 1914 so še vsi vedeli, kaj je slava in kaj pomeni čast«, po dogodkih na Soči, pri Verdunu, na Sommi, Galipoliju, na Kolubari, v Dobrudži in še kje, pa se je velika večina vojskujočih spraševala »kaj hudiča želi povedati ta, ki ju omenja«. ⁸¹

Tudi v *Slovincu* po dobrem letu vojne težje srečamo takšno navdušenje kot ob koncu julija 1914, ko so bralci na prvi strani lahko prebrali, da tisti, »kdor se pomišlja, ko vidi sovražnika pred seboj [...], ni zvest. Kdor posluša drugega kot Njega [cesarja (op. p.)], ki ima po božjem in ljudskem pravu pravico, da mu stisne v roke orožje, ta ni vreden, da nosi to orožje«. ⁸²

Ali ko je časopis poročal o »navdušenju slovenskega ljudstva«, ki ga niso izražali samo »mladeniči, [temveč] tudi postavna dekleta [...] s prošnjo, naj jim dajo navodila, kako maščevati smrt prestolonaslednika in kaj storiti za čast Avstrije«. ⁸³

Po letu vojne je to bil samo še spomin. Prevladovalo je pričevanje, ki pa v tistem času še ni moglo v časopis. Podobno kot Hofbauerjev *Pohod v zmedo* je lahko prišlo na dan šele po vojni. Kaj bi namreč mislili bralci, ki bi vedoželjno odprli časopis in na vprašanje, kje so njihove čete, dobili odgovor:

»V dreku. [...] Do gležnjev [...] povsod samo blato, močvirnata cesta, majhna postaja, vozovi, ljudje [...] v razhojenem cestnem blatu, ki je brizgalo do ram, na prsi, čez obraz [...]. Debela skorja blata se je držala čevljev, ki so brodili in čofotali po blatu, se pogrezali vanj in se čofotaje zopet dvigali iz njega. Čof-čof! Čof-čof! Takt marša v blatu, po blatu. Ježešmarijajožef!« (Hofbauer 1935: 42)

Kaj bi na to dejali tisti, ki so že tako »sklonjeno trudno in žalostno lazili [...] okoli [in] v dolgih vrstah stali pred prodajalnami« skupaj z umazanimi otroki, strganimi ženskami in zanemarjenimi starimi možmi, ki so razbite šipe mašili z lepenko in gledali v prazna izložbena okna. Takšno podobo je namreč v drugi polovici vojne ponujal »neprijazni« Dunaj s svojimi umazanimi in zanemarjenimi cestami, s katerih je izgini-lo »veselje [...] sicer tako živih ljudi« (Hofbauer 1935: 167–169). Precej podobno je bilo v Londonu, kjer so drugo leto vojne zaprli vse galerije in muzeje in kjer je nek poslanec na vprašanje, ali ne bi pustili odprtega vsaj Britanskega muzeja (vsaj za nekaj večerov v tednu, za študente), do-

⁸¹ Paul Fussell, *The Great War and Modern Memory*, New York 1975, str. 21.

⁸² *Slovenec*, XLII, št. 169, 28. julija 1914.

⁸³ *Prav tam*.

bil odgovor, da bi bil ta izdatek (300 funtov na leto) za državo, ki je v vojni, previsok. O nesmiselnosti tega argumenta v času, ko je taista država vsak dan porabila sedem in pol milijonov funtov za bojevanje, kot kaže, ni razmišljal skoraj nihče.⁸⁴ Prav tako kot večina povsod po Evropi ni razumela, kaj se je zgodilo s človeško pametjo. Večina vpletenih je bila namreč tako nevrotična, da sploh ni opazila lastne nevroze. Vojna psihologija, ki jo je propaganda ujela v reklo »*don't think but act*«, je onemogočila vsako samorefleksijo. Mnogi zgodovinarji menijo, da je bilo to stanje samo nadaljevanje predvojne krize: nerešenih socialnih vprašanj in naraščajočega nacionalizma, ki je s poudarjanjem različnosti posameznih narodov spravil ob pamet večino racionalno mislečih ljudi. S perspektive, ki lahko upošteva refleksijo, ki je nastajala osemdeset let in zato omogoča širši pogled, se je mogoče strinjati, da je šlo za resnično nevrotično stanje celotnih skupnosti, za nevrozo, ki je resnične probleme tlačila z izmišljenimi težavami in strahovi. Po eni strani je zaradi nakopičenih (gospodarskih in nacionalnih) težav večina Evrope na začetku stoletja živela v stalni razburjenosti in strahu, po drugi strani pa so predstavniki vseh njenih delov zagotavljali, da ni nič narobe. Nič presenetljivega ni torej, da je ob vojnih napovedih povsod izbruhnila masovna histerija. Eden od mnogih, ki so jo skušali popisati, je bil tudi Nемеc Paul Cohen Still, ki ga je vojna zajela v Londonu in je (tudi) zaradi tega naslednja štiri leta preživel v angleški internaciji. Leta 1931, ko je napisal svoje delo, se je še dobro spominjal, »kako so ljudje vihrali okoli prepričani, da se od njih zahteva nekaj posebnega, [čeprav] nihče razen vojakov ni vedel, kako naj to izrazi«. Tudi sicer je bil ta razgledani slikar prepričan, da je eden osnovnih vzrokov za vojno pomanjkanje človeške domišljije. Ljudje, ki si sicer z grozo predstavljajo posamezno nesrečo, so v času vojne po njegovem mnenju mirno spregledali nešteto hujših nesreč. Predvsem pa niso znali prisluhnuti modrosti, ki pravi, da je »razumen tisti, ki v akciji miruje in je v miru aktiven«.⁸⁵

Podobno je bilo v vojni. Ista pamet, ki je govorila o najstrašnejši vojni vseh časov, je skušala ljudi pomiriti s skrivanjem pravih razmer. V takšnih okoliščinah seveda nihče ni mogel (in hotel) slišati preroških besed lorda Cecila, ki je ob neki priložnosti dejal: Pustiti oborožene ljudi na cesti ne pomeni povečanja splošne varnosti, temveč povečanje nevarnosti. Enako je z narodi (Playne 1931: 14), ki pa so se sedaj znašli na bojišču. Ko so nato po prvem letu vojne spoznali večji del nesmisla, je

⁸⁴ Caroline E. Playne, *Society at War. 1914–1916*, George Allen & Unwin Ltd., London 1931, str. 242.

⁸⁵ Paul Cohen-Portheim, *Time stood still. My Internment in England 1914–1918*, Duckworth, London 1931, str. 10.

bilo prepozno, kljub temu, da je za trenutek kazalo, da bi bilo vojno mogoče vendarle ustaviti s kompromisom.⁸⁶ In najstrašnejši del je bil šele pred njimi. Tega verjetno ni vedel nihče od večine, ki jo je zagrabila povodenj vojne, zato tudi nihče ni opazil, da ni nobenega pravega razloga za nadaljevanje. Še manj so sodobniki opazili, da se je z naraščajočim nacionalizmom začel človeški razvoj vrteti nazaj in da se je mentaliteta fiksirala na trajno poudarjanje razlik med posameznimi skupinami. Zato tudi nihče ni zmozel prisluhniti tistim redkim emancipatoričnim glasovom, ki so poudarjali potrebo po neodvisnosti malih evropskih držav in zahtevali, da se celotna celina reši vladavine moči (Playne 1931: 19). Prevladala je mediokriteta sebične pameti s svojim vzpodbujanjem »kot jeklo trdega in zbranega boja do konca« oziroma prepričanjem, da je treba stvar pripeljati »do pravične in plemenite rešitve«.⁸⁷ Še več, zmagovati je začela norost, katere značilnosti so se (bolj kot se je vojna razplamtevala) kazale celo v iskanju razlike med pojmom »culture« in »Kultur« in poudarjanju, da je tudi brezsrčni egoist Goethe kriv za megalomanijo Nemcev.⁸⁸

Mi in oni

Bolj ko se je vojna vlekla, manj človeških potez je bilo mogoče zaslediti v popularni podobi Nemcev in vsega, kar je spominjalo na Nemčijo. Tarča sovražstva niso bili samo nemški vojaki (Huni, Bosche, Švabe ...), temveč tudi simboli nemške kulture in nemški jezik. Iz evropskih, na koncu leta 1917 pa tudi iz ameriških kulturnih središč je ob nemški literaturi, glasbi in slikarstvu izginil tudi nemški jezik.⁸⁹ Prebivalci Berlina, mesta v ameriški zvezni državi Connecticut, pa so na referendumu celo izglasovali preimenovanje svojega mesta ...

Ta in nešteto drugih primerov kaže na to, da je tudi dihotomizacija vlog v smislu *mi dobri – oni slabi* ali *naša stvar je pravična, njihova krivična* itd., ki je sicer spremljala vse dotedanje vojne v zgodovini, z veliko vojno dobila nove dimenzije. Nikoli prej se vojskujoče strani niso tako dosled-

⁸⁶ Nekateri, med njimi tudi Caroline Playne, govorijo celo o dveh vojnah oziroma o dveh izrazito ločenih delih. Prvi naj bi trajal do konca leta 1916, drugi pa od začetka leta 1917 pa do konca vojne.

⁸⁷ S takšnimi formulacijami je H. W. Massingham, urednik časopisa *Nation*, najbolje povzel prevladujoče mnenje tistih, ki so imeli moč odločanja. V. C. Playne, str. 19.

⁸⁸ *Prav tam*, str. 20.

⁸⁹ Kmalu po vstopu ZDA v vojno so tam prepovedali vse tečaje nemškega jezika. Glej Lois Gordon, Alan Gordon, *American Chronicle*. ..., str. 137–173.

no delile na »'Nas', ki smo na tej strani, [in na] 'sovražnika', ki je tam čez. [Na] 'nas', posameznike z imeni in osebnimi identitetami, [in] 'njega', ki je v prvi vrsti kolektivna figura. Mi smo vidni; on je neviden. Mi smo normalni; on je grotesken. Naše zahteve so naravne; njegove bizarne. On ni tako dober kot mi [...]. Ker nas ogroža, ga moramo uničiti [...], razorožiti in onemogočiti. Ali vsaj patronizirati ...« (Fussell 1975: 75), pri čemer je bila patronizacija – kot bomo videli – rezervirana predvsem za razlikovanje med enimi in drugimi zavezniki. Patronizacijo srečamo predvsem pri »notranji« delitvi, npr. na črnske in belske ameriške čete, pri razlikovanju med Indijci in Maročani na eni strani ter Francozi in Angleži na drugi. S pridom so se k njej zatekali pri delitvi na civilizirane (Belgijce, Italijane) in manj civilizirane zavezniške narode (Srbe, Ruse).

Ker pred letom 1914 v govorici razločevanja ni bilo take doslednosti in inventivnosti, lahko tudi ta proces štejemo med zapuščino prve svetovne vojne. Zapuščino, ki je čez noč prerasla v kompleksno kulturo razlikovanja. Le-ta je ob podpori vse vplivnejšega tiska, še posebej pa dnevnih časopisov in revij, postala ena od temeljnih potez sodobnega (ne)sporazumevanja med narodi. Deloma je k temu pripomogla vsesplošna modernizacija (opismenjevanje, mehaniziranost tiska, začetki sodobnega oglaševanja ...), deloma pa je to pogojevala nacionalna emancipacija vrste evropskih narodov, ki so konec vojne pričakali prepričani, da so si priborili pravico do svobodne odločitve, s kom (ne) želijo živeti v skupni državi.

Sicer pa se je vse skupaj začelo z literariziranim propagandističnim opisovanjem sovražnika ali sovražnih linij. Predstava je segala od fascinacije nad »njihovim« redom in učinkovitostjo: »korakali so v urejenih vrstah [...] brez klepetanja in kričanja«; do sočustvovanja z navadnimi vojaki:

»[Z]a vojno so krivi predvsem nemški militarizem in nemški voditelji, vladarji [...], ki so želeli ohraniti svojo krono in prestiž [...], ljudje, potisnjeni v fanatizem, pa so morali hočeš-nočeš slediti [...], kajti v tej deželi kulture [Nemčiji] je človeško življenje cenjeno toliko kot ščurki po barakah in podgane po strelskih jarkih ...«⁹⁰

Kasneje so se ti opisi vse bolj omejevali na zasmehovanje nasprotnika:

»Italijani so bežali kot nori v svoji strahopetnosti ...«⁹¹

in na koncu prerasli v popolni prezir in sovraštvo:

⁹⁰ Stephane Audoin-Rouzeau, *Men at War 1914–1918*, Berg, Providence 1992, str. 163.

⁹¹ Franc Rueh, *Moj dnevnik*, str. 17

»Oni so ropali hiše in pošiljali spominke svojim ženskam;
 Oni so zažigali cerkve skupaj z ženskami in otroci, ki so se skrivali v njih;
 Oni so pobijali stare in bolne brez razloga;
 Oni so streljali na nune in zdravnike, ki so pomagali ranjencem;
 Oni so sekali roke majhnih otrok, ki so jih prisili milosti;
 Oni so izpopolnili najbolj barbarska in strahopetna mučenja;
 Soočeni s takšno grozo, bi se jih civilizirani ljudje morali odpovedati
 in jih proglasiti za pošasti!«⁹²

V najboljšem primeru je sovražno ozemlje nastopalo kot »čudna dežela, v katero ni mogoče vstopiti«, kot »vrt za 'zidom nočne more'«, prebivalci te dežele oziroma lastniki omenjenega »vrta« pa kot povsem drugačna bitja od nas. Celo »njihovi« mrtveci so izgledali drugače ... (Fussell 1975: 77).

V glavnem pa je, kot rečeno, že sredi drugega leta vojne prevladovalo mnenje, da na drugi strani grozijo »necivilizirane svinje«, »krvoločni sovražnik«, »ljudje, ki ne spoštujejo vojnih konvencij«, in »hudiči, ki so pokradli, uničili in požgali vse, kar je bilo na dosegu njihovih rok« (Wolf 1992: 53, 131, 255). Nič čudnega torej, da so britanski častniki svojim varovancem leta 1916 vteпали v glavo, »da je edini dober Nemec, mrtev Nemec«.⁹³

Druga, v tem primeru nemška stran, je na to odgovarjala s svojimi stereotipnimi predstavami o »Tommyjih«, »žabarjih«, »Turkih« in drugih, ki so ogrožali nemški razvoj. In čeprav so v propagandističnih opisih najpogosteje nastopali Francozi in Angleži, pravi sovražnik nemštva (tako v nemških kot v avstrijskih predstavah) ni bil Zahod, temveč ljudstva z vzhoda in juga Evrope.

V opisu nekultiviranosti in krvoločnosti ljudstev s tega dela celine se stereotipi Nemcev oziroma Avstrijcev pravzaprav niso kaj dosti razlikovali od tistih, s katerimi so živeli Angleži ali Francozi. Tako kot so vsi imeli svoje Žide, so vsi na zelo podoben način prezirali Bosance, Indijce, črnske ameriške vojake, Maročane in Kitajce. Za Srbe, Črnogorce, Grke, Turke in Bolgare je tako pri enih kot pri drugih obveljalo mnenje, da jim kot tipičnim balkanskim vojščakom ne gre le za poraz sovražnika, temveč za smrt in uničenje njegove družine, skratka za izkoreninjenje celotne rase.⁹⁴ Hujše mnenje in vrsto predsodkov so imeli samo še do Judov. Podobno kot v večini primerov iz bližnje in daljne preteklosti so

⁹² *On les aura*, 1. December 1916, tukaj povzeto po Stephane Audoin-Rouzeau, *Men at War 1914–1918*, str. 168.

⁹³ Siegfried Sassoon, *Memories ...*, str. 6.

⁹⁴ Iz poročila Cornegie Peace Fondation, tukaj povzeto po: L. Gordon, A. Gordon, *American cronicle ...*, str. 137.

Judje tudi v tej vojni veljali za povzročitelje najrazličnejših težav. Najpogosteje so jih uporabljali za ponazoritev korupcije in vojnega dobičkarstva,⁹⁵ zaradi česar so bili prav oni med najpogostejšimi civilnimi žrtvami te vojne. Prizori, ki jih opisuje Prestor,⁹⁶ na vzhodni fronti niso bili redki. Podobno kot niso bili redki primeri nepotrebnege pobijanja »manjvrednih« Tatarov, Gruzincev,⁹⁷ Srbov⁹⁸ in predstavnikov drugih »neciviliziranih« ljudstev, ki so se tako ali drugače znašli na poti ene ali druge vojske.

V ameriškem primeru so se v položaju neenakega drugega znašli ameriški črnci, ki so se v vojno prijavili misleč, da si bodo z junaštvom v tujini priborili osnovne državljanske pravice doma. Na vzpodbujanje črnskih borcev za državljanske pravice »naj pustijo ob strani svoj upravičeni bes [in] naj strnejo vrste z belimi državljani in pomagajo dobiti vojno«,⁹⁹

⁹⁵ »Ti si bojo naredili iz vojne denar. Zaradi njih se tudi vojska dalj časa ne bo končala, kot bi se drugače. V svojih rokah imajo vse fabrike, navijajo cene. Vsled tega, ker delajo za vojaštvo, so skoraj vsi oproščeni vojaščine – poleg liferantov tudi vsi njihovi sorodniki in prijatelji. – Če pa že grejo v vojake, pa ostanejo v raznih komandah v pisarnah.« Franc Rueh, *Moj dnevnik*, str. 52.

⁹⁶ Mislimo predvsem na njegove opise poznih spomladanskih in in zgodnjih poletnih dni v letu 1915, npr. (21. 6. 1915): »V zadnji hiši našel obešeno mlado židovko z odrezanimi prsi, ki so ležale na tleh.«

⁹⁷ Med grozljivejše primere brez dvoma sodijo dogodki z juga Rusije, kjer so se Nemci znašali nad Gruzinci. Enega takih je opisal tudi slovenski vojak Jože Brgoč:

»Jahali smo skozi pravo puščavo, kjer so bili samo travniki, na katerih so Gruzinci pasli svoje črede. Parkrat se je dogodilo, da je kakšen vojak iz nemškega oddelka zajahal proti pastirju in ga ustrelil. Prosil sem poročnika, da naj prepreči pobijanje nedolžnih pastirjev. Po posredovanju oficirja so vojaki prenehali z ubijanjem, videlo pa se je, da smatrajo te pastirje s kožuhi za neke vrste živali.« Dr. Jože Bergoč, *Moje življenje (rokopis)*, str. 12.

⁹⁸ Prestor v skopem opisu dogajanja s samega začetka vojne (14. 8. 1914) poroča o nepotrebem pobijanju srbskih civilistov: »Starček Srb lačen prišel v kuhinjo s skledo. Mlad oficir 73. polka ga ustrelil na mestu.«

⁹⁹ Pričujoči primer povzemamo po: Arthur E. Barbeau & Florette Henri, *The Unknown Soldiers. African American Troops in World War I*, Da Capo Press, New York 1974, str. XII. Avtorja v svoji knjigi med drugim opisujeta tudi primer W. E. B. Du Bois, črnskega borca za državljanske pravice, ki je v glasilu Nacionalne zveze za izboljšanje položaja barvnopoltnih, *The Crisis*, svoje črnske rojake pozval, naj se prijavijo v vojsko, dve leti za tem pa resignirano ugotovil, »da so jih belci ogoljufali in prevarali, [...] pobili in pogubili ter še povečali njihovo bedo«. Spomnita pa se tudi na primer desetarja Friderica Slowersa, ki je kot prvi afroameričan najvišje ameriško vojaško odlikovanje, »medaljo za hrabrost«, prejel šele 73 let po tem, ko si ga je prislužil z junaškim naskokom na strojnično gnezdo. Posthumno so ga odlikovali šele potem, ko je primer tri leta (1988–1991) preiskovala posebna vladna komisija. Kljub temu da je segregacija črnice prikrajšala tudi pri odlikovanjih, je poveljnik ameriških čet v Evropi, gene-

so se pustili rekrutirati, vendar so kmalu ugotovili, da so bili njihovi upi neupravičeni. Njihovi belski poveljniki so jim vedno znova ponavljali, da nameravajo »v belski deželi« še naprej vladati sami.¹⁰⁰ Tem napovedim so civilne oblasti na najrazličnejše načine pritrdile takoj po vojni, med drugim tudi tako, da so za izkrcanje črnskih vojakov z ladij pripravili poseben režim, ponekod pa so zaradi njih zaprli pristanišča.¹⁰¹

V avstro-ogrski vojski je vloga drugorazrednih vojakov zadela Bosance.

»Svinjarija, kako se dela z reveži Bosanci. Vsak jih pošilja v najhujši ogenj [...]. Neki divizioner je dejal: 'Geben wir dorthin Bosniaken, die Hunde werden schon aushalten' ... [Pošljimo tja Bosance, ti psi bodo že zdržali]«.

Nek drugi oficir je trdil, »da so Bosanci leni, da se znajo samo predat ali nazaj bežat«. Pisec citiranih besed, slovenski oficir Ivan Primožič, pa je na to resignirano ugotovil:

»Seveda, ker so vedno v najtežjih pozicijah. Kjer nič ne opravijo Madžari, tja pošljejo naše Bosance.«¹⁰²

---

ral John J. Pershing, v svojem dnevniku zapisal, da »barvnopolte vojake zelo jezijo neresnične zgodbe o njihovem zapostavljanju, ki krožijo doma«. Glej John J. Pershing, *My Experiences in the First World War*, Da Capo Press, New York 1995, druga knjiga, str. 113.

¹⁰⁰ »Vi črnici mislite, da bo z vami po vojni kaj drugače. No, povem vam, da ne bo nič drugače; še vedno bo tako kot pred vojno; to je belska dežela in mi ji nameravamo vladati.« Arthur E. Barbeau ..., *The Unknown ...*, str. 175.

¹⁰¹ Odnos do črnskih vojakov po vojni je bil v veliki meri posledica prizadevanj belcev na jugu Združenih držav. Bogati plantažniki, katerih blagostanje je bilo še vedno odvisno od slabo plačane črnske delovne sile, so ob odločilni podpori revnih kmetov od zveznih oblasti izposlovali spregled nekaterih rasiističnih praks v zameno za udeležbo v vojni. V trenutku, ko se je v ZDA začela predmobilizacija, je namreč na jugu države prišlo do masovnega izogibanja rekrutaciji. Po mnenju ameriškega zgodovinarja Johna W. Chambersa naj bi se naboru izognilo od 2,4 do 3,6 milijona Američanov, od tega več kot dve tretjini iz juga. Da bi pomirili naraščajoče nasprotovanje ameriškemu vstopu v vojno, so predstavniki Wilsonove administracije že pred vojno napovedjo na veliko obljubljali kompenzacije, med katerimi je bilo tudi zagotovilo, da ne bodo »favorizirali črncev in prebivalcev iz industrijskega severa«. Glej John Whiteclay Chambers, *To Rise an Army: The Draft Comes to Modern America*, New York 1987, tukaj povzeto po rokopisu še neobjavljene razprave Janette Keith, »'Don't Want to Fight': Class and Conscription in the Rural South During World War I«, zgodovinarke in profesorice na Pennsylvanijski državni univerzi.

¹⁰² Ivan Primožič, *Vojni dnevnik 1916–1917*, tipkopis, ki ga hrani Kobariški muzej, str. 2 in 4.

Toda ne glede na svojo, za tedanji čas visoko (učiteljsko) izobrazbo in ne glede na to, da so ga nadrejeni kljub oficirskemu činu od časa do časa zmerjali za »Subosniaken«, je tudi sam podlegel stereotipom. Ob neki drugi priliki (str. 8) je namreč tudi sam »ugotovil«, da so Bosanci mojstri v laganju: »Pusti se ubiti, a resnice ne bo povedal.« Zato je tudi krivce za občasne kraje najprej iskal prav med njimi. Po drugi strani pa so tako njemu kot tudi drugim – celo avstrijskim Nemcem – Bosanci služili kot primer neverjetnega poguma.

Povsem drugače so tako eni kot drugi gledali na Italijane, za katere je tudi redkokateri od piscev dnevnika našel spoštljivo besedo. Prepričanje, da »pri Italijanih [...] ni [...] čisto nič korajže«, da se »Italija ne drži pogodbe, če ji kaže dobiček«, ¹⁰³ in še vrsta drugih predsodkov te vrste, je skoraj praviloma reciklirala siceršnjo predstavo o Italijanih kot največjih strahopetcih. Na podoben način je ta vojna dokončno oblikovala stereotip o širokosrčnosti Rusov. Njihova »široka duša, [široka], kakor so širo-

*Še en »Subosniake«;
Prestorjev tovariš,
poročnik Karl Pomej*

¹⁰³ Josip Prelesnik, 1914–1918, rokopis dnevnika, hrani ga Kobariški muzej, str. 6a, 8, 9.

ka njihova prostranstva«, je postala sestavni del predstave o »sebičnosti zapadnjakov«. ¹⁰⁴

Razumljivo je, da so v sili razmer vse tuje ali neznano razlagale enostavno in enostransko. Pri tem so posegale po najbolj učinkovitih stereotipih. Skonstruiranost pozitivnega ali negativnega stališča do sovražnika oziroma zaveznika so zato najbolje prišle do izraza, ko so trenutne razmere terjale spremembo podobe. Eden takih primerov je tudi oblikovanje predstave o Srbih. Pred vojno so njihovo nacionalno emancipacijo in osvobajanje izpod Turkov na Zahodu sicer gledali s simpatijami, vendar so sami opisi izdajali tipični orientalistični pogled na Balkan. Ko so vojne razmere iz Srbov naredile zaveznike, so Angleži na hitro prepisali določena poglavja srbske zgodovine zadnjih desetletij pred vojno. V opisanju nečastnega napada Srbije na Bolgarijo leta 1885 so šli celo tako daleč, da so v njem odkrili sestavni del plemenitega upiranja avstro-ogrski oziroma nemški ekspanziji na Balkan. Malodane čez noč so »ponosni Srbi« postali temelj obrambe, ki bo Indijo in Egipt obvarovala pred nemško agresijo. ¹⁰⁵

»Naj se konča«

V takih okoliščinah in pod vplivom naraščajoče propagande je bilo zelo malo ljudi med Dublinom in Kutom ter Moskvo in Washingtonom sposobnih opaziti drugo (emancipatorično) stran. Malokdo je v prevladujoči norosti zaznal naraščajoči bes, ki ga je na enega najlepših načinov predstavil stotnik Siegfried Sassoon v svojih pesmih in v javni obtožbi v londonskem *The Timesu*. Že to, da je svojo izjavo sploh lahko objavil in da zaradi nje ni bil postavljen pred vojaško sodišče, je izjema, ki so jo vojaške oblasti dopustile samo zaradi njegovih odlikovanj. Namesto v zapor so ga poslali k psihiatru ... in slabih osemdeset let kasneje se je cela zgodba znašla v enem najzanimivejših del angleške literature devetdesetih let. Sassoonov primer je v svoji triologiji opisala angleška pisateljica Pam Baker in na ta način osem desetletij kasneje poskrbela za odkrito priznanje Sassoonu za pogum. Konec julija 1917 so to zmogli le redki, čeprav je javno povedal in objavil to, kar so takrat čutili in mislili že mnogi.

»S to izjavo zavestno zavračam vojaško avtoriteto, ker menim, da vojno podaljšujejo ljudje, ki bi jo že zdavnaj lahko končali. Sem vojak, ki

¹⁰⁴ Dr. Jože Bergoč, *Moje življenje (rokopis)*, str. 15 (neobjavljeno).

¹⁰⁵ Crawford Price, *Serbia's Part in the War*, Simpkin, Marshall, Hamilton, Kent & Co., London 1918, str. VI.

je prepričan, da dela v prid vojakov. Verjamem, da se je vojna [...] za obrambo in svobodo spremenila v agresivno in osvajalno vojno. Menim, da bi bilo [...] cilje, zaradi katerih smo jaz in moji tovariši stopili v vojno, sedaj mogoče doseči s pogajanji [...]. Videl sem in skušil trpljenje čet in ne morem sodelovati v podaljševanju tega trpljenja za [...] nepravilne cilje. Protestiram [...] proti političnim napakam in nepoštenosti, zaradi katere so bili vojaki žrtvovani [...]. Protestiram zaradi tistih, ki še trpijo [...]. Verjamem, da lahko pripomorem k uničenju [...] onih, ki si zaradi pomajnkjanja domišljije niti ne znajo predstavljati agonije drugih [...].» (Macdonald 1988: 226)

Reakcije na takšne in podobne proteste so bile različne. Od osuplosti do navdušenja. Vojaški krogi so bili zgroženi, vendar zadržani v svoji sodbi. Avtorja pisma so kot »nevrotika« poslali na zdravljenje in s tem za svoje potrebe zaključili ves primer. Čas okoli tretje obletnice začetka vojne, za katero so vsi trdili, da ne bo trajala več kot pol leta, tudi po njihovem mnenju ni bil primeren niti za protivojne izjave niti za mučen vojaški proces, ki bi zaradi pomembnih Sassoonovih znancev lahko sprožil neželen odziv javnosti. Razplet vojne je bil namreč kljub prihodu ameriških čet še vedno povsem neznan. Na vzhodu se je obetal razpad fronte, avstralsko-novozelandska ekspedicija v Turčijo je propadla, na statični zahodni fronti pa je umrlo že več kot dva milijona ljudi. Toda kot vedno v takih primerih, tudi nasprotniki nadaljevanja vojne niso zavestno izbirali »primernega« trenutka. Njihova kritika je bila posledica tri leta trajajočih katastrofalnih razmer na bojiščih, kjer se razen rednega pobijanja ni dogajalo nič izrednega. Zato ni čudno, da sčasoma ni nihče več vedel, zakaj vse skupaj sploh še traja.

Tudi v intimni korespondenci iz tega obdobja prevladujejo čustva nemočnega obupa nad »popolnim klanjem«. Vojskujoči so se začeli vse bolj zavedati svojih sobojevnikov, ki so bili ali pobiti ali živi zakopani, najbolj pa so jih načeli nesmiselni frontalni napadi. Temu so se pridružili prvi znaki (praviloma pasivnega) odpora, ki se je kazal predvsem v šalah tipa »*The higher, the fewer*«, ki so govorile: Višji kot je čin na rame njih, manj je možganov v glavi, ki jo nosijo (Macdonald 1988: 161).

Levi in osli

Odnos med oficirji in navadnimi vojaki je bil tudi sicer pogosto predmet kritičnih komentarjev. Z naraščanjem nezadovoljstva je samo rasla količina žolča, ki se je v vojakih nabral na račun pogosto docela nekompetentnih oficirjev. V zaledju se je to razmerje že leta 1915 slikalo skozi

primerjavo med levi in osli. Tako avtorji strokovnih besedil, še bolj pa literati so v togih in formalističnih oficirjih kaj hitro prepoznali trdoglavost in topoumnost oslov, medtem ko so v navadnih vojakihi videli plemenite leve, ki so jih nesmiselno žrtvovali za uresničevanje neživljenjskih načrtov poveljnikov. To metaforo je bilo v času vojne mogoče srečati na vseh koncih Evrope. Kot kaže, se je bliskovito razširila od Flandrije in doline Soče na zahodu ter do Dunajeca na Poljskem na vzhodu, poznali pa so jo celo Avstralci in Novozelandci med boji za Galipoli.¹⁰⁶

O tem v enem svojih pisem Ivanu Cankarju iz zapora piše tudi Hinko Smrekar. Utrujen od selitev iz zapora v zapor in izčrpan od bolezni, se mu pritožuje, da se je v zaporu znašel zaradi ovadbe neke »znorele ženske«, ki je izpovedala, da ga je slišala klevetati »pogumne avstrijske oficirje in zdravnike«. Po njenih besedah naj bi govoril, da so »vsi oficirji, od prvega generala do zadnjega stotnika, osli in niso niti toliko vredni, da bi se jih pustilo stradati ob kruhu in vodi«. ¹⁰⁷ Ali je bilo to res ali ne, je iz omenjene korespondence nemogoče ugotoviti, vsekakor pa za našo pripoved ni bistveno. Važnejši je podatek, ki napeljuje na to, da so tudi Slovenci poznali to metaforo.

Že v uvodu omenjeni angleški zgodovinar Alan Clark, tudi sam vojak iz druge svetovne vojne, je njej oziroma razmerju, ki ga je ponazarjala, posvetil celo knjigo. Ironije polna tematizacija nekompetentnosti britanskega poveljniškega kadra, ki je nastala leta 1961, je samo v devetdesetih doživela devet ponatisov. Poleg tega da *The Donkeys* predstavlja eno najlepših kritik človeške (beri oficirske) neumnosti, pa v trinajstih poglavjih najdemo tudi veliko skrbno preiščenih in preverjenih argumentov za njegove kritične pripombe na račun poveljevanja. Ob sarkastičnih opisih značajev osrednjih akterjev srečamo namreč tudi kritiko na račun oborožitve in medijske upodobitve poveljujočih. Zahvaljujoč visokoletečim opisom britanskih zmag nad »Zulujci, Avganci, Derviši in Kitajci« v britanskih časopisih, je namreč domača publika dobila občutek, da njihovo vojsko vodijo nadpovprečno sposobni oficirji.¹⁰⁸

Seveda pa krivde za zmotno prepričanje o usposobljenosti poveljniškega kadra ne nosi samo popularni tisk, temveč je za posledice enostranske in glede na to pomanjkljive reprodukcije oficirskega kadra kriv socialno-kulturni ustroj britanske družbe, ki je vojaške kariere omogočal samo predstavnikom aristokracije oziroma visokega meščanstva. Za večino neživljenjskih odločitev na bojišču pa je v prvi vrsti kriva tedanja vojaška vzgoja, ki je v skladu s stanovsko tradicijo etiketo uvrščala daleč nad

¹⁰⁶ Topoumnost poveljujočih, predvsem pa njene žalostne posledice, je leta 1981 odlično prikazal avstralski režiser Peter Weir v svojem filmu *Galipoli*.

¹⁰⁷ Aleš Berger, *Smrekarjev tarok*, str. 20.

¹⁰⁸ Alan Clark, *The Donkeys*, ..., str. 19.

usposobljenost. To po drugi strani seveda ne pomeni, da so bili oficirji zaradi svojega socialnega izvora manj pogumni ali požrtvovalni. Nasprotno, britanska vojaška statistika pokaže, da je bilo v povprečju največ žrtev (12 %) med oficirji, se pravi med aristokrati in meščani. Če pa žrtve razporedimo po stopnji izobrazbe, se njihovo število poveča na 20 %.¹⁰⁹ Neustrezne, predvsem pa docela neživljenjske odločitve torej niso bile toliko posledice nespametnega ravnanja posameznih oficirjev, temveč

»Osel odlikuje leva.«

¹⁰⁹ Niall Ferguson, ki se je s statistiko ukvarjal natančneje, je poleg tega ugotovil, da je od posameznih angleških kolidžev največjo izgubo utrpel Oxford z 19 odstotki padlih študentov vseh generacij. Tukaj povzeto po: Benjamin Schwarz, »Was the Great War Necessary?«, v: *The Atlantic Monthly*, maj 1999, str. 118–128.

posledica njihovega naučenega odnosa do vojne in vojskovanja ter do življenja nasploh. Vse skupaj seveda ne bi bil tak problem, če bi se vojskovali samo oficirji. Njihova morebitna poguba bi bila posledica lastnih odločitev. V resnici je bilo drugače. Njihove učbeniške odločitve in strategije so pomenile pogubo desetisočev v enem samem jutru. Prav to žalostno dejstvo je sprožalo najbolj žolčne kritike sodobnikov in tistih, ki so se s to vojno ukvarjali kasneje.

Med kritičnimi opisi sodobnikov in udeležencev te vojne tudi v tem primeru med subtilnejše sodijo literarni in biografski opisi Siegfrida Sassoona. Ob verzih, ki smo jih v tej zvezi že citirali (glej str. 15–16), velja omeniti vsaj še nekatere iz pesmi *General*:

Dobro jutro, dobro jutro, je general dejal

[...]

Od tistih, ki se jim nasmehnil je, nihče ni ostal,

[...]

»Vesel star čudak,« je Herry Jacku zmrmlal,

Ko sta s puško na rami hitela v Arras.

[...]

Obema je vrnil z načrtom za napad.

Predvsem pa je zelo zgovoren njegov opis vojaške hierarhije, v katerem se ne zrcali samo odnos med navadnimi vojaki in oficirji, temveč tudi odnos med različnimi stopnjami poveljevanja. Slednjega je najlepše opisal na primeru lastne brigade, v kateri so poveljujoči večino časa in energije porabili zato, da bi ustregli predstavam svojih nadrejenih:¹¹⁰

»Brigadir in njegova ekipa (nobeden od njih pretirano vešč v branju vojaških zemljevidov) so upali, da bodo zadovoljili generala [...], ki se je pred dvema mesecema [...] blamiral z nesmiselnim ukazom za napad [...], v katerem je bataljon izgubil veliko ljudi. [General] je upal, da bo zadovoljil poveljnika polka, o katerem nismo vedeli nič drugega kot to, da ga je naš general pred kratkim po neumnosti užalil. Polkovni poveljnik je upal, da bo zadovoljil armadnega poveljnika, ki nas je kot ponavadi obvestil, da 'preganjamo poraženega sovražnika' [...]. (Ob tem kaže omeniti, da je bila vas, ki jo je naša divizija skušala zavzeti že

¹¹⁰ Verjetno je tudi zato Falkenhaym v svojih spominih zapisal dialog med Ludendorffom in Hoffmanom:

»Ludendorff: 'Angleški vojaki se borijo kot levi.'

*Hoffman: 'Res je, še sreča, da vemo, da jih vodijo osli.'« Tukaj povzeto po: A. Clark, *Donkeys*, str. 1.*

osem mesecev, še vedno v rokah sovražnika.) In verjetno je bil poveljnik armade po telefonu v stiku s poveljnikom fronte, ki je (medtem ko je z enim očesom skrbno pazil, kaj počne njegov kolega francoski general Foch) upal, da bo zadovoljil kralja in domovino ... »¹¹¹

Ta zgodba se lahko še nadaljuje. Sodeč po Taylorjevi pripovedi se je poveljnik britanskih ekspedicijskih sil, ki ni imel nikogar nad seboj, izgovoril na vlado, češ da ni zagotovila dovolj orožja ali granat. Ko je to storil po zamujeni priložnosti pri francoskem kraju Neuve Chapelle, je imelo njegovo prelaganje odgovornosti na vlado posledice, ki še trajajo. Britanska vlada, ki bi krivdo lahko preložila edino na kralja, je za odgovorne naredila delavce, ki so, namesto da bi naredili več granat, »izsiljevali večje plače in posedali v gostilnah«.¹¹² Odgovoren je bil seveda sir John French sam. Namesto, da bi ukazal napredovanje, je zapovedal umik in Nemci so takoj zaprli luknjo v svojih linijah. Ker je zaradi napačne odločitve splavala po vodi ena največjih zavezniških priložnosti v prvem letu vojne, se običajno krožno iskanje krivca ni izteklo brez posledic. Ena izmed njih je bila tudi uvedba opoldanskega odmora v točilnicah, ki se je obdržal vse do danes. Med opoldanskim odmorom v Veliki Britaniji še vedno ne točijo alkohola.

Še bolj sarkastični so znali biti Francozi. Nek Fochov podrejeni je namreč spomladi 1917 zapisal, da ob neizmernosti morja pozna samo še eno stvar, s katero je mogoče ponazoriti neskončnost, in sicer »neumnost poveljujočih oficirjev«.¹¹³ Tarča najhujših kritik francoskih vojakov in nižjih častnikov pa so bili tisti francoski oficirji, ki po njihovem mnenju nikoli niso zapustili Pariza, temveč so se po njegovih ulicah šopirili v veličastnih uniformah, polnih nezasluženi odlikovanj.¹¹⁴ Nič manj jih niso motili štabni častniki, ki so vsem, predvsem pa novinarjem, zagotavljali, da je »morala francoskih vojakov sijajna«,¹¹⁵ in na vsakem koraku poudarjali svojo skrb zanje. V predstavah takšnih poveljnikov je bil francoski oficir vedno na čelu svojih mož. Prežet s skrbjo za dobrobit podrejenih in nesebično izpostavljen »sovražnikovemu ognju«, zato ne bi smel biti izpostavljen nekompetentni kritiki – predvsem kritiki navadnih voja-

¹¹¹ Siegfried Sassoon, *Memoirs ...*, str. 152.

¹¹² A. J. P. Taylor, *The First World War*, str. 83.

¹¹³ Stephane Audoin-Rouzeau, *Men at War*, str. 60.

¹¹⁴ *Prav tam*, str. 64.

¹¹⁵ Mnogi, med njimi tudi novinar angleškega časopisa *Daily Telegraph*, so to tudi zapisali v svoje časopise, svojo pripoved pa pogosto dopolnili s pohvalnim komentarjem na račun hladnokrvnosti svojih sogovornikov, štabnih častnikov. *Prav tam*.

kov, ki si zaradi nepopolnih informacij tako ali tako niso mogli ustvariti »resne in dokončne sodbe«. ¹¹⁶

Razmere, v katerih se je na vsakem koraku poudarjalo spoštovanje oficirjev, vsaka kritika pa je bila zavrnjena s sumom, da gre za spodkopavanje morale, pa niso motile le navadnih vojakov. Podobno razmišljanje srečujemo pri mnogih nižjih oficirjih, ki so z vojaki delili vsakdanje težave na fronti. Tudi te je sčasoma začela motiti predpisana etiketa, zaradi katere so imeli občutek, da so tuji med svojimi možmi. ¹¹⁷ Tudi oni so se jezili na svoje predpostavljene, če so ti po nepotrebem izpostavljali ljudi, s katerimi so tvegali svoja življenja, in tudi njih oziroma predvsem njih je motilo pisanje časopisov, ki so prikrivali pravo podobo fronte. Novinarske zgodbe in neumnost politikov so jih še najbolj motile pri njihovem najneprijetnejšem opravilu, tj. pri pisanju sožalnih obvestil svojcem padlih. Domači, ki so o vojni in vojaški smrti razmišljali tako, kot so jih naučili časopisi, resnice sploh niso hoteli razumeti. Predvsem pa o njej niso želeli slišati. Če pa so že morali prejeti sožalno pošto, potem to ni smelo biti poročilo o trpljenju, temveč potrditev njihove predstave o junaški in neboleči smrti njihovega dragega. Oficirje in pisce teh obvestil, ki so v vsako sožalno pismo tako ali tako morali napisati, da je njihov sin, mož, oče ali brat umrl hitre in junaške smrti, je razkorak med resnico in konstrukcijo spravljaj ob pamet.

O tem občutku nemoči in zlaganosti spregovori tudi eden od junakov trilogije Pat Barker. Na zdravljenju zaradi živčnega zloma je stotnik Prior svojemu zdravniku potožil, da ljudje, ki so bili od vseh strani obdani s smrtjo (»vsak je že koga izgubil, ali vsaj poznal kakšno družino, ki je utrpela izgubo«), preprosto »niso hoteli slišati resnice«. Obenem se je spraševal, kako bi v takem položaju svojcem lahko napisal, kaj se je v resnici dogajalo. Kako naj bi povedal ostareli materi, »da je njenemu sinu šrapnel odtrgal del glave in da je trajalo pet ur, preden je izdihnil«? Kako naj bi ji sporočil, da ga zaradi bojev »niso mogli spodobno pokopati«? Še več, da jih je zaradi nepretrganega topovskega obstreljevanja njen »za silo zagrebeni George ta dan še petkrat ali šestkrat obiskal.« ¹¹⁸

Oficirji, ki so morali gledati, kako njihovi že padli možje frčijo po zraku, resnično niso bili pripravljeni poslušati disputov o razlikah med njimi in navadnimi vojaki, ¹¹⁹ prav tako kot so bili siti prepričevanja, da so

¹¹⁶ *Prav tam*, str. 57.

¹¹⁷ Anne Wolf, *Subalterns on the Foot. Three World War I Diaries of Officers of the Cheshire Regiment*, Square One Publications, Saga Haus, Worcester 1992, str. 130.

¹¹⁸ Pat Barker, *Regeneration*, Penguin Books, London 1992, str. 134.

¹¹⁹ Skrajnost so predstavljele rasne diskriminacijske lamentacije o tem, da so bili oficirji v povprečju višji od navadnih vojakov. V: Pam Barker, str. 211.

merilo vseh stvari. Vsak novi dan so namreč na lastni koži izkusili, da ni nobenega merila več.

Še huje je bilo potem, ko so se »običajnim«¹²⁰ grozotam približale še težave z novim nemškim orožjem: strupenim plinom, ki je bil mnogo nevarnejši od prejšnjih vrst. Ker ni imel nobenega vonja, ga namreč ni bilo mogoče pravočasno zaznati. Pa tudi spuščali ga niso na star način, temveč so ga v posebnih granatah streljali s topovi. Bil je tudi obstojnejši in v primeru brezvetrija so plinske maske odpovedale, še preden je nehal delovati.

Razmere pa so postajale vse bolj nevzdržne tudi zato, ker so se ljudje na nekatere grozote preprosto navadili. Tako npr. proti koncu leta 1916 na Sommi sploh niso več skrbeli za tiste ranjence, za katere je obstajal resen sum, da ne bodo preživeli. Označene z rdečimi trakovi so preprosto znosili v ogromen šotor in zjutraj mrtve pobrali. Na njihovo nočno trpljenje se praviloma ni odzival nihče ... (Macdonald 1988: 178).

Takšni in podobni primeri so seveda sprožili najrazličnejše odzive. Od vse pogostejših kritik in konfliktov med vojaki in oficirji,¹²⁰ do stoičnega prenašanja, ki je bilo včasih že prav groteskno. Nek oficir, ki je leta 1979 objavil knjigo svojih pisem domačim (večinoma materi (sic.)), je julijsko fronto na Sommi (1916) opisal kot nekaj najbolj veličastnega, kar je kdaj koli videl. To, da je bilo pobitih veliko njegovih tovarišev, tudi oficirjev, ga ni omajalo. Nasprotno, eno svojih pisem je zaključil z ugotovitvijo, da so »vsi po vrsti umrli veličastne smrti, in če bi vedeli [...], kaj so dosegli z žrtvovanjem svojih življenj, bi bili popolnoma zadovoljni [*perfectly satisfied*].«¹²¹ Človek dobi občutek, da bere propagandno brošuro, saj je ta način pisanja v mnogočem spominjal na pisanje pravih propagandistov. Propagandistov ali novinarjev, ki so obiskovali strelske jarke,

¹²⁰ Kapetan A. F. P. Christison, eden od prič Lyn Macdonaldove, je v svojem dnevniku opisal reakcijo svojih vojakov, potem ko jih je neposredno po katastrofalnem porazu obiskal eden od generalov in na veliko obljubljal, da bodo zelo kmalu lahko maščevali svoje tovariše. Vojaki so ga nemo poslušali, na odhodu pa ga je pospremila psovka: »Ti prekleti mesar!« (Macdonald 1988: 230).

¹²¹ Nič čudnega, da je taisti Lancelot Dykes Spicer slabi dve leti kasneje svoje starše in druge sorodnike doma bodril, da ne smejo popustiti: »*Veliko razlogov je, zakaj ne bi smeli pristati na mir. V vojno smo stopili prepričani v stoletne ideale in nazore naših očetov [...], zato bi morali vsi, tudi tisti doma, storiti vse, kar je v njihovih močeh, da porazimo Nemčijo. V upanju na uspeh se v Franciji armada pripravlja na [...] veliko ofenzivo. Bolj kot česar koli pa se bojimo premajhne podpore od doma. Kot kaže, svojih dolžnosti ne zanemarjajo samo ljudje nižjih slojev, temveč tudi predstavniki premožnejših, bolj izobraženih razredov, ki bi morali vedeti kako in kaj ...*«
Kot da bi brali propagandni bilten!

se daleč od nevarnosti slikali z oficirji in nato vzhičeno zapisali: » *Videl in pozdravil sem brigade zmagoslavnih fantov, ki so korakali v strelske jarke, kjer bodo zadali zadnji udarec Hunu.*« (Macdonald 1988: 224).

Takšni in njim podobni gotovo niso pritrjevali temu, kar je Sassoon zapisal v svoji protivojni izjavi. Naključje je hotelo, da je šlo dan po tem, ko je bila objavljena, na flandrijski fronti »čez rob« 100.000 novih mož, kot so v žargonu imenovali napad. Zato je kljub propagandi vendarle neustavljivo naraščalo število nezadovoljnih. V angleških vrstah je število razdraženih obupancev še posebej skokovito naraslo po tretji, jesenski (1917) bitki pri Ypresu.¹²² To je bila bitka, ki je v nekaj urah pokrajino spremenila v popolno razdejanje brez vsakega drevesa, v polje razmesarjenih trupel, ki so z vsakim novim bombardiranjem v koščkih letela po zraku.

---

¹²² Bitka je kasneje dobila ime po vasici Passchendaele, okoli katere so potekali najhujši boji.

Zgodovina spomina

O tem, kar se je dogajalo v tej bitki, ne priča noben spomenik. Spominska obeležja, ki jih v Veliki Britaniji in Franciji še redno obiskujejo, ne govorijo o tem, da je v prvih dveh urah bitke pri Loosu padlo več britanskih vojakov, kot je bilo mrtvih na obeh straneh ob izkrcanju na Normandijo leta 1944, niti o tem, da je Velika Britanija po prvem letu vojne ostala brez redne vojske. Na spomenikih ni vojakov s fesom na glavi, na njih ni Maročanov ali Indijcev, niti slepcev ali drugih pohabljenec. Na spomenikih so samo pokončni in ponosni vojaki, slavljeni verzi, svetloba iz nebes, golobčki miru in imena. Nešteto imen padlih. Ponekod, na primer v Avstraliji, se vojna konča s podpisom prve mirovne pogodbe (1919), drugod, tudi na nekaterih hrvaških otokih, pa šele s

*Žrnovo, Korčula,
Hrvaška*

trenutkom, ko so le-ti pripadli matičnemu ozemlju – v tem primeru Kraljevini SHS (1920).

Spomeniki, ki jih najdemo od Edinburgha na Škotskem do Port Douglasa na vzhodni obali Avstralije, od Johannesburga na jugu Afrike do Nove Anglije na severovzhodu ZDA, od Verduna do Bovca, vsi po vrsti govorijo o junaštvu padlih in naši hvaležnosti za njihovo žrtev. Govorijo o tem, da bodo njihova imena živela večno ter o njihovem nesebičnem odzivu na klic domovine, za katero so žrtvovali svoja življenja.

*They rose responsive to their county's call,
They gave their best, their lives, their all.*

(Napis na spomeniku v mestecu Gin Gin, Queensland, Avstralija).

V nekaterih državah so ti pomniki tipizirani do te mere, da s svojo podobnostjo že na prvi pogled opozarjajo na to, da je bil kolektivni spomin na to vojno zavestno skonstruiran. To brez dvoma velja za avstralska obeležja, ki so v veliki meri oblikovana po istem kopitu. Med seboj jih loči predvsem velikost in stilna razporeditev sicer precej podobnih elementov. V manjših krajih je tak spomenik, tako kot na sliki iz Port Douglasa, sestavljen iz podstavka, spominske plošče in stebra, na katerem stoji kip avstralskega vojaka. Za Avstralce, ki so si vsakoletno obujanje spomina na svoje, ne preveč uspešno, sodelovanje v tej vojni izbrali za

Port Douglas, Queensland, Avstralija

Provincialno mesto Litchfield Connecticut: v ospredju spominska plošča padlim v prvi svetovni vojni, v ozadju pomniki padlim v drugi svetovni vojni, korejski vojni in vojni v Vietnamu

največji nacionalni praznik, je skrb za ohranitev spomina na véliko vojno razumljiva. Nenazadnje je Galipoli postal nacionalni mit že med potekom bojev na polotoku, ki je varoval dostop do Istanbula.

V Evropi in Združenih državah Amerike je kolektivni spomin v zvezi s to vojno posledica njene monumentalnosti in prelomnih dogodkov, ki so ji sledili. V britanskem, nemškem in ameriškem primeru se temu spominu pridružuje tudi neizrečeno opravičilo za ogromne žrtve. V nemškem za žrtve poraza, v britanskem in ameriškem pa za (pre)veliko ceno za zmago v vojni, ki ni neposredno ogrožala njihovih državljanov in ozemlja.

Na ozemlju nekdanje Jugoslavije, ki je nastala iz nekdanjih vojskujočih se delov, je bil kolektivni spomin na to vojno potlačen. Deloma zato, ker je bi bilo nemogoče obenem slaviti zmago in poraz; na primer srbska zmaga na Ceru je slovenskega ali hrvaškega udeleženca tega spopada spominjala na panični beg iz Srbije. Deloma pa zato, ker je spomin na prvo svetovno vojno potlačil spomin na drugo. Druga svetovna vojna je bila konstitutivna za socialistično federativno Jugoslavijo, poleg tega pa

je zmagovita ideologija na vsakem koraku zatrjevala, da sta bratstvo in enotnost, ki ju je skovalo odporniško gibanje, preseгла razpoko, ki je med jugoslovanskimi narodi nastala (tudi) med prejšnjo vojno.

Prva svetovna vojna je bila zato veliko bolj prisotna v »visoki« (Cankar, Krleža, Čosić), pa tudi v »popularni« literaturi (Arnošt Adamič) kot v razpravah zgodovinarjev (predvsem izven Srbije), na ravni javnih obeležij pa je bila omejena na nekaj spominskih plošč in skupinskih grobišč, ki so (večinoma v Sloveniji) nastala že v času vojne.

Vsi skupaj – tako spomenki kot drugi rituali kolektivnega spominjanja – pa predstavljajo do tedaj neznano obliko konstrukcije kolektivnega spomina. Tako kot večino drugih praks, so se v času industrializacije in modernizacije spremenile tudi oblike pomnjenja. Na mesto balad so stopili spomeniki, na mesto cerkvenih procesij državne komemoracije in vrsta popularnih oblik proslavljanja konstitutivnih dogodkov v nacionalni zgodovini.

In če pred nastankom teh praks vojna še ni bila globalni fenomen, potem je to zagotovo postala z novim načinom spominjanja nanjo. Če je svet pred tem poznal le nekaj tipično lokalnih »kolektivnih spominov« (npr. srbski spomin na Kosovo polje in Miloša Obilića (1389) ali izgon sefardskih Judov (1492) iz Španije), potem prva svetovna vojna predstavlja prvega od globalnih kolektivnih spominov.

Nenazadnje je tudi pojem »kolektivni spomin« nastal šele s to vojno. Izumil ga je zgodovinar in geograf Maurice Halbwachs, njegov rojak, medievalist Marc Bloch in kasnejši soustanovitelj ene najbolj znanih zgo-

Grobišče ob reki Koritnici blizu Bovca

dovinskih revij *Annales* pa ga je prvi uporabil za opis prenosa kmečke tradicije.¹²³ Kasneje je ta pojem začelo uporabljati vse več družboslovcev, novinarjev in umetnikov. Na koncu so ga odkrili celo politiki; slednji predvsem takrat, ko različne oblike kolektivnega spominjanja niso zadevale njihovih napak ...

V vsakdanjo rabo pa je kolektivni spomin prešel s tematizacijo holokavsta, nedvomno najbolj katastrofalne posledice prve svetovne vojne; posledice, ki krepko presega imaginativne zmožnosti »zdrave pameti«.

¹²³ Marc Bloch, »Mémoire collective, tradition et coutume«, v: *Revue de synthèse historique*, št. 40, 1925.

I.

Ko sem nosil vojaško suknjo.

Pot po svetu od leta 1913 - 1918.

Dodatno k temu so zvezki s
slikami krajev in dogodkov.

II. DEL

Ko sem nosil vojaško suknjo.

Dnevnik, ki predstavlja večino drugega dela knjige, ni le prepis dnevnih zapiskov narednika Cirila Prestorja, temveč s komentarji, fotografijami, pričevanji sodobnikov ali odlomki drugih virov dopolnjen kolaž, ki skuša priklicati podobo vsakdanjega življenja na fronti in v zaledju. V metodološkem pogledu se ta del zgleduje po eni prvih »večglasnih« študij, s katero je skušal ameriški zgodovinar Richard Pierce med prvimi oblikovati polifonično podobo življenja v 18. stoletju.¹ Na zanimiv način je prepletel štiri poglede na isti čas in s tem predstavil hkrati štiri precej različne kulture, ki so se v določenem obdobju srečale na istem mestu. V tukajšnjem primeru gre za polifonijo nešteti: za glas pisca dnevnika, za glas interpretov in za cel zbor različnih ilustracij tedanjega časa. Za lažje branje so, podobno kot v Pierceovi knjigi, različni glasovi ali skupine glasov zapisani z različnimi pisavami. Glas avtorja dnevnika je predstavljen z običajnim tiskom, glasovi drugih prič prav tako, le v ležčem, komentar pa je zapisan v običajnem tisku.

Prestorjevo besedilo je namenoma nelektorirano. V izvorniku je zgovornejše in zanimivejše tako za strokovnjake (zgodovinarje, etnologe, jezikoslovce) kot tudi za laične bralce. Prvi bodo lahko ugotavljali, v kolikšni meri se je spremenil jezik, frazeologija, emocionalno doživljanje sveta in podobno, drugi pa se bodo (morda) lažje uživali v oddaljene dogodke, ki so se začeli napletati že pred sto in več leti.

***

Slikovno gradivo je izbor iz Prestorjevega albuma, ki ga je priložil k dnevniku. Album vsebuje 370 fotografij, razglednic in drugega gradiva, ki ga je arhiviral poleg zapisov. Pri reproduciranju smo ohranili tudi njegove komentarje in upoštevali zaporedje iz albuma.

¹ Delo Richarda Piercea *Alabris World*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, London 1990, je sestavljeno kot govorica štirih glasov, ki vsak s svojega stališča pripovedujejo isto zgodbo. Enega predstavlja uradna oblast – to je glas nizozemskih kolonizatorjev, drugega nam posredujejo izvorni prebivalci Surinama, tretji je glas moravskih misijonarjev in četrti je glas zgodovinarja.

Ciril Prestor se je rodil 24. julija 1890 v Ljubljani, Mariji in Jakobu kot prvi od šestih otrok. Ljudsko šolo je obiskoval v Št. Vidu na Koroškem, leta 1901 je bil vpisan v I. c oddelek C. kr. prve gimnazije v Ljubljani. Šolanje je nadaljeval na C. kr. moški umetnoobrtni strokovni šoli v Ljubljani, na oddelku za podobarstvo in na oddelku za obdelovanje lesa. Zadnje spričevalo potrjuje opravljeno šolo in dovoljuje »pravico do nastopa in samostojnega izvrševanja kiparskega obrta«. Željo po študiju na Dunaju je preprečila očetova zgodnja smrt. Prekinil je šolanje in prevzel skrb za družino.

Zaposlil se je v Vzajemni zavarovalnici v Ljubljani in preživel ter šolal brate (Jožeta, Metoda, Nikolaja) in sestre (Julijo in Ano) vse do leta 1913, ko je bil kot redni vojaški obveznik vpoklican na služenje vojaškega roka.

Po prihodu domov je, kot pravi sam, nekaj časa zbiral energijo in urejal svoje misli:

»Ko sem se doma med svojci prespal in najedel, ko sem zopet svobodneje zadihal, ne čakajoč, od katere strani bo prifrčala krogla ali granata, ko sem bil siguren, da bo želodec zopet redno dobival hrano in da se bom odpočil vsako noč, kakor je bila navada pred vojno, sem se zamislil nazaj ...«

Tik pred koncem leta 1923 je dokončno pregledal svoj vojni dnevnik in ga zaključil z že omenjeno mislijo. Zadnji zapis je datiran z novim letom 1924.

Leta 1919 se je zaposlil na železnici, 27. novembra 1920 se je poročil z Jelo Primic (Primc) in kot železniški uradnik delal najprej po različnih krajih Dolenjske, od leta 1925 naprej kot postajenačelnik v Dobovi. Na Veliki Loki se mu je aprila 1924 rodil sin Marjan in v Dobovi maja 1927 hči Majda. Druga vojna ga je zajela v Dobovi. Leta 1942 je bil službeno premeščen v Gradec, nato pa v Fürstenfeld. Sodeč po pošti, ki jo je pošiljal domačim, je v Avstriji živel odmaknjeno in mirno. Veliko je slikal: *»Pozimi zimske, pomladi pomladanske ...«* (23. januarja 1944). Na razgledni-

ce, ki jih je slikal sam in jih vestno številčil, je večkrat pripisal tudi verze. Na poslikanem kartonu štev. 179, 23. januar 1944, je zapisano:

*Vi, ki zaklade zbirate iz bližnjikov krvi,
ki reveže zatirate – prah boste tudi vi!*

in

*Zdaj me nič ne dvigne,
Nič me več ne žali,
Rogam zdaj se graji,
Rogam zdaj se hvali.
Poljub, očka
(16. 1. 1944)*

*Odločno odpovej se svoji sreči,
Goreče išči drugim jo doseči.
(23. 1. 1944)*

»Razglednica« – poslikan karton št. 179, 23. I. 1944

V začetku aprila 1944 so ga Nemci aretirali, 21. maja pa usmrtili. Kot da bi slutil, da je smrt blizu, je v pismu, ki ga je ženi pisal ta dan, prvič jasno omenil, da se morda ne bodo nikoli več videli.

Fürstenfeld, 21. 5. 1944.

Moja draga žena, Marjan in Majda !

Tvoje pismo, draga Helena, sem dobil včeraj. Hvala zanj in za pozdrave in poljube od vseh treh. Hvala tudi za cvet iz okolice mojega ljubega doma. Si dobila mojo plačo za mesec maj?

Jaz ti ne morem in ne smem veliko pisati.

Piši mi še in priloži tako kot zadnjič tudi pisemski papir in znamko. Ali bom pisanje dobil še v Fürstenfeldu ali ne, ne vem. Nimam nikogar, ki bi lahko pomagal.

Z mojimi stvarmi, obleko in kovčkom, ki so ostali pri moji gospodinjki, napravi, kar hočeš; dogovori se z gospodinjo, ali jih boš vzela domov ali jih boš pustila pri njej.

Če mi bo dovoljeno pisati in če me bo kdo od vas obiskal, se bomo še videli.

Dolgo se ne bomo videli, umrl bom, preden pridem k vam domov. Do sedaj sem skrbel za vas, sedaj nekaj zasluži že Marjan, nekaj boš zaslužila ti in tudi Majda bo počasi odšla.

V molitvi se spomnite tudi nesrečnega očeta.

Če se bova še enkrat videla, potem bova, draga Helena, jesen najinega življenja preživela skupaj, če pa se ne bova videla, potem molite zame.

Prisrčno vas pozdravlja in poljublja tebe, draga mami, potem draga Marjana in drago Majdo

Vaš nesrečni oče.

*Fürstenfeld,
Sodišče.*

23. maja je njegova družina prejela skopo obvestilo o usmrtni. Pokopali so ga 30. maja zvečer na pokopališču v Dobovi. Njegova smrt je kljub poizvedovanju po vojni ostala nepojasnjena. Nenavadno je to, da je bil v izvirnem mrliškem listu Prestor pomlajen za 31 let. Čudno je tudi dejstvo, da je bila v prepisu mrliškega lista ta »napaka« skrbno odpravljena (gl. str. 107 in 108).

Fürstentfeld, 21. 5. 1944.

Meine liebe Frau, Marian und Kaida!

Deinen Brief, liebe Helena habe ich gestern erhalten. Herzlichsten Danke dafür und für die Grüße und Kisse von allen drei. Danke auch für die Güte aus der Gegend meiner beliebten Wohnung.

Hast Du meinen Gehalt bekommen für Monat Mai?

Ich kann Dir nicht viel schreiben und ich darf auch nicht.

Schreibe mir wieder so wie ich und lege bei so ein Friedpapier mit der Marke. Ob mich das Schreiben noch erreichen wird in Fürstentfeld oder nicht, das weiß ich nicht. Ich habe keinen Menschen, der mir helfen könnte.

Mit meinen Sachen, Kleider und Koffern, die bei meiner Hausfrau sind, mache aus mit der Hausfrau, nehme das nach Hause oder lasse dort, wie Du weißt, das besser ist.

Wenn mir erlaubt wird noch schreiben
mit dem ich mich eurer von euch besucht, dann
werden wir uns noch sehen.

Wir werden uns lange nicht sehen
ich werde früher sterben bevor ich zu euch nach
Hanse komme. Bis jetzt habe ich gesorgt für euch
johs verdient schon etwas der Marian mit
etwas wirst du verdienen und die Maida
mit wird auch langsam gehen.

Geim gebet, denket mich auf dem unglück-
lichen Vater.

Wenn wir uns noch einmal sehen, dann
werden wir, liebe Helena, den Herbst unseres
Lebensmitting zusammen leben, wenn wir uns
aber nicht mehr sehen, dann betet für mich.

Sei herzlichst, gegnützt, mit geküßt die
liebe Miki, dann der liebe Marian mit die
liebe Maida

vom
unglücklichen Vater.

Füstenfeld,
Amtsgericht.

G 1

Sterbeurkunde

(Standesamt Fürstenfeld ..... Nr. 62/1944.)

Der Beamte Ciril Prestor
katholisch

wohnhaft in Fürstenfeld, Fehringerstrasse 6

ist am 21. Mai 1944 um ..... Uhr ..... Minuten

in Fürstenfeld ..... verstorben.

Der Verstorbene war geboren am 24. Juli 1920

in Laibach

(Standesamt Pfarramt Tirnau - Laibach Nr. IX/92/89)

Vater: Jakob Prestor.

Mutter: Maria Prestor geborene Sovsek

Der Verstorbene war — nicht — verheiratet Jela Primic,
(Primc).

Fürstenfeld, den 26. Mai 1944.

Der Standesbeamte

Jon

S t e r b e u r k u n d e

Standesamt Fürstenfeld -----Nr.62/1944
Der Beamte Ciril Prestor -----
-----katholisch -----
wohnhaft in Fürstenfeld, Fehringstrasse 6 -----
ist am 21. Mai 1944 -----
in Fürstenfeld verstorben. -----
Der Verstorbene war geboren am 24. Juli 1890 -----
in Leibach -----
Pfarramt Firmau - Laibach Nr. IX/92/89 -----
Vater Jakob Prestor, -----
Mutter: Maria Prestor geborene Sevšek -----
Der Verstorbene war verheiratet Jela Primc, -----

Fürstenfeld, den 26. Mai 1944.

Der Standesbeamte:

Podpis nečitljiv.

Za točnost prepisa Janci:

Podpis:

Uleky

Po svetu v letih 1913–1918.

17. 10. 1913. Ljubljana

Zjutraj odšel s kovčekom na rami in brez pušlca na Ergänzungs-Bezirkskomando v Predovičevi hiši. Opoldan ob 1^h z vlakom proti Madžarski k II. brz. bataljonu v Sopron.

Tako kot za mnoge druge nabornike, se je tudi za Prestorja vojna začela že pred izbruhom spopadov. V prelomnih letih po balkanskih vojnah in spremembah, ki so jih le-te prinesle, tako on kot mnogi drugi njegovi tovariši niso mogli vedeti, ali gredo služiti vojsko ali v vojno. Zaradi aneksije Bosne in Hercegovine je v zraku visela slutnja vojne, čeprav so vonj po smodniku do takrat prinašali le avstrijski manevri na meji z zmagovito Srbijo.

Po drugi strani je vse kazalo, da se Evropi obeta nadvse mirno leto. Če bi si kdo ogledoval program konferenc za leto 1914, prisluhnil žuborenju različnih govoric v mondenih središčih, spremljal naraščajočo trgovsko mrežo in prisluškoval družinskim posvetom o prihodnjih poletnih počitnicah, potem nikomur niti na misel ne bi prišlo, da se obeta najhujša vojna doslej. Ali rečeno drugače, če bi glede na zgoraj opisane napetosti na jugu Evrope sodobniki morali računati z resno vojno nevarnostjo, potem bi bilo v predstavah večine to lahko le tragično naključje. In če bi od tistih redkih prerokov, ki so vojno videli prihajati, skušali izvedeti, kako bodo razporejene vojskujoče se države, potem bi verjetno večina napovedala vojno med »civiliziranimi« in »barbari«. V Evropi si ob začetku 20. stoletja namreč nihče ni znal predstavljati resnega spopada med »kultiviranimi« narodi. Če bi do spopada prišlo, bi bil to nujno spopad med vzhodom in zahodom oziroma severom in jugovzhodom.

Na koncu se ni zgodilo niti eno niti drugo. Kot večina stvari v zvezi s predvidevanji, so se tudi ta pričakovanja izkazala za napačna. Vojna ni bila niti presenetljivo naključje niti spopad različnih kultur. Kot bomo videli v nadaljevanju, je bilo vse precej dobro načrtovano, kulturni pa so se na koncu izkazali za veliko bolj nekulturne kot nekulturni.

17. 10. 1913. Wr. Neustadt

Tu se ločila osmica. Jaz, Jelenc, Kolbe in Škorjanec odšli v Sopron, ostali štirje pa v St. Pölten.

18. 10. 1913. Sopron (Ogersko)

Ob 5. uri v Sopron. Ob 6. uri v kasarni »Windmühlkaserne«. Jaz k 8. četi, Jelenc k 7., Kolbe k 6. in Škorjanec k 8. Tu postal podoficir, diplomiran vojni telegrafist in četni manipulant.

Razporeditev med telegrafiste in uspešen zaključek tečaja sta Prestorju po vsej verjetnosti kasneje rešila življenje. Tako v vlogi telegrafista kot četnega gospodarja je bil v drugem delu vojne redko sredi neposrednih spopadov in zato nekoliko manj izpostavljen od drugih vojakov.

15. 5. 1914. St. Pölten (N. Austr.)

Odšel v šolo za rač. podčastnike. Tu absolviral radiokurs in rač. podč. šolo.

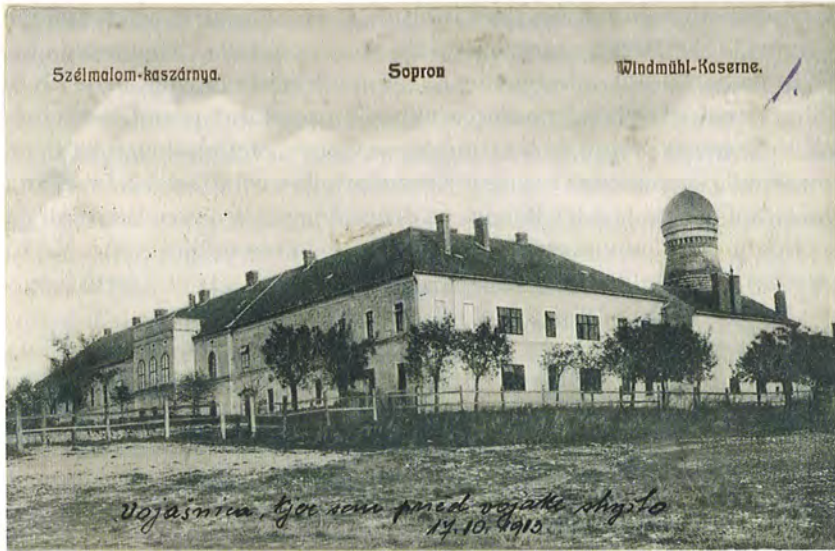
24. 7. 1914. St. Pölten

Splošna mobilizacija.

Splošna mobilizacija kot neke vrste prednapoved vojne Prestorja, kot

Častniki II. telegr. bataljona v Sopronu.

kaže, ni presenetila. V trenutku, ko je v njegovem rodnem mestu vladalo nebrzdano navdušenje in ko je vojna propaganda začela delovati («*Konflikt s Srbijo se je tako razvil, da ni več pomisliti na to, da se mirno poravnava ...*»; *Slovenec*, 28. 7.), je svoje misli strnil v skopo ugotovitev, da je bila razglašena splošna mobilizacija.

Glede na napeto ozračje po atentatu v Sarajevu, ki ga Prestor v dnevniku sicer ne omenja, so tako mobilizacijo kot kasnejšo vojno napoved verjetno pričakovali vsi, ki so bili v tem času pri vojakih. Avstrijski časopisi so namreč odkrito pisali, da si nihče ne želi kapitulantskega odgovora Srbije na avstrijsko noto, temveč da vsi upajo, da bo srbski odgovor ponujal zadosten razlog za načrtovani pohod na jug. Drugače je bilo z navdušenjem nad vojno proti Rusiji, ki je glede na svoja zagotovila Srbiji prav tako objavila delno mobilizacijo. Sodeč po zakasneli vojni napovedi (6. avgust), Avstrijcev vojna na vzhodu ni pretirano mikala. Vsekakor pa vprašanje, ali vojna bo ali ne, že nekaj časa ni bilo več aktualno. Spopad je bil neizbežen. Če pa pomislimo še na starost nemških načrtov za napad na Francijo in Rusijo, pa ni več nobenega dvoma o tem, da so se nekatere evropske »velesile« na končni obračun pripravljale že desetletje pred izbruhom spopadov.²

² Taylor (1972: 20) je prepričan, da je bil »pravi kreator prve svetovne vojne pravzaprav šef nemškega generalštaba v obdobju 1882–1906, general Schlieffen, ki je rad ponavljal, da »mobilizacija pomeni vojno«. Ne glede na to, da je umrl precej pred začetkom vojne, je le-ta, vsaj kar zadeva nemško stran, potekala v glavnem po njegovih načrtih.

V predstavah vseh načrtovalcev in tistih, ki so odločali o usodi tedanje Evrope, je slej ko prej moralo priti do obračuna. Cela vrsta problemov, ki jih na berlinski konferenci leta 1875 sploh niso obravnavali, je ob tistih, ki so jih obdelali dvoumno, v njihovih predstavah ponujala vse preveč razlogov za »vojno, ki bo končala vse vojne«. Slednji slogan so, deloma zaradi pomanjkanja razlogov za vmešavanje v vojno med Nemčijo na eni strani in Francijo ter Belgijo na drugi, izumili Britanci. Vsi ostali pa so svojim državljanom zagotavljali, da sprožajo obrambno vojno. Vsi so poudarjali, da želijo ubraniti »la patrie«, »Fatherland« ali »sveto cesarsko Rusijo« (Taylor 1972: 22).

Prav tako so bili vsi po vrsti prepričani, da bodo njihove zmagovite čete doma že do božiča. Razlog za takšno prepričanje se v veliki meri skriva v pomanjkanju izkušenj. Po obdobju relativnega miru v Evropi nihče od poveljujočih ni imel praktičnih vojnih izkušenj oziroma jim afriške ali azijske izkušnje niso kaj prida pomagale. Oficirji, ki so poznali vojskovanje samo z manevrov, se na začetku sploh niso znašli in veliko jih je umrlo, še preden so si opomogli od prvega presenečenja. Drugi pomembni razlog za neupravičeni začetni optimizem je potrebno iskati v temeljni značilnosti vseh evropskih strategij, ki so vse po vrsti stavile na napad. Čeprav bi se iz izkušenj ameriške državljanske vojne in vojn na Balkanu po mnenju mnogih lahko naučili, da je obramba vsaj toliko pomembna kot napad, pred letom 1914 nihče ni razmišljal o drugem kot o hitri in jasni zmagi. V svojih predstavah so se tako oficirji kot vojaki odpravljali

na nekaj hitrih pohodov ter velikih in razburljivih bitk, ki bodo v kratkem času določile zmagovalce in poražence. To, da se bodo zapletli predvsem v veliko statično klanje in da bo o zmagovalcih in poražencih čez dolga štiri leta mogoče govoriti samo pogojno, ni takrat razmišljal nihče. Tisti najbolj previdni so sicer opozarjali na najhujšo vojno doslej, toda tudi v teh napovedih le-ta ne bi smela trajati več kot eno leto. Nič čudnega, da so vsem vojskujočim pošle rezerve že šest mesecev po začetku vojskovanja, prav tako pa ne preseneča ameriška ugotovitev iz leta 1916, ki pravi, da bo v tej vojni, ki je spremenila skoraj vse predstave o vojni, zmagala tista država, ki bo lahko dlje in hitreje zagotavljala zalogo streliva možem na fronti oziroma da bodo vojno dobili usposobljeni mehaniki te ali one države (*Gordon 1999: 155*).

25. 7. 1914. Sopron (Ogersko)

Se vrnil k četi v Sopron. Stotnik Sojka, poročnik Ribič, poročnik Čihak.

28. 7. 1914. Sopron

Odšla 8. četa k 8. koru v Prago.

Slovenec je ta dan izšel z nadvse zanimivim uvodnikom. Navdušenje nad vojno napovedjo je bilo opremljeno z opozorilom, ki je bilo prvič objav-

Odmor po vajah.

ljeno v Straži, glasilu SLS: »Nemcem je [...] v tem resnem trenutku [potrebno] povedati odkrito besedo. Avstrija in njen cesar ne nastopata proti Srbiji, ker so Slovani, ampak ker so naši sovražniki. Ne gre [...] torej za boj proti Slovanom, ampak za boj proti sovražnikom. Naj bo kdor bodi, Slovan ali Nemec, ako je naš sovražnik, potem je naša dolžnost, da sledimo klicu svojega cesarja. In mi, Slovenci, se sedaj ne vprašamo, kakega rodu je naš nasprotnik, ampak mi izpolnju-

jemo brez ozira na vse okolnosti ono dolžnost, ki nam jo nalaga naša velika domovina Avstrija. «

29. 7. 1914. Dunaj (Wien)

Na potu skozi Dunaj. Marširali skozi cesarski dvor.

Marširali in se ponosno nastavljali fotografskim aparatom so tudi drugod. Nemci so se odpravljali v Pariz, Francozi v Berlin. Nihče od šestih milijonov, kolikor jih je korakalo v prve bitke, se ni pretirano spraševal o tem, zakaj in kam koraka. Vsi so vedeli. Branit gredo domovino, ki jo ogrožajo tisti z nasprotne strani. Kdo so sovražniki, jim je pravočasno povedal časopis. Le pri Britancih je vsakodnevno argumentiranje nujnosti udeležbe v tej vojni potekalo nekoliko drugače. Ker niso imeli neposrednega razloga, so morali prepričljiv vzrok za vojne napovedi šele skonstruirati oziroma so se morali zatekati k načelom. Po Taylorjevih besedah so kralj, lordska zbornica in člani vlade venomer ponavljali, da »želijo pomagati pri oblikovanju boljšega sveta« (*Taylor 1972: 22*), podobno kot so tri leta kasneje Američani v Evropo odšli »branit demokracijo«. Obeh sloganov so se kasneje navzele tudi druge strani z izjemo tistih, ki so se resnično morale braniti. Srbov, Črnogorcev, Romunov, Belgijcev in Francozov po prvih spopadih namreč ni zanimalo kaj drugega kot golo preživetje.

Sicer pa se je v času avgustovskega korakanja tudi na veliko proslavljalo. Prestorjev soimenjak Lorenz Prestor iz Srednje vasi se spominja, kako so se po odhodu iz matične kasarne na Primorskem na vlaku napili. Sam se je »zelo napil« še med postankom na Jesenicah in zaradi tega po prihodu v Ljubljano ni smel iz vojašnice (*Prestor, L. 1921: 9*).

30. 7. 1914. Praga (Češko)

Na novo oblečeni in oboroženi in dodeljen 9. Divisionstelefon-Abteilung.

V soboto, 1. avgusta 1914, ki je v Prestorjevem dnevniku ni, pa se je (vsaj formalno) vse skupaj začelo, ali kot piše Blainey, so v »londonskih restavracijah nemški in avstrijski natakartji dvignili svoje plače in odhiteli proti pristaniščem ob kanalu. V Berlinu in Leipzigu so angleške družine skrajšale svoje počitnice in zasedle vlake proti meji. Na morju so potniške ladje prejele telegrafska sporočila, naj poiščejo zatočišče v prijateljskih pristaniščih [...], in pred tiskarnami velikih mest od Pariza do Sankt

Petersburga so bralci nestrpno čakali na posebno izdajo svojih časopisov« (*Blainey 1988: 37*).

V nemškem generalštabu so ugibali, ali bodo do Pariza rabili pet ali šest tednov, *Petersburg Bourse Gazette* pa se je znova spomnila marčevskega intervjuja z obrambnim ministrom Sukomlinovim, ki je tedaj zagotovil, da se Rusija lahko sama spopade z Nemčijo in Avstrijo. Francozi so iz predala potegnili svoj februarski načrt, po katerem bi na nemški napad odgovorili z ofenzivo v Porenju, večina britanskega kabineta pa se je jezila nad lordom Kitchenerjem, ki je edini napovedal dolgo (tri leta trajajočo) vojno. Mimogrede velja opozoriti, da je ta junak spopadov v Indiji in Južni Afriki približno uganil samo čas trajanja vojne, vse druge njegove napovedi so bile popolnoma zmotne. Prepričan je bil namreč, da bo Francija hitro poražena in da bo večji del napovedanega časa vzelo ponovno osvajanje izgubljenega ozemlja in preganjanje Nemcev.

2. 8. 1914. Praga

Kmdt. nadp. Pražak, dodeljena rez. nadp. Müller in praporščak Vydra.

2. 8. 1914. Kolin

se ustavili

Osobje telegr. šole.

se ustavili

4. 8. 1914. Dombovar

se ustavili

5. 8. 1914. Debreczin (Ogersko)

se ustavili

5. 8. 1914. Zombor (Slavonija)

se ustavili

5. 8. 1914. Osijek

5. 8. 1914. Županje
Izstopili iz vlaka. Nakupili od kmetov konje in vozove, dobili telef. material in šli peš naprej.

6. 8. 1914. Vbanje
malo se odpočili pa šli zopet peš naprej proti meji.

7. 8. 1914. Račinovci

Iz Račinovceh odšli in prestopili bosansko mejo na istem mestu kakor 17. polk leta 1878. Bosanci v fesih in turbanih prišli nam nasproti.

Istega dne se je drugi Prestor, Lorenz, ki ga je vojna ujela tik pred koncem služenja vojaškega roka (začel je leta 1911), šele odpravljal iz Ljubljane. Prireditve v čast odhajajočih so ga morale zelo ganiti, saj je eni izmed njih posvetil posebno poglavje svojih spominov. Kot neizobražen, vendar bister kmet je precej okorno reprodukcijo nekega poslovilnega govora tega dne prepletel z lastnimi občutki:

»Predragi fantje, res težko vam je pri srcu, ker puščate naš ljubi rojstni kraj, in našo predrago domovino, Nar bol pašeto, ker zavami žalujejo vaši očetji in Mame sestre in bratje in vaše drage l —, Ki se ločite in greste daleč v tuje kraje met sovražne krogle, ali vendar naše srce ni štrajljivo, ker vaše roke so iz urjene za orožje i.t.d. Tukaj pred bogom smo prisegli, dase dozadnega dneva bomo branili in varovali našo domovino, podnevi in ponoči na suhem ali navodi i.t.d. zatorej bogu kar je bozjega cesarju kar je cesarjevga, In ostati mož beseda in biti prijatelj za prijatelja (Ostati moramo združeni kakor [nečitljivo]). Toda predragi fantje, res da marsikaterega bode zadela krogla in ga bode krila tuja zemlja, ali njegova duša se pode vreselila pri Bogu v nebesih na večne čase Amen. Tako je bilo 7 Avgusta v Ljubljani 1914 V tibolagg pri Wojaški Maši.«

Pridiga poslovilne vojaške maše, ki je bila, očitno, kar v Tivoliju (*bv* besedici tibolagg je namreč napisan preko črke *v*), se je razumljivo sukala predvsem okoli dolžnosti, boja, smrti in tolažbe.

8. 8. 1914. Bjelina (Bosna)

Mesto ob bos.-srbski meji. Začuli prve strele in začutili prve šrapnele. Nastanjeni v vojašnici. Na meji pokalo, smo kot rezerva ostali v Bjelini. Provič v mošeji. Provič v haremu imovitega bega. Prvi šrapneli v mesto. Strašna panika. Prvi ranjenci naše divizije.

Prestor, ki je svojemu dnevniku le redko privoščil več vrstic in še redkeje svoje intimne misli, se je tudi v beleženju svojega prvega stika z drugačno kulturo izkazal kot netipični opazovalec. Velika večina tako učenih kot preprostih kronistov tedanjega časa se je v takih trenutkih veliko bolj čudeče in skoraj praviloma paternalistično razpisala nad nenavadnostjo ljudi in navad, s katerimi se je srečala. Parthanes npr. piše o »*schwartzten Glutaugen der küstenlandischen Schönen*« (»žarečih črnih očeh obalnih lepotic«, Ladurner-Parthanes 1996: 113), ki jih je opazoval na slovenskem Krasu ter v dolinah Bače in Idrije, nič koliko pa je komentarjev, ki ob nevtralnih pridevnikih (tuj, drugačen) ponujajo tudi slabšalne pridevnike (čuden, umazan, divji, bojevit).

9. 8. 1914. Ob Drini

Náša divizija pod poveljstvom Fmlt. Scheuchenstuela stopila v akcijo. Polki z godbami naprej, oficirji z golimi sabljami in rjavimi gamašami. Prve strele dobili oficirji in godbeniki.

Tudi prvi Prestorjev stik s fronto pritrjuje sodbi, da se glede taktike način evropskega vojskovanja ni spremenil vse od napoleonskih vojn. Zato ni malo takih, ki menijo, da je velik del nepotrebnih žrtev posledica ogromnega razkoraka med načinom vojskovanja in oborožitvijo. Slednja je z industrijsko revolucijo svoj rušilno moč postoterila, medtem ko se strategija ni spremenila niti za odtenek.

Glede na prve neprijetne izkušnje bi človek pričakoval hitre in korenite spremembe, vendar do njih ni prišlo. Hitrost je bila še vedno odvisna od železnice in vprežnih voz, koncept vojskovanja pa je bil popolnoma statičen, čeprav so vsi nepretrgoma govorili o velikem preboju.

Od pomembnejših akterjev te vojne se je o tem med prvimi začel spraševati belgijski kralj Albert I., pa še on šele po dobrem letu vojskovanja. Kot luciden opazovalec, ki je imel glede na svoj položaj vpogled v vse bistvene načrte od Londona do Rima, je sredi oktobra 1915 suhoparno ugotovil, da »mora biti nekaj narobe z metodo« vojskovanja:

»Po prvih štirih [...] velikih ofenzivah nismo dosegli drugega kot sovražnikove druge linije« (Van Overstraeten 1954: 70).

Togi, frontalni način vojskovanja čet, poravnanih po strelskih jarkih, pa

je poleg cele vrste katastrofalnih nesreč povzročil tudi smešne položaje. Ivan Primožič je bil nekoč priča primeru, ko je nek nesporazum sprožil celo verigo posledic, ne da bi kdor koli od sodelujočih vedel, kaj se dogaja. Zgodilo se je na fronti v Romuniji, ko so avstrijski vojaki zvedeli, da so njihove čete zasedle Bukarešto:

»Momici so vriskali hura. Začeli so pri 2. baonu, ki je [bil] levo od nas. Naša komp. na levi ni znala o tem še ničesar, mislili so, da večjejo Romuni in da nas hočejo napasti. Začeli so besno streljati – streljanje je šlo dalje in naenkrat je streljala vsa fronta divizije. Potrošili smo par 1000 patron. Romuni so čuli da streljamo in mislili, da jih hočemo napasti, in tudi oni so začeli besno streljati, ročne granate so grmele, rakete so šigale v zrak in tudi naša artilerija je postala nervozna in posegla vmes.« (Primožič :42).³

13. 8. 1914. Ob Drini

Ob 10. uri obojestransko ogenj na fronti utihnil. Ordonančni nadp. Lavrič z 3 ulanci šel preko Drine. Prišel nazaj z vestjo Srbi se umaknili. Hoch der Sieg-Hoch Franz Josef-Hoch Österreich je zaklical nadp. Lavrič. Pionirji hitro napravili mostove in šli smo preko Drine v Srbijo. Pri prvih gmih našel mrtvece z izkopanimi očmi in gumbe od plašča vtaknjene v očesne dupline. Kakih 10 km preko meje se nastanili in imeli odmor. Ugotovili smo, da je par vojakov z 3 topovi in kakih 50 četnikov zadrževalo 20.000 mož močno divizijo celih 5 dni.

Prizor z mrtvecem brez oči priča o tem, da na balkanskem bojišču viteška pravila niso veljala niti na začetku vojne. Če v opisih zahodne fronte najdemo razmišljanja o plemenitem vojskovanju,⁴ potem nam (tudi) Prestorjev dnevnik hitro pove, da se je na jugovzhodu Evrope odvijala drugačna vojna.

³ Dnevnik častnika Ivana Primožiča se je žal ohranil samo za čas med 4. XI. 1915 in 30. VIII. 1917. Tako kot večino citiranih dnevnikov v rokopisni obliki (ali prepisu) tudi tega hrani Kobariški muzej.

⁴ Stephane Andoin-Rouzeau, v svojem delu *Men at War 1914–1918*, na več mestih (npr. str. 164, 165) piše celo o primerih viteškega odnosa med nemškimi in francoskimi vojaki, pa čeprav Francozi in Nemci niso nikoli veljali za pretirano ljubeče sosede. Da je bilo to mogoče, ima največ zaslug predstava o civilizacijski stopnji nasprotnika. V primerih, ki jih opisuje Andoin-Rouzeau, so se srečevali »civilizirani«, po Prestorjevem pričevanju pa lahko sodimo, da so na Balkanu »civilizirani« prišli poučit »necivilizirane«.

14. 8. 1914. Lešnica (Srbija)

Na vse zgodaj smo dospeli v mesto Lešnica. Razdelili se po vasi. Moški skoraj vsi odšli z srbsko vojsko. Na vrtu hiše, kjer sem bil jaz pri velikem orehu privezani 3 Srbi s zavezanimi očmi. Čakali obsodbe voj. sodišča. Sodil avditor Dr. Kral. Popoldan ustreljeni. Starček Srb lačen prišel k kuhinji s skledo. Mlad oficir 73. polka ga ustrelil na mestu. Tu smo bili 2 dni. Bližale so se hude ure.

O veliko hujših zločinih poročča John Reed v svoji knjigi *War in the Eastern Europe*. Še posebno zgovorni sta peto in šesto poglavje, v katerih slika vandalizem avstrijske vojske:

»Človek je lahko prehodil milje in milje ulic – vsaka hiša je bila izropana. Plenilci so pobrali vse: preproge, slike, otroške igrače, pohištvo – in kar je bilo pretežko ali prerobustno za transport, so razsekali s sekirami. Svoje konje so nastanili v spalnicah premožnih hiš. V zasebnih knjižnicah so vse knjige, ki jim je nekdo pred tem skrbno odstranil platnice, razmetane ležale na tleh v umazaniji. Uničene niso bile samo posamezne hiše, temveč – vsaka [poudarek J. Reed] hiša. Pogled je bil grozljiv.

Ob prvem napadu na Šabac je mnogo ljudi ostalo v mestu, misleč, da bodo kot civilisti varni pred nasiljem. Toda vojaki so kot izpuščene zveri plenili, požigali in posiljevali po mestu. Videli smo izropan Hotel d'Europe in oskrunjeno ter od ognja počrnelo cerkev, v kateri in okoli katere so brez hrane in vode štiri dni zadrževali moške, ženske in otroke, razdeljene v dve skupini – ene namenjene za avstrijsko ujetništvo, druge pripravljene za živi ščit ob naslednjem pohodu proti Srbom. To ni le neutemeljena govorica ali histerično obtoževanje, kot ga pogosto

srečamo v Belgiji in Franciji, temveč dejstvo, ki ga podpirajo zaprisežena pričevanja ljudi, ki so prestali ta grozni pohod.«

Ko postane pripoved prehuda, ko avtor začne pripovedovati o tristotih vojnih ujetnikih, ki so jih počasi postrelili ali jim polomili vratove, kot glavni krivci nastopijo Madžari, ki »so bili že ves čas sovražniki Srbov in Hrvatov« (Reed 1994: 45). »Avstrijci« naj bi se »obnašali kar v redu; plačali za to, kar so vzeli, in pustili civilno prebivalstvo pri miru«. To je seveda precej problematičen zaključek sicer objektivnega novinarja, saj na drugem mestu tudi sam pripoveduje, da je avstrijski oficir na vprašanje, kako to, da so se na listi vojnih ujetnikov znašli tudi taki kot »Ion Touphechich, star 84; Darinka Antitch (ženska), stara 23; Georg Georgevitch, star 78; Voyslav Petrovievitch, star 12; Maria Wenz, stara 69«, odgovoril, »da so to storili zato, ker to ni [bila] vojna, temveč kazenska ekspedicija proti Srbom« (Reed 1994: 42).

16. 8. 1914. Joševa

Mali odmor, jedli in zopet šli proti Cerplanini.

16. 8. 1914. Pri Cerplanini

Prišli smo v kraj kjer so nas obsipali s krogli od vseh strani, da sami nismo vedeli kje smo. Od 20.000 mož močne divizije je ostalo dobrih 5000 mož, a vseeno po ojačenju v ofenzivi. Sestreljen prvi areoplan. Videl sem prvi areoplan, a še ta komaj 5 m širok. 9. in 19. divizija sta še imeli zvezo med 19. in 29. divizijo luknja. Na srbski strani ljubljanska dobrovoljca Jenko in Fabjančič.⁵ Od avst. voj. sodišča obsojena na smrt. Kornil poveljnik Fzm. Giesl imel svoj šotor na cerplanini, poleg njega divizionar 9. div. poleg brigadir pošta, pekarija, tren, pehota spredaj in zadaj. Srbi streljali od spredaj in z desne strani. Gen. štab. oficirji posebno ordonančni poročnik Wittek z revolverji v rokah prisilili celokupno moštvo, da so šli proti gričevju, od koder so padali sigurni streli. Šli smo, Srbi so utihnili za nekaj časa, ko smo prišli na vrhove gričev, smo opazili kako se je umikalo kakih 50 četnikov. Naenkrat se je zopet začela borba, huda in resna. Junaški borbi Srbov katerim na čelu je stal kraljevič Aleksander se je morala avstrijska vojska

⁵ Po poročilih Josipa Jerasa sta bila oba vojaka komitskega (posebna neredna prostovoljska vojaška enota) vojvode Vuka. Četa je štela nad petsto mož, v njej pa so bili »dobrovoljci, ki so se priglasili v polke in komitske čete takoj na začetku svetovne vojne«. Josip Jeras, *Planina smrti*, Učiteljska tiskarna, Ljubljana 1929 in 1938, str. 9–19.

umakniti in začeli smo bežati brez prestanka. Bitka je trajala 4 dni. Pri begu proti meji Srbije in Bosne smo že videli kako nas hoče prestreči srbska konjenica a smo srečno ubežali. Fzm. Giesl odšel za vedno na dopust.

Naklonjeni opis »junaške borbe Srbov in kraljeviča Aleksandra« je samo eden v nepregledni vrsti pričevanj drugih piscev dnevnikov, pisem, podlistkov in spominov, ki pričajo o slovenskem razvrščanju sovražnikov. Srbe in Ruse so skoraj praviloma gledali z naklonjenostjo in z obžalovanjem ugotavljali, da so se »junaško žrtvovali [...] v boju s svojim slovanskim, ruskim bratom!« (Omerza 1936). Po drugi strani pa so Italijane, kot smo skušali pokazati v prvem delu, obravnavali tako, kot se to za sovražnika »spodobi«. V njih so videli nenačelne strahopetce, ki s silo in z zvijačami ogrožajo Slovence na zahodu. Poleg tega so vsakokratni slovenski kritiki Italijanov skoraj ob vsaki priliki opozorjali na večstoletno napetost na slovansko-romanski meji v Furlaniji in zaledju Trsta, medtem ko je naklonjenost do Slovanov odsevala pretekle in aktualne integracijske načrte.

20. 8. 1914. Janja (Bosna)

Konečno dospeli v Bosno čez Drino v varno zavetje.

25. 8. 1914. Balkovača

Srbi dospeli popolnoma do Drine in nas z 8 cm topovi pregnjali iz ene vasi v drugo.

1. 9. 1914. Bjelina

Zopet v Bjelini. Mir v mestu. Na meji redki strelji. Se porazgubili po mestu. Prava turška kava.

2. 9. 1914. Selište

Srbski vaščani signalizirali z zvonika cerkve, mi begali pred šrapneli po vasi. Nadp. Müller dobil od generala nalog, da napravi tel. zvezo čez Drino. Ker je bil boječ, je dal ta nalog naredniku Pomeju. Srbske krogle so mu ovirale napraviti to zvezo čez Drino, pa je pribežal k četi. Bil je usled tega umik čet ki so bile onstran Drine. Narednik je bil zato namesto nadp. zaprt. V Selištu smo čakali 6 dni.

8. 9. 1914. Bosanska Rača

Gen. Scheuchenstuel je hotel na vsaki način preko Drine. Zagledali prvi opazovalni balon. Na Savi so se delali bontonski mostovi a so jih Srbi sproti zbili. Sava požrla vse pijonirje in saperje. Jaz s svojimi v pristaniški kantini, kjer so nam krogle iz srbskih pušk pobile vsa okna.

Na dvorišču konjenica kneza Lichtensteina. Srbski šrapneli obdelovali konjenico.

Podobno se je godilo Lorenzu Prestorju v Galiciji, saj je zapisal, da je bilo tega dne »zopet tako klanje in pokanje, da sploh ne pomisliš več ne na dom in ne na prijatle in nisi ne lačen in ne žejen sam ne veš kaj delaš« (Prestor L. 1921: 11).

9. 9. 1914. Vel. Selo

Po begu smo se zopet malo pokrepčali a še tu smo dobili srbske šrapnele.

12. 9. 1914. Dol. Brodač

Tu 4 dni. Srbska vojska tik ob Drini.

17. 9. 1914. Balatum

Sv. maša na prostem. Dobili par granat. 5 mrtvih pri maši.

18. 9. 1914. Salaž

Tu pravi pekel. Vsi v neposredni bližini Drine. Par korakov za nami pokali naši topovi. Srbi streljali na našo stran listke z napisom »ne pucajte bračo«. Strašna žeja, pili krvavo Drino.

Avstrijcem pa v tem času ni šlo za nohte samo na meji s Srbijo, temveč tudi na vzhodu. V prvem delu pričujoče razprave že omenjeni nemški štabni oficir Max Hoffman, po mnenju mnogih resnični zmagovalec bitke pri Tannenbergu, je slabe tri dni pred tem svojemu dnevniku 15. 9. 1914 zaupal, da se Avstrijcem ne obeta⁶ nič dobrega. 23. 9. 1914 je ugotovil, da se jim to godi zato, ker so zadnjih dvajset let preveč varčevali pri svoji armadi in – kot je dodal teden kasneje – ker niso poslušali svojih zaveznikov Nemcev. Po drugi strani je kot eden redkih Nemcev našel precej pohvalnih besed na račun Srbov, ki so se »hrabro branili in nudili močan odpor« (Hoffman 1929: 91).

⁶ Tudi Taylor meni, da je Hoffman najzaslužnejši za nepričakovano zmago v Prusiji. Prav on naj bi spoznal pravo priložnost v nerodnem manevriranju obeh ruskih armad in zato je prav on najbolj zaslužen za popolno uničenje ene izmed njih. 29. so Nemci zajeli 90.000 vojakov prve armade, nakar se je druga začela panično umikati.

2. 10. 1914. Bosanska Rača

Se vrnilo v Bos. Račo. Tu so se začeli kopati rovi do 2 m globoki, tako da smo hodili po teh rovih ne da bi nas videli Srbi. Municija se dovažala v ogromni množini. Srbi nam iz svojih jarkov kazali na palicah debele »knedelne«. Opazili, da so srbske žene prinesle hrano vojakom in med tem ko so Srbi jedli so streljale žene. Hišnik Bosanec musliman kjer je bila postaja, smrtni sovražnik pravoslavnih Srbov. Nisem vedel, da Hrvatje in Bosanci muslimani sovražijo Srbe čeprav govorijo isti jezik. Iz Bos. Rače pisal Dr. Ev. Kreku, da smo za božič gotovi a mi odpisal, da bo trajala vojna par let. Tega čakanja ob obeh straneh Drine je bilo dovolj nam kakor Srbom. Začele so se ljute topovske bitke, posebno 73. polk je bil nestrpen, posebno četa mojega bivšega stotnika Sojka-ta je hotela na vsaki način preko Drine. In končno so se Srbi premoči avstrijske vojske udali in smo prišli čez Drino

1. 11. 1914. Črnabara (Srbija)

Medtem ko smo mi bili vsi v rovih v Bos. Rači so ležali Srbi čisto na prostem pred Črnabaro in nas celi mesec držali v šahu. Zagledali popolnoma svež grob z napisom »Hier ruhet Hauptmann N. N.«. Vojaški grob odkopali in je bila v grobu čisto nova havbica 10 cm. Ker je bilo v vasi mirno in deloma prazno smo se razkropili po hišah. Jaz sem s par podoficirji šel v prvo večjo hišo in prišel v sobo, ki je bila lepo opremljena s kraljevo krono, na mizi za 5 do 6 oseb kosilo še toplo niti načeto in v kozarcih rdeče vino. Bile so na mizi razne dobrote. Lačni

smo bili in jaz sem prvi začel jesti in se tudi enkat pošteno najedel. Ko smo se najedli je prišel div. štabni zdravnik in kričal nad nami, da smo sedaj zastrupljeni, šele pozneje smo zvedeli, da je bil v tej sobi kralj Peter I. s svojim štabom in kosilo so pripravile vaške žene.

3. 11. 1914. Svinje

Šli skozi z malim odmorom.

4. 11. 1914. Zminjak

Tu bili 5 dni. Prve uši. Kokoši, prašičkov in vsega dovolj. Jedli smo na pol surovo. Moški so nas grdo gledali. Četniki na delu. Opazili grozno mržnjo Madžarov in tudi Hrvatov do Srbov.

10. 11. 1914. Lipolist

Se odpočili in šli dalje proti Valjevu.

12. 11. 1914. Bošnjaci

V tej vasi sem se skril v neko sobico in zaspal, zvečer nisem mogel več stati na nogah. Ko se zjutraj prebudim vidim srbsko patroljo poleg mene v sobici sedeti. Ko sem vprašal kaj je pravi eden »ništa brate«. Moji ljudje so odšli ostal sem sam. Patrolja dobri dečki so se z menoj menili in me nazadnje spustili, da sem komaj po 8. urah zopet našel svoje ljudje. Sama sreča, da sem govoril slovensko, drugače »bum, bum«.

Opisani dogodek je eden neverjetnih primerov vojaške in slovanske solidarnosti, ki je na zahodni fronti svoj vrh dosegel z božičnim bratenjem, na Balkanu pa je po pokolih v Šabcu in Valjevu postal nemogoč.

14. 11. 1914. Novaci

Na poti proti Arandjelovcu. Dohitel svoje ljudi, kmdt. me vprašal če mi je srbska patrolja hotela kaj žalega ko sem mu povedal je rekel, sreča Vaša da ste Slovenec. Vsi so mislili, da me ne bo več in je moje mesto pri četi že drugi prevzel. Srbska vojska slaba, vsled nekega sporazuma z Bolgari so Srbi potegnili vso vojsko od bolg. meje in dali v območje Arandjelovca. Čez par dni na to so se vršile strašne bitke.

16. 11. 1914. Pankovica

Šli skozi vas.

16. 11. 1914. Sudnica

Počivali v šoli. Nekdo zažgal šolo pa smo ostali zopet brez strehe. Komaj se rešili.

17. 11. 1914. Sudnica.

Brez strehe, strašna nevihta.

17. 11. 1914. Ruklade

Dovolj kokoši in prešičev. Jesti dovolj, samo na pol surovo smo jedli. Ujeli enega bika, pobili na tla, bik nam zbežal proti Kolubari kjer je obležal mrtev.

18. 11. 1914. Lejkovac

Oprezno se bližali Lejkovcu. Srbi onstran reke Kolubare pazili na nas in nas obsipali s šrapneli. Vse hiše polne uši. Sedaj sem šele začutil kako hudo je imeti uši. Bližali se gričevju borbe vedno hujše. Dobil nalog založiti postajo v kolibi na hribu s hrano in materijalom. Iti sem moral z tremi možmi. Skrit v kolibi vidim prihajati srbsko četo z oficirjem. Začeli so vpiti Srbi kot Čehi »predajte se« samo našega stotnika je eden od Srbov ustrelil potem so se pa ročno spoprijeli. Ko sem gledal to rovanje sem skočil do mrtvega stotnika mu odvzel sabljo in dežni plašč in jo pobrisal nazaj v kolibo. Srbska četa je bila ujeta. Pri kuhinji sem govoril z njimi, sami akademično izobraženi Srbi. S patroljo odšli v naše zaledje.

27. 11. 1914. Petka

Zopet malo naprej. Srbski kmetje na nas streljali iz hiš. Veliko hiš vsled tega zažganih.

1. 12. 1914. Lazarevac

Zavzeli mesto Lazarevac. Zmanjkala nam patrolja 3 mož (Madžarov). Morali smo iskati po celem mestu. Na fronti mir. V neki hiši

našli može razsekane in zaklane. Krivce smo našli v veliki omari skrite
2 močne Srbkinje z bodali v rokah. Bile so po voj. sodišču obešeni.

2. 12. 1914. Vreočë

Še malo naprej. Ker je padel Beograd smo imeli slovesno mašo.

4. 12. 1914. Junkovci

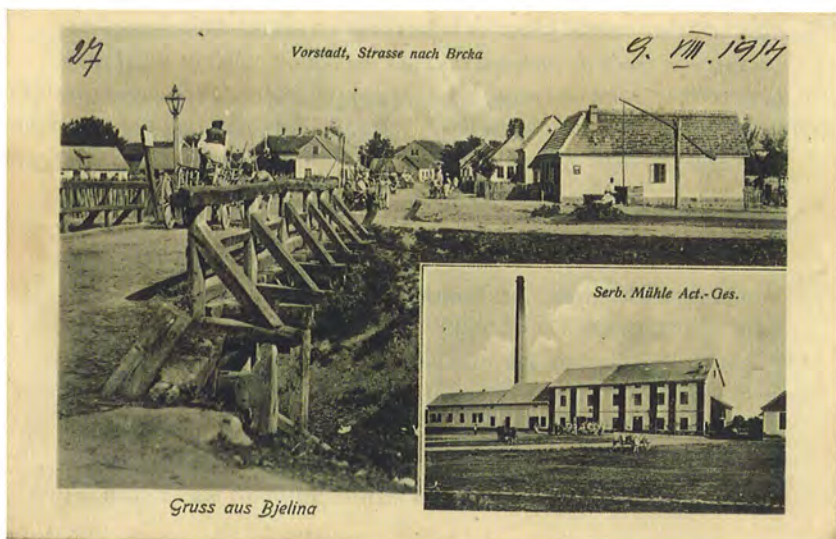
Zopet malo naprej. Ni šlo tako gladko z ofenzivo naše divizije.
Kmalu začutili zopet neko premoč srbske armade.

9. 12. 1914. Vreočë

Se vrnili v Vreočë. Nismo vedeli ali se pripravljamo na ofenzivo
ali beg. V neki hiši trije ogerski huzarji posilili ženo z dojenčkom. Hu-
zarje smo ujeli, jih predali vojnemu sodišču. Bili so ustreljeni. Srbi so
pritiskali vedno jačje, čulo se je o novi armadi 60.000 Srbov. Srbi stre-
ljali mi bežali, dobil luknjo v kapo v našo kuhinjo granata, samo črne
kave je bilo škoda. En kuhar in par konj mrtvi.

10. 12. 1914. Stepojevac

Bežali vedno bolj. Eni so bili veseli, drugi so se jezili, tretji jokali;
oficirji so si menda sami sebi dajali pogum pa ni šlo drugam kakor

nazaj. Z revolverji so si nekateri delali prostor pri begu, konji brez vozov in brez gospodarja begali sem in tja, vozovi in topovi prevrnjeni, živina sama, ljudje brez glave vse zmešano in v to zmešnjava streljali Srbi. Vsak je hotel odnesti le golo življenje.

Na veliko pa se je bežalo tudi v Galiciji. Novembra najprej avstro-ogrška vojska, decembra pa Rusi. Po poročilih Josipa Prelesnika, vojaka v 20. lovskem bataljonu, je od njegove čete ostalo 14 mož, nakar so sredi decembra oni podili Ruse. Temu je sledil nov umik, tokrat do »zakopov v Karpatih«. Rusi so po Prelesnikovih besedah še naprej napadali, »pa so bili vselej odbiti in tudi tam je bila razbita ruska vojska. Rusi so imeli vedno ogromne izgube. Karpati so grob ruske vojske.« Sicer pa se mu je zdelo, da so »noč in dan samo hodili ali naprej ali pa nazaj – kakor je že bilo«. V tem času, »dva, tri ali štiri dni«, niso dobili »čisto nič hrane«. Mimogrede omeni tudi, da se od 28. novembra pa do 3. januarja ni sezul in ne preoblekel: »To si vsak lahko misli, kako je bilo potem v tem oziru. Zraven pa še vedno v blatu ležati, namreč ko smo skopali jarek je bil takoj blato, ker se je sneg topil ali pa zemlja je bila močvirna. In pa še pri ognju se tiščali kadar se je dalo malo zakuriti, da smo bili črni kod dimnikarji. Kako je bilo si more le tisti predstavljati, ki je tam bil, drugi si pa še v sanjah ne more misliti kaj in kako je bilo. Smrt ni bila najhujše ampak samo rešiteljica iz groznega pekla svetovne vojne« (Prelesnik 1926: 3, 3a).

13. 12. 1914. Meljak

Čez noč skriti v gozdu. Proti jutru prišli v Meljak. Plačeval ukradeno seno bil čisto sam v srbski hiši pri večerji. Oficirska patrolja iskala naše järke, jih našla namreč srbske, vprašal je major Wonky »was für Regiment liegt hier in der Schwarmlinie« dobil odgovor »Evo vam našog kapetana«. Kratko na to so majorja vjeli, drugi smo zbežali.

14. 12. 1914. Beograd

Na begu proti meji pribežali v Beograd. Pregledali naglo mesto. Bil v konak kraljevem dvoru. Prebivalstva precej v Beogradu. Poleg dvora si zakurili ogenj in se greli. Kmalu smo morali zapustiti Beograd, ki je bil 12 dni v avstrijskih rokah. Bežali smo mimo celih kolon novih avstrijskih topov, mimo polnih skladišč, sami pa lačni. Železniški most razbit. Za nas pripravljali čez Savo blizu Donave bontonski most. Šli preko medtem ga Srbi zadeli z granatami. Bežali brez glave deloma po mostu deloma po vodi. Srbi streljali za nami s puškami. Veliko potonilo konj in vojakov. Na avstrijski strani Save smo se naglo poskrili in dospeli v lepo mesto Zemun.

15. 12. 1914. Zemun

Lačni in žejni zasedli vse gostilne in kavarne. Spali po kavarnah po zofah in biljardih.

17. 12. 1914. Surčin

Odhajali vedno bolj v zaledje.

19. 12. 1914. Dobanovci

Še bolj na varnem.

20. 12. 1914. Batajnica

Tu vagonirali, kam se odpeljemo nismo vedeli.

Umik iz ožje Srbije je bila samo ena od mišnic, v katerih se je po Taylorjevih besedah znašla vojna na koncu leta 1914. Na zahodni fronti se je to zgodilo celo že prej. Sredi oktobra sta v okolici francoskega Ypresa trčili dve ofenzivi in druga drugo onemogočili. Britanske ekspedicijske sile, ki so po umiku obeh nemških armad iz Marne prepozno ugotovile, da se Nemci zares umikajo, so naleteli na njihovo novo ofenzivo. Oboji so namreč spoznali zgrešenost defetistične taktike in oboji so v približno

istem času želeli znova napasti. Bitka, ki je sledila in v kateri so Britanci izgubili večino svoje redne vojske, je kasneje dobila ime »prvi Ypres«. Na vzhodu je nadvojvoda Nikolaj opozoril zaveznike, da po osvojitvi Galicije ruske enote niso sposobne novih ofenzivnih akcij, in čeprav do napovedovane bitke do konca na morju sploh ni prišlo, so bile načrtovane rezerve v veliki meri izčrpane.

Sanje o dinamični in kratki vojni so se začele počasi bližati koncu. Prvi, ki je to jasno in glasno povedal, je bil znova lord Kitchener. Svojemu komandantu, siru Johnu Frenchu, je pisal, da v kratkem času ne bo mogoče predreti nemških linij in da bo verjetno treba spremeniti taktiko. Dotedanja doktrina je namreč narekovala, da je sovražnika treba premagati tam, kjer je najmočnejši, oziroma da je zmago mogoče doseči samo z napadom.

Žal njegovih razmišljanj o pomenu obrambne strategije tudi tokrat nihče ni bil pripravljen poslušati. Eni zaradi nesposobnosti, drugi iz strahu, da bo javno mnenje obsodilo vsako defetistično držo. Na očitek, da vojne v utrjeni severni Franciji ne bodo dobili z neposrednim spopadom, pa so tako eni kot drugi odgovarjali, da je ni mogoče dobiti drugje ali drugače. Glede na to ima Taylor prav, ko ponavlja, da je bila odločitev, da se mora vojna odločiti na zahodni fronti, politična.

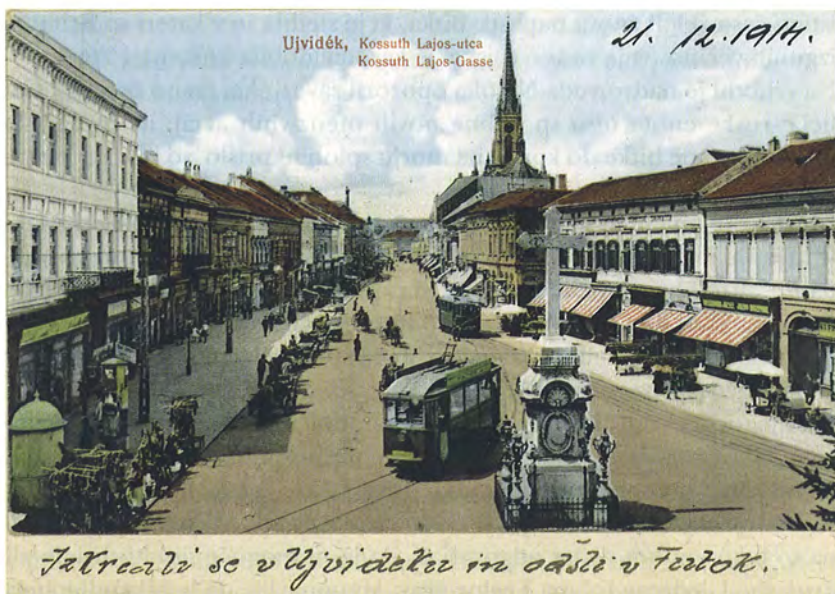
Edini, ki je ob Kitchenerju še upal priznati pat položaj, je bil general Falkenhaym na nemški strani. Za razliko od britanske, je nemška vlada tu in tam poslušala svojega vojaškega poveljnika in v letu 1915 cesarju Nikolaju posredovala kar nekaj namigov za sklenitev separatnega miru. Nikolaj II. ponudbe ni sprejel. Toda tega ni storil samo zato, ker je bil lojalen zaveznik, temveč tudi zaradi bojazni pred reakcijami na kakršno koli popuščanje sovražniku.

21. 12. 1914. Novi Sad

Izstopili iz vlaka, prebrskali celo mesto, govor bolj vse madžarsko. Po mestu so lumpali in pili do nezavesti.

22. 12. 1914. Ofutak (Futog)

Iz Novega Sada smo šli par ur peš v vas Ofutak. V vasi Švabi in Srbi. Švabi lepo urejena posestva, Srbi zanikrno. Srbi so se poskrili. Stanovali na švabskem posestvu. Težko zbolel. Obležal v postelji. Imeli lepo božičnico in obdarovani. Med kolero – bolnimi vojaki v bolnici. Moji vojaki umirali. Štabni zdravnik me hotel dati v izolirnico pa sem ušel. Divizijo nadzirat prišel nadvojvoda Eugen. Izredno čuden mož. Za božič dobil vsak vojak njegovo sliko. Kmalu so minili dnevi počitka. Predno smo odšli sem šel še enkrat v Novi sad. Vnovem sadu preki sod.

Od madžarske oficirske patrolje aretiran, ker smo bili čez uro na cesti.
Po 26 dneh lepega odpočitka odšli zopet na pot.

17. 1. 1915. Temerin

Samo madžarsko.

18. 1. 1915. *Džablje (Žablje)*

Sneg in mraz.

19. 1. 1915. *Sajkassentivan*

Zopet daljši odmor. Vsi se precej popravili in poredili.

2. 2. 1915. *Titel*

Jako slabo mesto v moralnem oziru. Veliko vojakov obolelo.

Iz povedanega je sicer nemogoče z gotovostjo sklepati, da Prestor namiguje na spolne bolezni, toda glede na to, da niti prej niti kasneje ne govori o bojih ali epidemijah, lahko sodimo, da gre za komentar o seksualnem življenju. Žal več ne izvemo niti v nadaljevanju. Podobno kot večina drugih avtorjev dnevnikov, tudi on o tem vprašanju molči oziroma z nevšečnostmi gonoreje in sifilisa opravi mimogrede, s površnim moraliziranjem. Iz pričevanjih te vrste izvemo več o načelnih pogledih moških na ženske. Tako na primer mladi Sotheby z opisom hčerke bethunskega gostilničarja nehote skicira tipično moško predstavo o »spodobni« ženski tistega časa:

»Dekle, o kateri govorim, je pousem moj tip, mirna, gracilna, po potrebi živahna, brez neumnega čvekanja, darežljiva in nenavadno lepo vzgojena, po njenem vedenju bi lahko presodil, da je dama skoz in skoz.«

3. 2. 1915. *Vel. Bečkerek*

Lepo mesto, bogati meščani, dobro jesti in piti. Zvedeli smo, da gremo kmalu proti severu. Vagonirali.

To je ves Prestorjev komentar o začasni umiritvi jugovzhodne fronte v Srbiji in prerazporeditvi na vzhod.

8. 2. 1915. *Nagyberezna*

Izstopili iz vlaka. Sneg, mraz, plundra, ruski šrapneli. Kmetje in kmetice vedno pili žganje. Videl prve vojake z zmrznenimi udi.

8. 2. 1915. *Csontos*

Malo naprej. Pisarno imel v hiši bogatega Žida, ki je vedno molil.

10. 2. 1915. Nagyberezna

Se zopet vrnilo radi nove grupacije.

10. 2. 1915. Tascany

V drugo smer. V veliki hiši kot vojašnici. Polno vojakov ki se niso dali razgnati iz hiše radi deklet. Eno dekle oddali v voj. sanit. kolono.

18. 2. 1915. Luch

Mraz vedno hujši, pota slaba, jedi manj, skladišča daleč za nami, treba je bilo za moštvo slanine kruh in gorak čaj z rumom. 36 stopinj mraza. V mali bajtici imel pisarno in posteljo. Grmeli topovi naši in ruski. Poleg mene na leseni prični spal ujeti ruski stotnik. Najprvo ga preiskal, videti poštenjak. Dal mi pištolo, rublje, epoletu in kokado. Jaz mu dal par kronc.

23. 2. 1915. Katnica

Vedno hujši mraz. Sem ter tja kaka hišica. Na prostem v snegu pod šotori. Kasneje v veliki žagi. V goreči žagi. Žago dolgo 100 m. Kozaki za petami. 1 m visok sneg in bežali pred kozaki.

1. 4. 1915. Smerek. Wellina

Zopet bežali.

4. 4. 1915. *Utscaz (Ogersko)**16 dni na odmoru. Prvi stroji za sežiganje uši.*21. 4. 1915. *Gorbezseg**Tu zmrzovali do 8. 5.*

V približno istem času so Lorenz Prestor in njegovi kameradi od decembra 1914 naprej v ruskem ujetništvu, v vroči »puščavi azijski« praznovali veliko noč:

»Prišla nam je velika noč, Vsi narodi praznujejo današnji dan, Vsi se veselijo tih velikonočnih praznikov. Toda tudi mi si pomislimo, kako veselo smo imeli nekdanje velikonočne praznike, v svoji domovini in v svojem rojstnem kraju, Ali danes pa tako daleč v tujem kraju, med nepoznanim naradam, zares žalostna so naša srca, ker zgublamo nar lepša leta v tej puščavi in v nekdanjem turškem zidovju moramo živeti in trpeti itd. zgubljeni našo mladost. Predragi fantji in Možje, pomislimo si na naše prijatelje koliko tisoč in tisoč smo jih zgubili ko jih je vzela smrt in položila v gladni grob, Nikdar ne bode gorela lučka na njegovmo grobu, Nikdra ne bode padla kaplja solze na njegov grob, ne bo od starešev in ne od serodnikov ...« (Prestor L., 1921: 18).

Padlim prijateljem je posvetil tudi eno svojih številnih pesmi, v katerih je popisal druge izkušnje iz fronte in ujetništva:⁷

1.

*Tiše listje nam šumi
Bratov naših ne budi
Spejo tukaj v sredi Rusije
Znami domov več ne pojdejo*

2.

*Globoko v zemljo smo jih djali
Na grob kriš smo jim postavljli
Spomin ostal bo vekomaj
Bog jim daj nebeški raj*

9. 5. 1915. *Harczos**Ponovno ofenziva v Karpatih.*

⁷ Svoje spomine na vojna leta je pravzaprav začel z daljšo pesnitvijo iz ujetništva. Verzi so preprosti, vsebina pa bolj ali manj sestavljena iz rimanih fraz kot: »Oj zemlja lepa, oj zemlja širna / vsa si bila moja last // Zdaj ozka kletka me zaklepa / Ujel sem se v nesrečno past ...«

11. 5. 1915. Katnica (Galicija)

Po ovinkih zopet v Katnici. Še vedno mraz.

12. 5. 1915. Zawoj

Sestrelili prvi ruski areoplan.

14. 5. 1915. Lawrow

Petrolejski vrelci v ognju, stebri črnega dima, smrad, nismo mogli preko.

15. 5. 1915. Sambor

Mesto Sambor zavzeli. Meščani strašno veseli, nas pogostili. Rusi so zelo preganjali Žide. 2 dni v Samboru.

17. 5. 1915. Lanovice (Lanowice)

S telefonsko postajo v jarkih. Rusov 10 vrst ena za drugim. Eno telegrafsko patroljo ruski kozaki popolnoma na kose razsekali. Rusi se zbirali v vedno večjih masah.

Самборъ, Рынокъ и ратуша — Sambor Rynek i ratusz

Strašno veselje židov v tem mestu, da so se raseli
Rusov.

V opisih najbolj surovega ravnanja na vzhodni fronti skoraj vedno nastopajo samo kozaki. Pri tem ni povsem jasno, ali so se v tej vlogi znašli zaradi stereotipnih predstav o njihovi krvoločnosti ali pa so posamezna poročila resnična. Naj bo tako ali drugače, po prvih izkušnjah na vzhodu pri Prestorju ne srečamo več veliko razumevanja niti za ene niti za druge. Po vsem tem, kar je doživel, je to povsem razumljivo. Kar težje razumemo, je njegov molk o novi fronti blizu doma. Niti z besedico namreč ne omeni vojne napovedi Italije. Povečini je to slovenske vojake zelo vznemirilo. V prvi vrsti tiste, ki so se po novem znašli na Krasu ali v hribih ob Soči: »En teden pred napovedjo vojske Italije Avstro-ogrski, smo šli na planino z vsem potrebnim [...]. Dne 25 maja 1915 zvečer dobimo obvestilo, da je vojna napovedana in se takoj razvrstimo v bojno črto s pomnoženimi stražami ter pričakujemo prihod sovražnika.« (Prelesnik 1926: 4a, 5)

Vznemirjeni pa so bili tudi vsi drugi. Nekateri Nemci so se znova spraševali, zakaj niso pridobili Italijanov, predvsem pa so obžalovali, da niso počakali na njihovo vojno napoved, ampak so jim prvi vojno napovedali sami. V primerjavi z napadom na Dardanele, ki je zaradi velikega vznemirjenja na Balkanu politično koristil predvsem silam osi, je ta spodrseljaj s prenagljeno vojno napovedjo po Hoffmanovi presoji škodoval najbolj Nemcem.

10. 6. 1915. Baranšice (Baranczyce)

Vedno več Židov. V vasi našli prometni ruski telefon, ki je imel zvezo z rusko fronto. Imel postajo pri bataljonu 91/2. Rusi se niso kazali, ogenj iz pušk nenavadno jak.

14. 6. 1915. Wieckowice

V bližini večji grad. V gradu vse upostošeno. Ruska letala. Na velikem črnem klavirju Rusi napravili čisto navadno latrino.

15. 6. 1915. Sudkowitze

S postajo zašel v Sudkowitze, ki so bile popolnoma prazna vas. Niti žive duše.

16. 6. 1915. Dydiatice

S postajo na prostem med vejevjem.

17. 6. 1915. *Dolyniany (Doliniany)*

V vasi zopet samo Židje ostali. Ker so drago prodajali smo jim kar vzeli. Židje vedno molili v svojih čudnih plaščih.

Kot kaže, se tudi Prestor ni mogel izogniti antisemitskim predsodkom. Razloge, zakaj je toliko povsem običajnih ljudi, ki so bili sicer silno zaskrbljeni za usodo drugih, še posebej civilistov, podleglo antisemitskim predsodkom, je po našem mnenju potrebno iskati v njihovem domačem okolju, ki je redno in javno poudarjalo, da so Judje materialistični, egoistični in individualistični. Antisemitizem je bil še toliko bolj prisoten v okolju, ki je svojo nacionalno emancipacijo gradilo tudi na sovraštvu do »nemškega liberalizma«, ki naj bi bil v veliki meri prepojen prav z »judovskim duhom«. Po mnenju tedanjega tiska, tako popularnega kot resnega, so v politiki, gospodarstvu, medijih in celo ložah tako ali tako o vsem odločali Judje.⁸

20. 6. 1915. *Kocow*

Vedno bolj nevarna mesta zavzemal s svojo postajo. Držal zvezo med prednjimi patroljami in polkom. Rusi utihnili in se umaknili.

21.6. 1915. *Grodek*

Nenavadno hitro zasedli Grodek. Prebrskali vse hiše. Za brado obešen žid. Za noge obešana gola židovka s prerezanim trebuhom. Skozi mesto strelni jarki polni mrtvih Rusov. Rusi v jarkih sedeli in stali kot živi, pa mrtvi. Ruse vse preiskali po žepih. V zadnji hiši našel obešeno mlado židovko z odrezanimi prsi, ki so ležale na tleh.

Nič čudnega, da je John Reed v svojem opisu vojne v vzhodni Evropi tolikokrat poudaril, da ima vojna na tem koncu drugačen, grozljivejši obraz.

⁸ Več o tem najdemo v odlični razpravi Eгона Pelikana (*Akomodacija ideologije političnega katolicizma na Slovenskem*, Založba Obzorja, Maribor 1997), v kateri citira tudi za tisti čas tipično rimanico: »Die Presse führt das Publikum / gemütlich um die Nas herum, / die Loge führt hinwiederum / die Presse und das Publikum. Und Presse, Loge, Publikum wird rumgeführt vom Judentum«. Skratka, v javnosti, ki jo je v tistem času v veliki meri oblikoval dnevni tisk, je prevladovalo mnenje, da »židovstvo« obvladuje vse: tisk, lože in občinstvo.

22. 6. 1915. Lvov (Lemberg)

Pred mestom spali na pokopališču. S tovarišem Pomejem se kar vlegla na tla pod glavo čutila neki smrad, posvetim, glavi imela na mrtvem Rusu z dolgo brado. Rusa pahnila za meter naprej in sladko zadremala. V mestu zelo živo, vse veselo, da so kozaki odšli. Za jesti in piti dovolj. Veliko aristokracije. Gimnazijci vsi v uniformah s srebrnimi in zlatimi portami pod vratom.

22. 6. 1915. Novarja

Cel dan mir.

23. 6. 1915. Sokalniki

300. dan vojske. Rusi se umikali

24. 6. 1915. Czerepin

S postajo v šoli na katedru. Skozi okno frčale ruske krogle iz pušk.

27. 6. 1915. Wodniki

Srečno zbežal s postajo pred Rusi.

28. 6. 1915. Podhorotiszce (Podhorodyszce)

Na strehah štorcklje. Mir.

3. 7. 1915. Muiow

Se umikali.

5. 7. 1915. Lahodow

Na begu. Rusi se bližali v ogromnih masah.

7. 7. 1915. Pohorylce

S postajo pri 18. brigadi. Močan ogenj. Židje se kljub temu niso umaknili iz svoje robe.

15. 7. 1915. Novosiolki

S postajo pribežal sem. Lačni kot volkovi.

16. 7. 1915. V gozdu

V lovski koči s postajo. Skozi okno videl ogromne množine Rusov v strelnih jarkih.

Brigadni Komendant
Gen. pl. Messig v Sokolci v
Galiciji, kateremu je bil do del.
jen kot gen. štab. stotnik
stotnik Festić (A Hrvat.)
Beg 18. pes. polka s črenom in
g. d. 10 v Rusijo.

17/1915.

19. 7. 1915. *Dalnisze*

V neposredni bližini padla težka ruska granata.

20. 7. 1915. *Jagonja*

Kozaška konjenica nam nasproti.

21. 7. 1915. *Mosty Velki*

Mesto polno jedi in pijače in tobaka. Vsega si nabrali za dalj časa.

24. 7. 1915. *Opulsko*

Iz Opulska dirigiran k brigadi v Sokol.

Ne omenja svojega 25. rojstnega dne.

25. 7. 1915. *Sokol*

Kot komandant postaje v mestu. Mesto Rusi težko obstreljevali. Dodeljen brigadnemu poveljniku. Brigadir general Mossig. Gen. štab. kapetan stotnik Teslič (Hrvat). Polki 73. in 28. Konečno prišli v močno podzemsko kaverno. Veliko Rusov se dalo priklicati in ujeti, za vsako puško dali 1 krono. Princ Lichtenstein s svojo konjenico v fronti, seveda brez konjev. 28. polk odšel cel in s trenom v rusko ujetništvo. Gledal kako so z godbo na čelu marširali v Rusijo. Na opazovališču s Tesličem. Polkovnik polka 28 jokal. Mesto zopet začeli bombardirati.

1. 8. 1915. *Opulsko*

Zopet malo nazaj.

2. 8. 1915. *Wojslawice*

Zopet prevzel svoje staro mesto pri diviziji. Strašni kozaki v velikih kučmah na malih konjih in z dolgimi sulicami.

9. 8. 1915. *Zdžary (Rusija)*

Prekoračili mejo in stopili na ruska tla. Popolnoma drugi ljudje,

prijazni, ki so se le bali divjih kozakov. Se počteno okrečili in čakali daljnih maršev.

29. 8. 1915. Miljutin

9. divizija morala na pomoč. Hudi boji s kozaki.

*Načelnik Pržak pri
Komandi 9. divizije v Rusiji.*

84

Charles Niemcew

*Vojni jändarm
Bračko
Smoleški Herman*

1. 9. 1915. Golobrov
Ruske kozake pregnali iz tega kraja, kjer so se trdovratno držali.

2. 9. 1915. Torgovica
Prebivalstvo vse ostalo. Umazani. Kot armiska rezerva. Pokupili vse usnje – juhtne dovolj. Dobro jedli.

3. 9. 1915 Ostrojewo
Hudi boji. Levo in desno Prusi. Prusi se slabo držali. Morali smo se umakniti in pošteno bežati.

4. 9. 1915. Torgovica
Pribežali nazaj v Torgovico.

5. 9. 1915. Kolonija Sdary
Potisnjeni v stran kot korna rezerva.

11. 9. 1915. Podgajce
Tu zopet stopili v boj. Nam nasproti samo mirna regularna ruska vojska. Nekoliko desno od trdnjave Dubno.

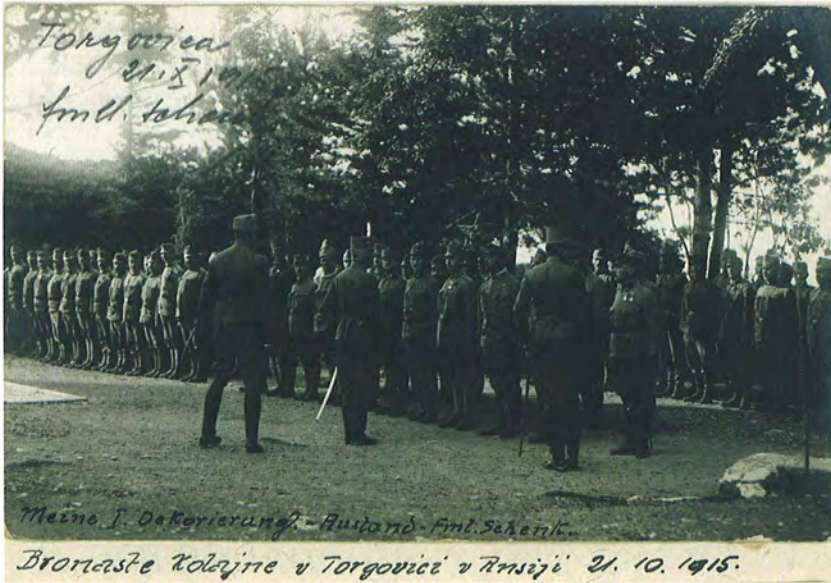
21. 9. 1915. Chutor Niemcev
Divizijsko poveljstvo v louski koči. Mi v šotorih na prostem. Se
fotografirali skupno. Pred trdnjavo Dubno. Na eni strani mesta mi na
drugi Rusi. Težka artiljerija. Prebivalstvo v mestu posebno Židje. Šli
ekvirirat v mesto Dubno. Rusi in mi skupaj prišli v mestu v gostilni in

zopet se lepo razšli. Rusi grozno črtili nemške vojake. Prusi in bavarci niso šli z nami v Dubno.

19. 10. 1915. Kniaginini

Tu 2 dni nato zopet kot armijska rezerva v Torgovico.

21. 10. 1915. Torgovica

Že tretjič v Torgovici. Zopet se mirno večkrat pošteno najedli.

V zatišju pred novim neurjem se je na drugi strani srednje Evrope znašla tudi enota Matthiasa Ladurnerja, ki so jo s Krasa poslali na počitek na Tirolsko. Topla jesen, mir in zadosti hrane so predvsem med poveljniki cesarjevih lovcev znova zbudili precej navdušenja nad vojno. Obisk poveljujočega generala pa je poveljnika regimenta celo pesniško navdihnil. Kmalu po odhodu poveljujočega so Parhanes in tovariši dobili sliko regimenta v jurišu s posvetilom:

*Mi smo cesarskih lovcev drugi regiment, /
streljanje in juriš / naš sta element; /
cesar je poklical, / le kaj je narobe šlo, /
'zastavo v zrak' zapojemo / in umiramo z njo; /
zate, ljuba domovina, / dvakrat raje umremo, /
saj se za boga in cesarja / borimo z večnim sovražnikom. /*

(Ladurner-Parthanes 1996: 111)

26. 10. 1915. Rudina

Prvič se dopusti odprli.

28. 10. 1915. Lvov

Na potu na dopust v Ljubljano.

Dan pred tem je belgijski kralj v dnevniku poročal o »invaziji na Srbijo«. Zaskrbljen je razmišljal o posledicah, ki bi jih na celoten položaj lahko imel prodor na jugovzhodu. Po njegovem mnenju bi imeli Nemci v primeru zmage odprto pot vse do Perzijskega zaliva. Bal se je tudi, da bodo »muslimane prepričali v nesposobnost Anglije in tako sprožili splošni upor proti britanski nadvladi« (Van Overstraeten 1954: 72).

30. 10. 1915. Dunaj

Na potu na dopust v Ljubljano.

31. 10. 1915. Ljubljana

Na potu na dopust v Ljubljano.

13. 11. 1915. Ljubljana

Zopet nazaj v Rusijo.

15. 11. 1915. Dunaj

Zopet nazaj v Rusijo. Sestra Julija na Dunaju v Pilgramstrasse 21 v podstrešju. S taksijem se vozil po Dunaju. Na dvoru.

17. 11. 1915. Lemberg

Zvedel da je 9. divizija odšla na Kras.

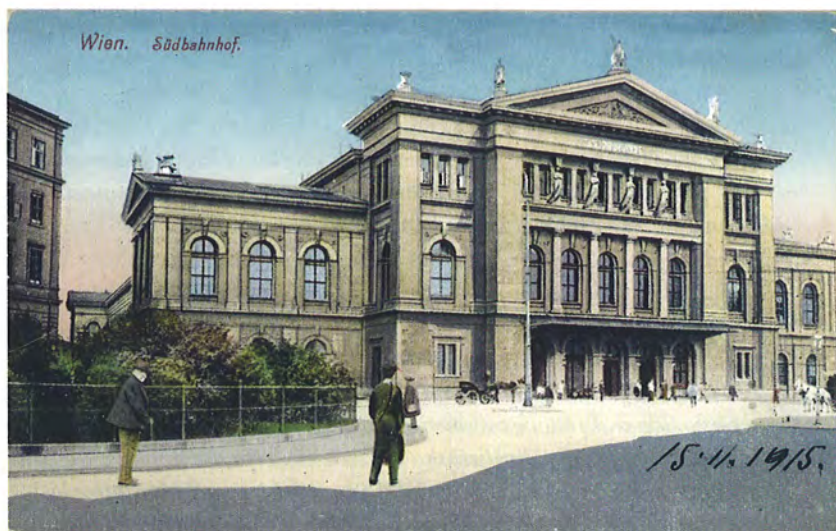
19. 11. 1915. Dunaj

Na potu proti jugu.

20. 11. 1915. Ljubljana

Tudi v Ljubljani malo počakal saj ne gori voda.

Kot kaže, se Prestor tudi tokrat ni veliko ukvarjal s splošnim položajem. Spremembe, ki jim je bil priča, je doživljal povsem drugače kot Albert I., ki je svojemu dnevniku od časa do časa potožil, da so vsi narodi talci angleško-nemškega spora, ki »se bo po stoletnih spopadih preselil v veselje« (Van Overstraeten 1954: 78).

21. 11. 1915. Divača

Zvedel točno za 9. divizijo, da je na Proseku.

21. 11. 1915. Prosek

Pisarna v gostilni pri Košuti. Drago proseško vino. Pri zastopniku Vzaj. zavarovalnice g. Starcu.

23. 11. 1915. Trst

Šel nakupit raznih stvari. Si natančno ogledal Trst.

24. 11. 1915. Prosek

Večji del časa preživel v gostilnah. Meni se tovariši čudili, da ne pijem. Na letališču našel tovariša. V letalu in z letalom v zrak.

26. 11. 1915. Trst

Zopet v Trst.

26. 11. 1915. Prosek

V gostilni pri Košuti vojaški pretep madžari, mornarji in naši. Med pretepače posegel v bluzi nadporočnika in je bil mir.

27. 11. 1915. Selo (v gozdu)

Lepe ceste do vasi Selo in do vseh vasi. Samo kamenje, res pravi Kras. Začuli topove, reglanje strojnih pušk, šrapnelov nič koliko. Gozd med vasjo Selo in Brestovico s smeri proti Vojsčici. V gozdu lesene barake in podzemskie luknje. Artiljerijsko opazovališče. Na desno videti Kostanjevico. Spredaj desno Doberdobsko jezero pred nami Monfalcone (Tržič) z ladjedelnico »Adria Werke«. V Monfalcone italijani. Tu je bilo drugače kakor na ruskem. Vsaka eksplozija granat je dala tisoče koščkov razbitih skal in kamenja. Italijani imeli opazovalne balone in na usak korak posameznika takoj streljali. Med gozdom na desno proti vasi Kodile samo skalovje.

3. 12. 1915. Nabrežina

Šel po hrano in materijal za četo. Oberofizial Libal (češki Dr. jur.). Polno vojaštva, civilno ljudstvo zbegano. Ravno ta dan z bombami in granatami dalekosežnih topov razbili kolodvor in Nabrežino. Viadukt niso dosegli.

4. 12. 1915. Selo (v gozdu)

To v teh kotlinah ostali do 25. 5. 1916. Bile so dobre in hude ure. Niti cigaret nismo smeli v gozdu na prostem prižgati. Strašno napeto. Imel postaje v prvi liniji, prejemne postaje »A. V. Station« v kavernah včasih pred pehoto, telefonske zveze na levo in desno, k baterijam 42 cm, sploh spolzka stvar. Fronta stala vedno na enem in istem mestu. Kak meter dobili pa zopet zgubili: Strašni boji na doberdobski planoti. Doživel 2. božič pri božičnem drevescu. Dobili vojaki sliko nadvojvode Eugena, častniki železne prstane. Na planoti poleg gozda nadvojvoda Jožef inspiciral svoje polke, madžarski polk postrojen, dobil številna odlikovanja, češka godba pri defiliranju igrala počasi, hitro, počasi, hitro in popolnoma zmedla Madžare. Poleg tega Italijani poslali par težkih granat in Madžare je minilo veselje. Tu smo imeli veliko nevarnih škor-

pionov in precej debelih dolgih kač. Moje mesto zasedel korporal Makovec, ker je kradel je bil po 14 dneh zopet odstavljen. Z naročilom, da pregledam delovanje kpl. Makovca sem zopet prevzel svoje mesto. Spoznal do dobra hinavščino Čehov. Na moje mesto prišel narednik Weber trgovec iz Buchsa. Webru sem bil podrejen, a delal sam. Velika potuhnenca sta bila tudi poročnik Vydra in nadporočnik Müller. Tem je pridno sekundiral narednik Pomej in kpl. Serachy. Tu sem imel na krasu nevarno službo z letanjem sem in tja ko so Italijani tako dobro videli.

Prestor tudi tokrat ne omenja drugih front, ne glede na to, da je prihajalo do pomembnih premikov tudi v krajih, kjer je bil pred tem tudi sam. Morda je za to kriva tudi njegova previdnost, ali pa svojih misli ni želel zaupati dnevniku tudi zato, ker se je bal težav, ki bi ga zaradi morebitnih kritičnih komentarjev lahko doletele. Njegov kolega v pisanju, kralj Albert I., teh strahov seveda ni poznal, zato iz njegovega dnevnika izvemo o uničenju srbskih sil, ki se niso mogle uspešno braniti na obeh frontah. Potem, ko so jih napadli tudi Bolgari, so se začele hitro umikati. Belgijskega monarha je močno jezilo, da so tudi v takih trenutkih časopisi na Zahodu še naprej navdušeno pisali o »velikih principih, za katere naj bi se borili«. Še posebej so ga razburjali sosednji Francozi, za katere v tem času ni našel lepe besede. Po njegovem mnenju je »francoska politika politika demagogije [...], ki bo [...] uničila deželo« (Van Overstraten 1954: 78).

8. 1. 1916. Ljubljana

Na dopustu v Ljubljani.

Tudi tokrat od Prestorja ne izvemo nič o tem, kaj je počel doma na dopustu. Kot kaže, je bil njegov dnevnik posvečen predvsem vojni. Za razliko od večine drugih, ki so se v dnevnikih razpisali o sprejemu pri domačih, pri Prestorju ne najdemo niti domačih prizorov niti opisov praznikov in praznovanja. Nikoli ni pisal o čem podobnem kot Primožič, ki je na dolgo in široko, predvsem pa zanimivo opisal praznovanje božiča leta 1915:

»Sneži, droben sneg, zameti do pasu. Sveti večer bo danes, strelja se zelo pomalem. Kako bomo praznovali večer daleč od domače zemlje. Mici Kratner mi je pisala: zelo težko te bomo pogrešali na koru (Šutna) za praznike. Res kako prijetno je bilo lansko leto – opolnoči dirigiral latinsko mašo. Pepe je bil pri nas – po maši sva šla v gostilno nasproti cerkve. Lang je dobil torto, orehe, jabolka, imava vina, čaja, ruma, konjaka itd. Tudi božično drevesce imava, ki mi ga je poslala Enica –

zadostovalo bo. Enoletniki so nam prišli čestitat k praznikom – da morejo tudi oni malo proslaviti nocojšnji večer sva jim poslala cigarete, ki sva jih danes fasala po 250 Memphis in Kaiser, 4 škatlje sardin, cigare, melšpajs, ki sva ga dobila za večerjo, vino, sladkor, sveče in cigaretne papirčke. Zvečer sva bila povabljena na skupni sv. Večer, ki sva ga prav izborno praznovala v krogu oficirjev našega bataljona v unterstandu kompanikomandantov. Zabavali smo se še zadosti dobro. G. leutnant Lozej je prav feldmesig okrasil s papirjem malo smrečico, na kateri so bile male svečice iz vžigalic – okrog vžigalic vosek od sveče – prav originalno. Zvečer pa je kakor nalašč dobil stotnik Baar od sestre malo bogato okrašeno božično drevesce. Večerjal je vsak doma. Dobili smo surovo maslo, melšpajs, ruse in škatljo finih sardel. Skupno smo jedli sir Kuglof in vse to prav dobro zativali z izbornim pivom, ki smo ga imeli 50 l. Pušili smo specialitete (Thebe, Möris, Dames i. t. d.). Povabili smo enoletnike kristjane (9) same Čeha, ki so nam prepevali češke narodne. Seveda smo udarili par kranjskih, dasi smo bili le 3 Slovenci: Sojer, Ahčin in jaz – tudi hrvaške, italijanske, nemške, celo madjarske pesmi so prišle do veljave. S pogretimi vici je moril kadet Pozia. Nazadnje smo pili Gumpoldskirchnerja in šampanjca. G. leutnat je napravil »Blitzaufnahme« – seveda z največjo opreznostjo brez nezgode. Težko zelene pošte ta večer ni bilo. Jed celi dan postna.« (Primožič: 11)

Od Primožiča zvemo tudi marsikaj iz njegovega zasebnega življenja. Natančno smo poučeni, kdaj mu je nehala pisati njegova Enica, dekleta, s katero si je dopisoval večino časa, ki ga opisuje ohranjeni del dnevnika. Pove tudi, da ni »človek, ki bi se plazil po tleh, najmanj pred žensko«, in hitro najde razlago, zakaj ne moreta shajati: »Najini karakterji se ne zlažejo, oba

sva jeklena, bilo bi preveč isker in nesreča bi bila tu. « Poleg tega ga je motilo, da se takrat, ko je bil na dopustu doma, ni znala »*nikakor ogreti.* [...] *Ljubil bi jo veliko bolj, če bi me znala pridobiti ...*«, pravi in dodaja, da se ne zna prikupiti [*»sie kann sich nicht einschmeicheln«*]. »*Vse je nekako trdo, neokorno, brez pravega življenja, hladna. Ne vem kako se bo to končalo...*« Tudi o drugih stvareh doma je rad pripovedoval. Vesel je bil, da so ga bili povsod veseli in da se je imel prav dobro, žalosten pa zato, ker sta se »*z mamo [...] malo sporekla, jezila se je, ker je bilo v gostilni toliko za plačati*« (Primožič: 50).

23. 1. 1916. Selo (v gozdu)

Zopet nazaj z dopusta. Jamski golobi. Mladi slovinci peli slovenske pesmi, opozoril poročnika naj se skrijejo, ker jih Italijani vidijo, so se mi smejali. Ko so Italijani poslali 2 težke 28 cm granate je bilo precej mrtvih, drugi pa so jokali kot mali otroci. Oficir klican pred generala.

V času, ki je sledil, je bil Prestor trdovratno tiho, Albert I. pa je v svojem dnevniku polnil list za listom. V februarju je namreč preživel najhujše dneve te vojne. V grozo ga niso spravljala samo poročila s front, temveč tudi stališča Združenih držav Amerike. Zanje je izvedel od ameriškega polkovnika Housa, ki je v tem času obiskoval zavezniške štabe in, kot kaže, okoli sebe širil veliko nezadovoljstvo. Vsepoprek je namreč napo-

vedoval jesensko pomiritev, do katere naj bi po mnenju ameriške vlade prišlo zaradi vsestranske izčrpanosti. Svojega belgijskega gostitelja je celo hotel pripraviti na predajo Konga, ki naj bi ga ob nekaterih drugih kolonijah ponudili Nemcem v zameno za mir.

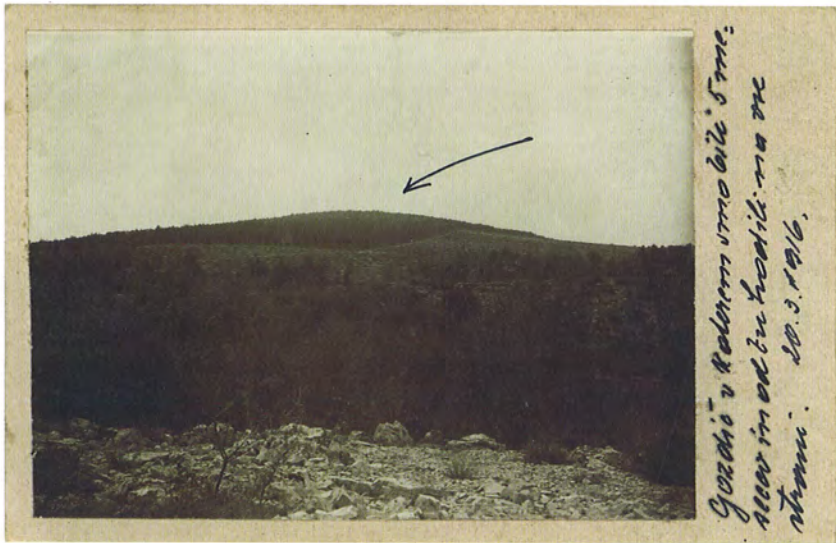
Takšnega razpredanja bi bil verjetno najbolj vesel Hoffman, ki se Američanov sicer ni bal zaradi vojaške moči, temveč predvsem zaradi materialne podpore, ki bi jo ZDA lahko nudile zaveznikom (Hoffman 1929: 91).

Alberta I. pa je takšno razmišljanje silno vznemirilo, še bolj pa ga je razžalostil francoski obrambni minister Millerand, ki je med obiskom pri njem govoril samo o vojni do konca. Delno uteho je kralj našel šele pri svojem ministru za umetnost in znanost, Poulettu, in generalu Castelanu. Prvi namreč ni verjel v napovedi o hitri in dokončni zmagi, drugi pa je končno začel odkrivati tudi pomen obrambne strategije.

Vagonirali proti Ljubljani. 25. 5. 1916. Nabrežina

Nismo smeli nikamor iz kolodvora. 26. 5. 1916. Ljubljana

Na poti v Tirole. 26. 5. 1916. Villach

Ob ½ 8. uri. Lepi kraji. 27. 5. 1916. Innchen

Menažirali. 27. 5. 1916. Franzensfeste

Izvagonirani. 27. 5. 1916. Matterello

Tu ostali 4 dni. Divizija pripravljena za fronto pri Asiago. 27. 5. 1916. Aldeno

31. 5. 1916. Volano

Zmučeni dospeli sem. V fronti pošteno smerdelo.

1. 6. 1916. St. Harijo

Polni uši okoli hodili.

Volano 31. 5. 1916.

1. 6. 1916. Vila Lagarina

Iskal okrog magacine.

8. 6. 1916. Folgarija

Nič ljudij

*Četina Slovence
pri 9. diviziji tedaj:*

9. 6. 1916. Malga Cherle

Takoj šel po hrano in material čez avst.-talijansko mejo v Tonzozo. Strašen vihar, sneg, mraz na prostem, pod milim nebom, visoko, samo skalovje in laški šrapneli in granate. In to letanje okoli in še lačni poleg vsega. Fental bi se če bi človek tako rad ne živel. V neposredni bližini utrdba San Sebastiano. Na to utrdbo je padlo do 5000 28 cm laških granat. Do jeklenih debelih plošč je bil hrib oguljen. Opazovališče na utrdbi predrta granata in se zarila v municijsko skladišče v utrdbi in ni eksplodirala. V tem opazovališču mlad lep nadporočnik v 24 urah osivel in znorel. Če bi bila granata, ki je zašla v municijsko skladišče eksplodirala, bi bila cela divizija mrtva.

16. 6. 1916. Chiesa

Zopet premaknjeni čez San Sebastiano, Carbonare, Casara v Chiesa. Pod milim nebom v največjem viharju. Vedno višje in višje.

18. 6. 1916. Mga. Campo Rosato

Ca 2000 m visoko. Mraz, burja, sneg, pod milim nebom, v mrzlih malih šatorih. Strašno trpljenje in v tem mrazu še uši in granate. Odšli smo čez serpentine Caldonazzo v Levico.

Ofic. menaza na Malg. Cherle.

26. 6. 1916. Levico

Iz mrzlih višin kjer smo bili na prostem smo prišli v nižino in etablirali v krasnem kopališču v Levico. Ležali smo na zofah, jedli v dvorinah, kopali se v I. razredu a vse to je trajalo le 2 dni.

28. 6. 1916. Trienti

Čisto italijansko mesto. Jedli pili in spali v hotelih.

29. 6. 1916. Lavis

Pod strašnimi skalami. Dobil obleke in obutev. Areoplani celi čas nad nami in pokali. Ni se videlo drugam kakor v zrak v nebo in še tu sami oblaki šrapnelov. Tu v Lavisu šli zopet na vlak a kam nismo vedeli.

Tudi Prestorju, ki je sicer pisal najlepšo slovenščino od vseh piscev dnevnikov, ki jih citiramo v tem delu, se je tu in tam prikradla kakšna nerodna tujka. Tudi on je nerodno slovenil ali uporabljaj nemške besede, ko ni našel ustreznih domačih. Najpogosteje so bila to poimenovanja vojaške opreme, častniških oznak in imena posameznih vrst vojaških enot. Areoplanu se je tako pridružil še »tren« in vrsta drugih besed. Po drugi strani pa se je uspešno ubranil izrazov (lajtnant, alarm-defilirun-

ge, štelunge, Rasttag, Laufgraben, Bombardement in exerciranje), ki so jih redno uporabljali drugi Slovenci, med njimi tudi častniki. Tudi taki, ki so sicer navdušeno govorili o slovenski domovini, »našem morju«, »slovenski literaturi« in njenih pisateljih.⁹

1. 7. 1916. Villach

Zopet po isti poti nazaj.

2. 7. 1916. Ljubljana

Ostal pri vlaku, sedaj smo študirali ali gremo na Rusko ali na italijansko.

2. 7. 1916. Nabrežina

Zopet proti Krasu. Sedaj smo bili pa zopet dobri za nekaj časa.

⁹ Lep primer za to sta dnevnik Franca Rueha in Ivana Primožiča.

3. 7. 1916. Komen

Tu smo se malo odpočili in dobro prespali pri dobrih ljudeh se pošteno najedli.

5. 7. 1916. Brestovica

V to salamensko gnezdo, peklu podobno, zopet prišli. Umaknili smo se radi prehudega artilerijskega ognja. Na italijanski strani je bilo francosko topništvo.

11. 8. 1916. Gorjansko

Lepa vas z veliko cerkvijo na vzvišenem mestu kamor so Italijani iz svojih opazovalnih balonov prav lepo videli. Vsako premikanje podnevi in vsake lučke ponoči so francozi opazili. Imel sem postajo in pisarno pri županu Štreklju. Bil sem tudi za tolmača. Tu je vzel slovo od stotnije nadporočnik Pražak seveda ob asistenci stotnika Dr. Krala. Navzoči tudi nerodni nadp. Müller, poročnik Vydra in pa poročnik dr. Löbl. Komandant je dal vsakemu od čete svojo sliko in tudi meni z napisom »Meinem lienen Prestor«. Z veseljem sem dobil novega komandanta stotnika Čihaka, ki me je poznal že iz vojašnice. Za mene je postalo čisto novo življenje. Čihak je imel Slovenko za nevesto za to je imel mene Slovenca zelo rad.

8. 9. 1916. Ljubljana
Par dni v Ljubljani, torej tretjič na dopustu.

14. 9. 1916. Gorjansko
Zopet na svojem mestu.

14. 9. 1916. Pliskovica

V Gorjanskem nismo bili več varni prišli smo v Pliskovico. Najprvo v hiši. Kjer je stanoval tudi finančni nadrespicijent z ženo in hčerko a smo se umaknili v hišo posestnika Štreklja. Bil za tolmača. Župan se javil pri meni in prinesel cigaret in drugih dobrot. Grozdje in fig vsak dan. Vina kolikor smo hoteli, težko vino teran. Učitelj Bernot iz ljubljanske obrtne šole kot navaden vojak prišel k meni me prosil če bi dobil kaj jesti. Imel sem ga za ljubljanskega izvoščka. Se preselili v hišo družine Dekleva.

2. 11. 1916. Ljubljana

Prišel že četrtič na dopust.

22. 11. 1916. Opčina

Se vrnil z dopusta. V Opčini poizvedel, da je 9. divizija v Bazovici.

23. 11. 1916. Bazovica

Tu smo bili do 3. II. 1917 na odpočitku. Lepa vas polna Slovencev. Stotniku bil za inštruktorja za slovenščino. Kino. Hodil večkrat v Trst kaj kupovati. Nabori. Pomagal slovenskim fantom. Uvedene stroge kazni privezovanje in špange.

Prestor ne pove nič o prisegi novemu cesarju Karlu. Sodeč po Primožičevem pripovedovanju, dogodek verjetno ni bil vreden omembe: »Bilo je prazno. Brez godbe ect.« (str. 40). Podobno kot tri mesece prej, ko je imel stari cesar rojstni dan in je »bilo zelo žalostno, brez godbe, samo par zastav« (str. 51), in čisto drugače kot pred devetimi meseci, ko je Karel, takrat še prestolonaslednik, obiskal Primožičevo enoto na vzhodni fronti: »Godba je zasvirala cesarsko. Prestolonaslednik s svojim divizijskim štabom je iztopil iz avta. Links schaut in mi smo čakali, kdaj dodje mimo nas. Med honoracijami je bil tudi armekomandant naše 4. armade nadvojvoda Ferdinand – z brado. Nagovoril je vse kompanikomandante in one s hrabrostnimi svetinjami. Zgleda dobro zalit, živahne oči (temne), vsakemu zugskomandantu je salutiral. Pohvalil je Bosance, bil je zadovoljen. Zavpili smo 3x Živijo in brez defilacije odkorakali domov. Bilo je tako mraz, da nisem čutil rok.« (str. 18).

1. 12. 1916. Bazovica

856. dan vojne.

Kot običajno je Prestor praznike tudi tokrat preskočil, zato pa več o tem izvemo pri Primožiču, katerega opis praznovanja božiča lepo pokaže, kako so se razmere slabšale:

»Dobili samo za Božič vsak eno škatljo (steklenico pive, liker – samo poskusil sem ga in ven pljunil, eno limono, malo smrdljive klobase, malo slanine, malo meda, malo kolača, škatlja je stala 20 K, v miru drago računano 10 K). 300 paketcev tobaka se je na potu zgubilo. Vse bi dal za paketc tobaka in ravno to se zgubi. Ni se splačalo poslati oficirja na Dunaj, da to nakupi. Vsak mož je dobil 2–3 male bonbone ... «
24. 12. je k temu dodal, da mu je hudo, ker nima cigaret, da mora kaditi tiste, »ki jih faše moštvo, in ogrski tobak za 30 h,« za katerega mora plačati dve kroni. Sicer pa je bil vesel »da ima[m] sploh kaj v usta vtakniti« (Primožič: 44).

30. 12. 1916. Ljubljana

Petič na dopustu.

3. 1. 1917. Bazovica

Se vrnil z dopusta.

3. 2. 1917. Berje (Brje)

Divizija zopet potisnjena v fronto. Za tolmača pri voj. sodišču. Slovencu »frajtarju« rešil življenje.

Večina tistih, ki so prišli pred sodišče, ni imela takšne sreče. Sodeč po poročilih v Primožičevem dnevniku, eksekucije niso bile redke. Dve od njih je precej natančno opisal tudi sam: Obsojeni je pokleknil, nakar je »oficir zamahnil s sabljo – 2 v glavo, 2 v prsa in prevrnil se je brez glasu na desno«. Temu je običajno sledil obvezni pouk, h kateremu so pritegnili po nekaj vojakov iz različnih enot:

»3 zugi od raznih regimentov, ki so bili priče, so napravili 'zum Gebet' in kurat [tako Primožič] približno sledeče: Taka smrt je strašna, to vam bodi v pouk – 'sladka je smrt za domovino na polju slave'.«

Ob drugi priliki je – kot kaže, že bolj navajen tudi na take prizore – poročal o tem, da so »ustrelili magarca od 3. kompanije«, ki se je dan poprej sam obstrelil:

»Imel je še obvezano roko in stokal. 2 uri pred usmrnitvijo so mu povedali, da ima živeti še 2 uri. Ni bil takoj mrtev po 4 strelih. Dobil je še en strel v prsa in pozneje še enega v glavo. Jutri če biti zopet en ustreljen, ker se je danes ustrelil v nogo ...« (Primožič: 15).

13. 2. 1917. Ljubljana

Šestič doma.

17. 2. 1917. Brje

Ostali tu do 3. 3. 1917. Od tu sem po tej kraški kamniti zemlji hodil križem kražem od postaje do postaje ne glede na šrapnelni ogenj. Kroglje iz pušk piskale kot burja a vseeno ostal živ.

3. 3. 1917. Volčji grad

Radi pregrupacije prišli v Volčji grad, od tu smo jo večkrat popihali v Berje, kjer je bil na skitem in varnem kraju precej velik kino.

Znova niti besedice o prelomnih dogodkih na vzhodu, pa čeprav je Slovenski narod 17. marca v naslovnem članku »Prevrat na Ruskem« izčrпно poročal o »preuranjeni resignaciji cesarja, o novem ruskem kabinetu ter o mož-

nostih konflikta med novo vlado in delavstvom«. V dnevniku belgijskega kralja se je ta dogodek znašel celo dan prej, le da se v njegovi zabeležki ugibanje o carjevi abdikaciji meša z jezo na Britance in Francoze, ki so po njegovem mnenju sumljivo hitro priznali novo vlado.

Slovenski narod je ob novici o revoluciji v isti številki objavil tudi zelo zanimiv podlistek z naslovom »Po vojni«. V bistvu nepretenciozen drobec literature, ki se sprašuje, kdaj bo to »po vojni«, hkrati pa pove ogromno o razočaranju in obupu nad vojno. Ta je na začetku sprožila:

»[T]oliko predrznih upanj, prerokb, napovedi, zagotovil in celo stav! Težki koleselj usode pa drdra čisto malomarno naprej, ne meneč se za hekatombe razočaranih duš. Krovavo rokodelstvo vojne se je prerinilo že do mozga človeštva, postalo

nekaterim poklic ali vsaj usakdanje opravilo. Tako se vleče ta temni kolos v negotovost, koplje enim grob, drugim pa zida palače in kuje svetle rajčke. Morala, ideali, humaniteta, kultura in še druge take zvezde, ki jih je svet prej dvigal v tako visoka nebesa, plesnijo zdaj pozabljene med staro šaro in obupavajo nad vstajenjem.»

22. 3. 1917. Pliskovica

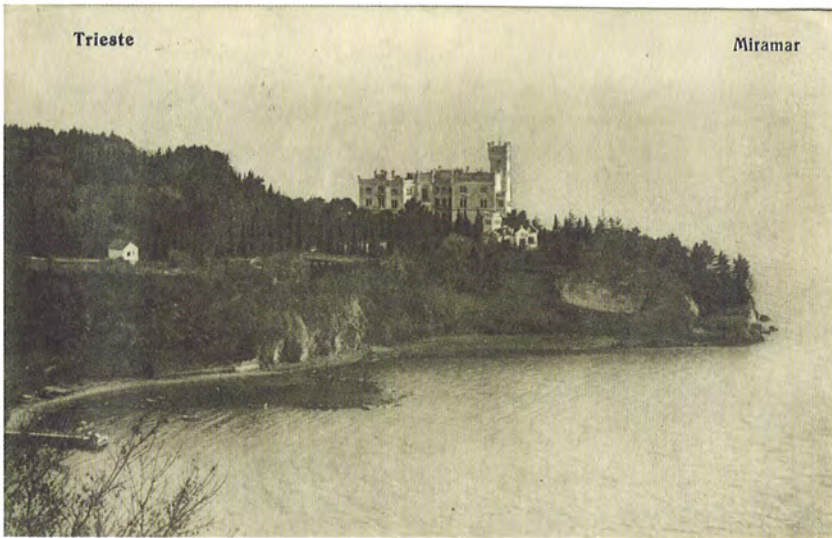
Tu sem smo prišli se pripraviti za 10. ofenzivo. Etablirali se v hiši družine Dekleva. Taljani neprestano obdelovali s težkimi dalekosežnimi topovi. Vsako najmanjše gibanje po dnevi pa smo imeli granate zato smo se radi civilnih ljudi premikali po noči enkrat v hiše, enkrat v rove, enkrat v kaverne. Prišla mlada žena prosit za konje in voz, da dobi iz vasi Gorjansko svojo opravo. Določen sem bil, da spremim voznika in ženo in zopet nazaj pripeljem. Ko smo vozili po cesti so nas Italijani opazili in tudi ko smo zavili s ceste navkreber v vas. Ko smo prišli do hiše smo videli, da ima samo par polic in par razbitih postelj, in medtem ko smo to vlačili ven je priletela talijanska granata na dvorišče in ubila 1 konja 1 vojaka in razbila voz. Malo proč od vasi je bilo postavljeno gledališče kamor sem tudi večkrat nesel svoj nos. Od tu smo šli v Nabrežino in od tu v Cavo Romagno.

4. 4. 1917. Cava Romana

V hiši ob cesti naša postaja in pisarna. Kakih 200 m od hiše velika podzemna votlina napolnjena z zalogo granat, šrapnelov in težkih min. Italijani niso smeli vedeti za ta prostor sicer smo bili izgubljeni. Letala krožila nad nami noč in dan. Cele noči obsevali nad nami nebo mogočni naši reflektorji in iskali po zraku italijanska letala. Od tu smo morali v naše postojanke ob morju. Ob morju mladi slovenski Jungschutzi. Divizijski župnik Dr. Andolšek večkrat pri meni. Ta Ribničan me imel zelo rad. Rad je obiskoval, čeprav župnik, vdove in dekleta, iz Cave Romane je hodil vedno v vas Mavhinje.

Ta dan je *Slovenski narod* izšel pod naslovom »Vojna med Ameriko in Nemčijo«. Ob izčrpnem in v veliki meri potvorjenem poročilu o tem, kako naj bi Wilson skušal zapeljati ameriški kongres, je tudi ugotovitev, da je napoved vojne Nemčiji obenem tudi vojna napoved Avstriji: »Z državo, ki se vojuje proti naši zaveznici, ne moremo živeti v prijateljstvu.«

Sodeč po ostalih reakcijah, tako formalnih kot tistih v dnevnikih, vstop Amerike v vojno ni sprožil pričakovanega odziva. Od vseh tukaj omenjenih informantov je nekoliko več navdušenja pokazal samo belgijski kralj,

ki se je nadejal novih 500.000 vojakov, ki jih je Wilson ukazal poslati v Evropo v prvi rundi. Če bi takrat vedel, da bo nanje moral čakati več kot devet mesecev, se verjetno ne bi tako razveselil.¹⁰

19. 4. 1917. Trst

Šel po material za postajo.

¹⁰ Zdaj bi, po splošnem prepričanju, dobrih 82 let po vstopu v pivo svetovno vojno Združene države Amerike za pripravo podobne akcije potrebovale 90 ur.

21. 4. 1917. Nabrežina
Šel po material. Talijani strašno obstreljevali Nabrežino.

25. 4. 1917. Sistiana
V Sistiani v položaju 9. div. kmd. Berghotel razstrelil in zažgal Italijan. Div. poveljstvo razhnano in precej mrtvih.

13. 5. 1917. Opčina
Pri 23. koru za časa 10. soške ofenzive. Tudi iz Opčine nas so Italijani pregnali s težkimi granatami. Dodeljeni 24 koru.

18. 5. 1917. Tomaj
Po 10. soški bitki postavljeni v vas Tomaj v rezervo. Po težkih granatah v Tomaju smo jo ubrali nazaj v Pliskovico. Slovenci v Tomaju so mi pripovedovali, da so imeli svoj čas kaplana, ki je po cele noči lumpal in iz strahu pred župnikom čez zid in skozi okno hodil domov. Tu smo bili pri 7. koru torej vsaki dan pri drugem koru.

24. 5. 1917. Pliskovica
Tu smo se etablirali tam kakor smo bili prvič. Div. župnik Dr. Andolšek me večkrat obiskal. Od tu smo hodili na vse strani po tem

kraškem peklu. Dr. Andolšek me opozoril na pobožnega kaprola v moji stotnji, kako hodi lepo večkrat k spovedi in ker sem vedel kdo dobiva cigarete od Dr. Andolška, sem Dr. Andolšku pokazal tega moža in mu povedal, da je to dunajski žid Freiburger. 3. junija se raznesla novica, da cesar prihaja. 4. junija ujetih 6000 mož in 114 oficirjev. Ujetnike smo vse pregledali, enemu italijanskemu poročniku odvzel orožje in lovski nož. 5. junija padlo v Pliskovico 41 težkih granat in 7 težkih bomb. 6. junija 1917 z Dr. Andolškom na cesti proti strelnim jarkom. Pri Brestovici Dr. Andolšek padel zadet od ital. šrapnela. Pokopan 7. 6. na vojaškem pokopališču v Berjah z vsemi vojaškimi častmi. Dne 9. 6. smo vzeli slovo od Pliskovice.

Dva dni za tem je Slovenski narod o italijanskem bojišču poročal naslednje: »Silni napad Italijanov proti soški fronti je dovedel tudi včeraj do nenavadno ljute borbe. V zmagoviti obrambi so se naše čete držale. Svoje pozicije smo do zadnje držali. Severno krilo italijanskih napadalnih armad so zopet pognali proti višinam pri Vodicach in proti sveti gori. Zlasti besen in trdovraten je bil boj za viš. 652 juž. od Vodice, ki so jo Italijani v nenadnem napadu zavzeli v večernih urah, ponoči pa so jo naše hrabre čete po večurnem bližinskem boju zopet zavzele. Tu kakor na Sveti gori je pustil sovražnik, ki se je umaknil na sto in sto mrtvih na bojišču. Kraška visoka planota je bila zopet prizorišče dalekosežno zamišljenega prebitnega poskusa. Brez prizanašanja so metali Italijani svoje mase proti našim okopom. Dasiravno so ti vsled prejšnjega obstreljevanja precej trpeli, – neomajno in hladnokrvno je sprejel za njimi branitelj sovražnika. Ves dan in pogosto tudi ponoči se je vršila na fajtjem hribu, pri Kostanjevici in južno od tam do morja borba za naše pozicije. Vsi napori sovražnika so ostali brezuspešni. Nikjer ni prodr.

Pehota in artiljerija si delita uspehe dneva. Dne 23. maja smo vjeli 130 italijanskih častnikov in 4600 mož. Število ujetih je včeraj močno naraslo.«

9. 6. 1917. Trnovica

V kavernah.

15. 6. 1917. Trst

Šel po materijal.

27. 6. 1917. Opčima

Prišli razbiti v rezervo. Stanovali v hiši št 479.

30. 6. 1917. Bazovica

Šel obiskat znane Slovence.

4. 7. 1917. Trst

19. 7. 1917. Trst

23. 7. 1917. Trst

25. 7. 1917. Opčina

Gledališče iz Dunaja.

27. 7. 1917. Opčina

Dunajske baletke. Cesar Karl s svojim štabom.

Sodeč po poročilih v drugih dnevnikih, je cesar drugo polovico leta večkrat obiskal vojake v Tirolskih Alpah in na Soči. Obiskoval je vojake na fronti, v bolnicah in v zaledju ter približno v tem času izdal odlok, da je službe neposredno na fronti oproščen vsak zadnji moški potomec posamezne družine.

3. 8. 1917. Ljubljana

Sedmič na dopustu.

Zanimivo bi bilo izvedeti, ali je na poti s postaje Prestor kupil časopis in v njem prebral članek o reviziji avstrijske ustave. Zanimivo bi bilo slišati njegovo stališče o »narodni avtonomiji v okviru kronovin«. Bi se ogrel zanjo ali bi mu bila ljubša drža Jugoslovanskega kluba, za katerega je bil program narodne avtonomije po deželah »nediskutabilen«? Morda bi ga pritegnila novička o demonstraciji čeških žena za samostojno češko državo!? Nenazadnje je ta dogodek kasneje spodbudno vplival tudi na politične zahteve slovenskih žensk.

24. 8. 1917. Kosmati hrib

Prišel z dopusta. Divizija v boju. 11. ofenziva. V gozdu pri Volčjem gradu ofenziva traja dalje. 25. 8. 17. dopoldan mir. Italijani poslali v Dutovlje 10 težkih granat. 26. 8. strašna nevihta.

27. 8. strašna nevihta. Nas zamenjala 41. divizija.

28. 8. 1917. Kopriva

V rezervi pri 7. koru. 28. 8. strašna nevihta. 1. 9. dobil vrnjeno vojno posojilo. 2. 9. odlikovanje. 3. 9. italijanske granate v Dutovljah.

18. 9. 1917. Sv. Križ pri Ajdovščini

Nadomestili 21. divizijo. V cerkvi pod hribom ležali ranjeni in mrtvi eden poleg drugega. Na pol žive zakopavali na pokopališču poleg cerkvice. Opozoril na to delo štabnega zdravnika.

20. 9. 1917. Lazna

Kot rezerva pri 24. koru.

24. 9. 1917. Lazna gozd

Se umaknili v gozd. Talijani streljali s težkimi granatami. 2 konja 1 vojak ubiti od mojih.

25. 9. 1917. Podkobilica

Začetek ofenzive proti Italiji.

1. 10. 1917.

težko bolan, za vsak marš nesposoben, popolna oslabeledost.

4. 10. 1917.

slabši

6. 10. 1917.

stotnik me sili v bolnico.

7. 10. 1917.

nekoliko boljši. Dež in nevihta.

8. 10. 1917.

zopet obležal

11. 10. 1917.

strašna nevihta. Do 23. 10. 1917 vsak dan dež in nevihta. Se nekoliko popravil.

24. 10. 1917.

začela 5. nemška divizija bombardirati italijanske položaje.

O »čudežu pri Kobaridu« se je ohranilo kar nekaj pričevanj. Miloš Vauhnik, ki je svoje spomine objavil pri Mohorjevi družbi, je med drugim zapisal: »Vsi do zadnjega vojaka so vedeli, da bo ofenziva, samo tega nismo vedeli, kateri dan se bo začela.« In vsi so bili veseli. Po njegovem mnenju sta bila razloga za to obup in sestradanost. Zjutraj pred napadom so denimo dobili samo »črno vodo, ki naj bi bila kava«, zraven pa so jedli ostanke od prejšnjega dne. Šest oziroma sedem ur po začetku topovskega obstreljevanja italijanskih položajev so se na celem področju med Bovcem in Tolminom vojaki zagnali v napad »in v prvem naskoku zavzeli italijanske položaje«.

»Kmalu je padel Kobarid. Zbralo se je mnogo slovenskega prebivalstva in navdušeno pozdravljalo častnike, ki smo govorili slovensko. [...] Na najbolj kritičnih točkah [...] fronte so posegle v boj bosanske čete in pa nemške, ki so bile skupaj z bosanskimi. Ta kombinacija napada – disciplinirani Nemci in (in z rumom za zajtrk 'nema ruma nema šturma') napadalno razpoloženi Bosanci – se je menda generalom zdela trdno jamstvo za uspeh. Značilno je bilo, da so tudi nemške čete imele fese na glavah, kar ni bilo brez namena. Italijani so se strašno bali bosanskih čet in poveljniki so se odločili, da dajo fese vsaj deloma tudi nemškim četam, kar bi vzbujalo vtis, da je v napadu mnogo Bosancev.«

Zadnji del opisa preboja soške fronte še enkrat spomni na enega anahronizmov te vojne. Z Bosanci, ki so veljali za najbolj pogumne vojake v avstrijski vojski, so avstrijski oficirji pogosto delali kot z živalmi. Spomini, pisma, dnevnik slovenskih častnikov in vojakov so polni zgražanja nad njihovo pomanjkljivo oskrbo: »[N]aši Bosanci imajo silno slabo menažo – opoldne malo vode, če je kdo srečen, dobi tudi košček krompirja in mesa.« ter nad cinizmom, s katerim so jih praviloma obravnavali: »Zvečer in zjutraj bi si moral vsak zase skuhati kavo, pa ni drv. Cel zug faše eno poleno, ki se razžaga na 4 dele, vsak švarm dobi en košček (10–12 ljudi). Zima huda, postni [pa] stojе tam zunaj vsi premrzli [...]. Mesto komisa večkrat suhor, zato gre vsak dan do 10 momkov k marodeviziti in vsak dan ostanejo po 3 v špitalu ali marodezimru [...]. Oberstabarzt je dejal, da so Bosanci tako slabo hranjeni, da ne more nobene operacije izvršiti.« (Primožič:15, 45)

Alberta I., ki se za Bosance verjetno ni pretirano zanimal, so presunile predvsem dolgoročne posledice avstrijsko-nemškega preboja italijanske fronte. Poleg skrbi zaradi negotovega položaja, pa je njegovo razmišljanje o dogodkih ob Soči znova zaznamovala velika jeza na francoske in britanske državnike, ki so vedno znova poudarjali svojo »vero v zmago«. Najbolj pa ga je jezilo to, da so na 200.000 italijanskih ujetnikov in 1800

izgubljenih topov odgovorili z novimi napakami in da je kazalo, da jim nič ne bo odprlo oči. Obenem se je bal, da bodo tudi na zahodu »izmučeni ljudje videli edino rešitev za konec vojne v revoluciji«. Bil je namreč še vedno pod vtisom dogodkov »v Petersburgu, kjer so 7. novembra boljševiki razglasili Sovjetsko državo in zahtevali [...] začetek pogajanj za mir« (Van Overstraeten 1954: 180–181).

Na drugi strani je imel Max Hoffman še en razlog več za veselje. Sproti je spremljal premike »v Italiji« in 28. oktobra z velikim zadovoljstvom zapisal, da so »Italijani morali evakuirati Gorico [...], njihovo edino pridobitev v svojih enajstih bitkah na Soči« (Hoffman 1929: 202).

25. 10. 1917.

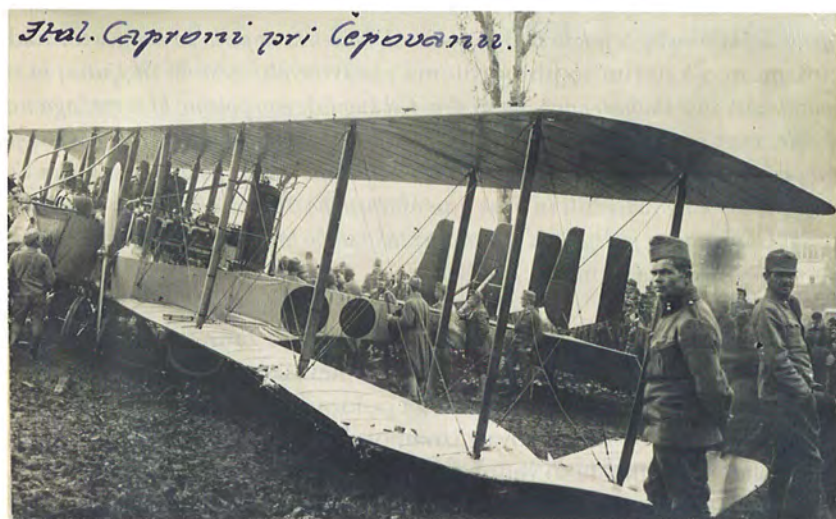
začeli Italijani bežati. Cadornova armada zgubljena. Prodor pri Sv. Luciji in Čepovanu. Šli čez Čepovan, Rijavce v Krepovišče.

27. 10. 1917. Ronziano (Ročinj)

Za bežčimi Italijani. Pri 2. koru. Brez hrane, spali na cestah.

29. 10. 1917. Avče

Celo noč in cel dan čakali na mostu na prostem ob strašni nevihti. Uši hujše kot vsaka bolezen.

30. 10. 1917. *Plava (Plave)*

Čez Sočo pri Plavi. Vse vasi opustošene in razbite. Šli v smeri Udine.

31. 10. 1917. *Risano (Italija)*

6. dan na maršu, a Italijanov ni mogoče doseči. Ostali v Risano do 2. 11. 1917. Dobro vino in pečenka. Rekviriral 5 vreč sladkorja, 200 kg kave, 20 velikih hlebov sira, 20 zabojev marmelade po 100 kg, 50 litrov vermut vina, 50 litrov kimmelšnopsa, 500 kg riža.

Monte Sabotino

3. 11. 1917. *pri 4. koru.*

4. 11. 1917. *St. Giovanni*

Strašne eksplozije municijskih skladišč.

4. 11. 1917. *Laniano*

Na poti.

7. 11. 1917. *Mortegliano*

Na poti.

7. 11. 1917. Bertolo

Nemške čete. Nemško zbirališče plena.

V noči, ki je sledila, je vseruski kongres sovjetov, delavskih, vojaških in kmečkih odposlancev sprejel tudi »Odlok o miru«, s katerim se je zavzel za »pravičen in demokratičen mir, po katerem hrepeni večina v vojni izčrpanih, izmučenih in izmozganih [...] vseh vojskujočih se dežel, [...] takojšnji mir brez aneksij in brez kontribucij.« Tako je iz vojne izstopila »najmočnejša država antante«¹¹.

10. 11. 1917. Berioło

General Greiner poslal 2 vagona naplenjenih stvari domov na Dunaj.

11. 11. 1917. Azzano Decimo

36 km naporne neprestane hoje.

12. 11. 1917. Meduna

20 km naporne neprestane hoje.

¹¹ Franc Rueh, *Moj dnevnik ...*, str. 189.

13. 11. 1917. Cavalier
15 km naporne neprestane hoje. Italijani pobegnili preko reke Piave. 1400 Italijanov vjeli. Izredno slabo vreme.

15. 11. 1917. Cavalier
Nemški cesar Viljem pri nas.

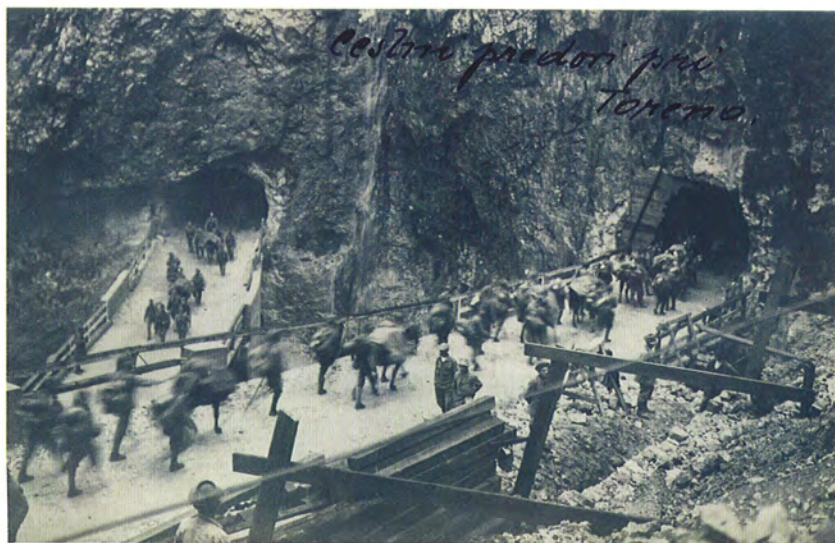
16. 11. 1917. Cavalier
Italijani postali bolj živi. Avstrijske motorne baterije pri Piavi.

17. 11. 1917. Cavalier
Naše čete se vrnile z onstran Piave. Cadornova armada razbita namesto nje prišla armada vojvode Aosta, ki strašno napada.

18. 11. 1917. Cavalier
Pobirali zvonove po cerkvah in bron in baker po hišah. Kanonada noč in dan.

21. 11. 1917. *Cavalier*
Maša na smrtni dan cesarja F. J. I.
22. 11. 1917. *Cavalier*
Maša za rešitev cesarja Karla.
24. 11. 1917. *Cavalier*
Strašna kanonada na Piavi.
26. 11. 1917. *Cavalier*
Popolen mir.
2. 12. 1917. *Cavalier*
Začetek mirovnih pogajanj na Ruskem.
4. 12. 1917. *Cavalier*
Zopet opazovalni balon napaden od francoskega letala in balon zgorel. Že četrti slučaj v enem tednu.

16. 12. 1917. Prata di Portenone (Pordenone)
Dospeli preko Oderza.

17. 12. 1917. St. Quirino
Po naporni 20 km dolgi hoji dospeli v St. Quirino.

17. 12. 1917. St. Martino

Po naporni 10 km dolgi hoji dospeli v St. Martino.

20. 12. 1917. Sacile

Prenočil v hiši kjer je bila postaja za obrambo proti areoplanom.

21. 12. 1917. Cison

Ob ½ 4 zjutraj dospeli v Cison. Nemške čete zapustile grozno nesnago. Stanovali v hiši neke velike zavarovalnice. Naduti nemški podoficirji me zmerjali z »Osterreichisch Schwein«. Kot rezerva pri 15. koru pri 6. armadi Nadvojvoda Jožef.

24. 12. 1917. Miane

Pri 15. koru pri 14. nemški armadi. Civilno prebivalstvo v kraju. Nobene zime vroče italijansko solnce. Ljudje precej izobraženi, nas so imeli radi. Policijski psi in golobi pismonoši. Talijani jedli večinoma polento, mačje meso, podganjo mast. Podgane velike kot mačke. 10 policijskih psov in 200 golobov za prenašanje nujnih poročil.

15. 1. 1918. Miane

Italijanska kanonada na prazno mesto. Valdobiadeno. Italijanska artilerija pardonirala vasi, kjer so bili italijanski naseljenci, francoska artilerija streljala brez pardona.

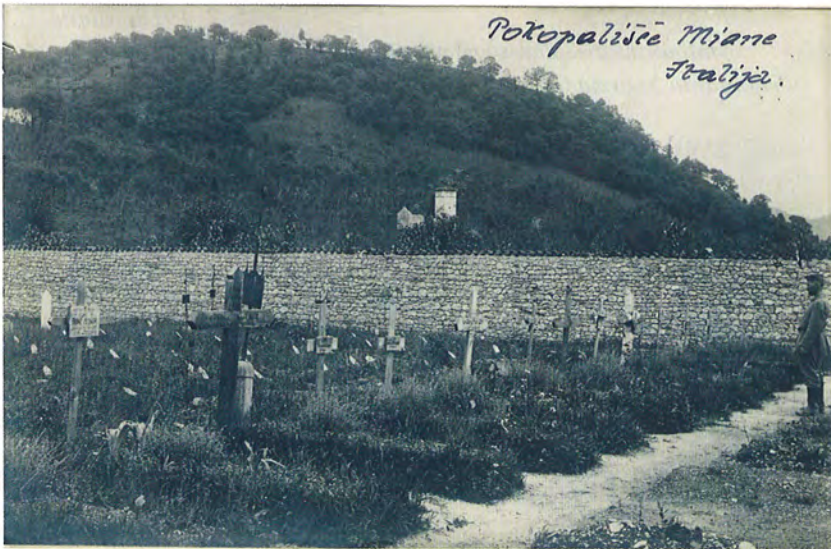
16. 1. 1918. Miane

Prišla med nas 2 mlada neizkušena oficirja nadvojvoda Rainer in nadvojvoda Leopold Salvator.

To pa nista bila edina odličnika na tem delu fronte. Na nasprotni strani je na obisk prišel belgijski kralj Albert, ki so ga vodili po različnih delih fronte, na koncu pa zanj pripravili celo mimohod mornarjev. Očitno ne pretirano navdušen, je svojemu dnevniku zaupal, da so mimoidoči korakali »*nekoliko nedisciplinirano*« (Van Overstraeten 1954: 191).

31. 1. 1918. Miane

Ob 8.35 odšel na dopust v Ljubljano. Osmič na dopustu.

Na poti v Ljubljano.

31. 1. 1918. Conegliano

Na poti v Ljubljano.

1. 2. 1918. Udine

Doma.

1. 2. 1918. Ljubljana

Zopet nazaj v Italijo.

21. 2. 1918. Ljubljana

Zopet nazaj v Italijo.

22. 2. 1918. Casarso (Casarsa)

Zopet nazaj v Italijo.

22. 2. 1918. Conegliano.

Zopet pri svoji četi. Bolan.

23. 2. 1918. Miane

25. 2. 1918. Miane
Italijanski areoplan vrgel v Vittorio 50 kg sena in pismo za komandanta 5. armade.

26. 2. 1918. Miane
Popoln mir na fronti.

27. 2. 1918. Miane
Velike vojaške vaje. Italijanski areoplani nas razgnali.

28. 2. 1918. Miane
Po dolgem času dež.

1. 3. 1918. Miane
Zopet italijanska kanonada na prazno mesto Valdobiadeno.

3. 3. 1918. Miane
Sneg in dež.

4. 3. 1918. Miane
Sneg, dež, bliskanje, grmenje.

5. 3. 1918. Miane
Dež, sneg.

6. 3. 1918. Miane
sneg, dež

16. 3. 1918. Miane
Zračni boji nad vasjo.

18. 3. 1918. Miane
Nadvojvoda Leopold Salvator pri meni v pisarni.

22. 3. 1918. Miane

Nočni napad z ročnimi granatami. Dobil 47 laških delavcev.

1. 4. 1918. Trst

Šel nakupovati.

3. 4. 1918. Miane

Laški letalci streljali na nas s strojnicami. Več mrtvih in ranjenih.

13. 4. 1918. Miane

700 kg krompirja vsadili.

15. 4. 1918. Miane

58 kg težak, sem se tehtal.

Dan pred tem je bila nedelja: »[J]utro je bilo prijazno, sončno vendar še hladno. Popoldne so se nakopičili oblaki; neprijetna soparica je obetala nevihto. Tistega dne je bilo ozračje v vojašnici [v Judenburgu (op. p.)] naelektreno, povsod so se zbirali vojaki, ki pa so si pripeli trakove v slovenskih barvah. Podpolkovnik Metnitz je imel zlo slutnjo: 'Etwas ist nicht in Ordnung – etwas stinkt!' Nekaj ni

v redu, nekaj smrdi!« Okoli 11. ure zvečer so se zaslišali klici: »'Dol z vojno!' [...] *Uprlo se je okrog 1300 vojakov[.] Cilj upora je bil prenehanje vojne, mir, nacionalna osvoboditev. Strah pred žrtvovanjem na fronti, naveličanost, domotožje, beda ... Uporniki so osvojili večino pomembnih objektov v mestu, [nato pa je] večina neorganizirano krenila proti domu na Kranjsko*«. ¹²

To je bilo za upornike usodno. Častniki, ki jim je uspelo zbežati, so pripeljali pomoč in v enem dnevu je bil upor zatrt, vodje pa ustreljeni. Ne glede na to so se uprli vojaki v sosednjem Murauu, Radgoni in še marsikje druge. Za slovenske vojake je bil položaj očitno vse bolj jasen: vojni, v kateri se žrtvujejo za nesmiselne načrte drugih, morajo na vsak način ubežati.

17. 4. 1918. Miane

2 naši letali zadeti od italijanskih padli goreči na tla.

23. 4. 1918. Miane

Italijanska letala nad nami v višini 100 m.

30. 4. 1918. Miane

Po 2 mesecih zopet lepo vreme.

25. 5. 1918. Miane

Narednik Pomej odšel od čete.

27. 5. 1918. Miane

Prvi laški denar. Avstrijsko-italijanske lire.

29. 5. 1918. Miane

8. vojno posojilo.

1. 6. 1918. Miane

18 italijanskih velikih bombarderjev nad nami. 38 cm topovi peljani v fronto za ofenzivo.

¹² France Trebčan, »Zlomljene verige v Judenburgu«, iz serije: »Zadnji dnevi avstro-ogrskega cesarstva«, *Republika*, 19. 2. 1995, str. 22.

3. 6. 1918. Miane
2. dragonski polk imel pri izmenjavi velike izgube.

10. 6. 1918. Miane
Odšli iz Miane. Proti Trichiano, skozi serpentine v predorih kot rezerva 15. koru.

15. 6. 1918. Trichiano
Začetek ofenzive od morja do Monte Tomba.

17. 6. 1918. Lago
Pri 24. koru. 21000 italij. ujetnikov.

18. 6. 1918. Pariz
Čehi med 800 italij. ujetniki.

19. 6. 1918. Pariz
Nadvojvoda Jožef pri nas.

23. 6. 1918. Vazalla

Od 15. italij. Carponijev obstreljevani na cesti. Pri 16. koru. Ponoči hud mraz.

25. 6. 1918. Lubrano

Na mesto 58. divizije.

30. 6. 1918. Lubrano

Oderzo bombardiran.

1. 7. 1918. Lubrano

Italijani začeli napadati na celi črti. Strašne izgube J. R. 91.

7. 7. 1918. Lubrano

14 italijanskih letal nad nami cele dve uri. Hišo v kateri sem imel pisarno letalci razrušili.

22. 7. 1918. Lubrano

Radi korespondence pri raportu.

4. 8. 1918. Lubrano

Odšel na dopust.

4. 8. 1918. Malla

Odšel na dopust.

5. 8. 1918. Ljubljana

Devetič na dopustu.

6. 8. 1918. Ljubljana

Vsi bratje doma.

17. 8. 1918. Ljubljana

Na komerzu slovenskih gostov v Unionu.

21. 8. 1918. Ljubljana

Italijanski letalci v Ljubljani.

26. 8. 1918. Ljubljana

Odšel zopet v Italijo.

27. 8. 1918. Lubrano

5. 9. 1918. Framenigo

27. 9. 1918. Sacile

Vagonirali na poti proti Srbiji.

27. 9. 1918. Udine

Vagonirali na poti proti Srbiji.

Tudi dejstvo, da se je po štirih letih vojne spet znašel tam, kjer je bil ob njenem začetku, Prestorja ni moglo pripraviti k večji gostobesednosti in še manj k temu, da bi dnevniku zaupal kakršna koli čustva. Bolj čustven je bil celo pregovorno zadržani Nемеc Max Hoffman, ki je svojemu racionalnemu sklepanju dovolil spodrseljaj. Tudi on je neprizivno trdil, da »odločitev, tako kot vedno, tiči na zahodu«. Sicer pa je brez pretiranega razburjenja, ne pa tudi brez paternalističnega prezira ugotovil, da »je Bolgarija po pričakovanju izpadla«. Poleg tega ga je zanimalo predvsem to, ali se bo Romunija znova pridružila antanti. Ne glede na podcenjujoč odnos do vzhodne fronte, se mu je zdelo vredno držati položaje tudi na tem bojišču. Iz njegove perspektive je bila vojna v tem trenutku sicer izgubljena, vendar še zdaleč ni razmišljal o kapitulaciji. Tako kot mnogi oficirji v nemški vojski je tudi on razmišljal, da bo po Ludendorfovi nepremišljeni ofenzivi na zahodu Nemčija pač sklenila nekoliko manj ugoden mirovni sporazum. Še mesec kasneje, ko je izvedel za avstrijsko kapitulacijo, ni nehaj verjeti, da bi lahko Nemčija »za kompenzacijo drugih izgub« obdržala vsaj avstrijske nemške dežele (Hoffman 1929: 241, 245).

27. 9. 1918. Gorica, Celovec, Maribor

Na poti v Srbijo.

30. 9. 1918. Vinkovci, Zemun, Dunauski most, Beograd

Na poti v Srbijo.

1. 10. 1918. Beograd, Vel. Plana, Niš

Na poti v Srbijo.

3. 10. 1918. Bujanovce

Macedonija. Takoj ko smo prispeli na mesto smo se začeli umikati.

4. 10. 1918. Neradovce

Nemci pobegnili, pustili topove v popolnem redu. Nakupoval tobak pri Macedoncih. Civilisti obrnili topove in streljali na nas s kartečami. Pri Vranju strašna zmešnjava. Kanonada francozov.

5. 10. 1918. *Pred Leskovcem*
Bežali 10 km daleč. Bolgari zapustili fronto in šli domov.

6. 10. 1918. *Leskovac*

7. 10. 1918. *Bresovac*
Bežali kar brez uma.

8. 10. 1918. *Niš*
Pribežali v Niš. Srbski dijaki iskali ukraden fotoaparatus pri svojih ljudeh. Ti srbski dijaki katerih je bilo na tisoče doma že skritih in oboroženih so mi izdali vest, da bi morali vdariti na mimo bežeče avstrijske vojake, pa ker so slišali, da so večinoma Slovani so pustili to namero. V tobačni tovarni in po mestu vse pokupili z vojnimi lirami. Zvečer povabljen na večerjo v bogato srbsko hišo.

9. 10. 1918. *Mramor*
Bežali naprej vedno za nosom.

10. 10. 1918. *Grajac (Grejač)*
Vedno bolj proti domu.

11. 10. 1918. *Aleksinac, Trnjaci*
Na begu.

13. 10. 1918. *Raženj, Čičerac, Obrež*
Na begu.

14. 10. 1918. *Obrež*
Na begu.

15. 10. 1918. *Trešnjevica*
Na begu.

20. 10. 1918. Trešnjevica

Na vlak, da čim prej uideмо solunski armadi posebno francozom ki so močno pritiskali za nami. Vendar tako hitro niso mogli kakor smo mi bežali.

21. 10. 1918. Mladenovac

Stopili iz vlaka in zopet peš proti meji.

22. 10. 1918. Topčider

Par dni ostali v Topčiderju. Na posestvu kralja Obrenovića. Ženska kaznilnica. Počivali in stanovali v vojašnicah kraljeve garde.

28. 10. 1918. Zemun

Odšli iz Topčiderja naprej proti Zemunu.

28. 10. 1918. Batajnica

29. 10. 1918. Pečince

Odšli iz Batajnice v Pečince. Pri gostoljubnem Srbu. Sin akademik. Veliko pokopališče, pokopani sami pokončani neslovani. Avstrijska nota za Ameriko. Avstrija sprejela vse pogoje.

3. 11. 1918. Pečince

Odhod od gostoljubnih Srbov.

4. 11. 1918. Budince

Na posestvu grofa Pejačevića. Veliki mlini in gospodarstvo. Začela se krhati avstrijska disciplina. Zbirali se vojaki po narodnostih. Spali na prostem ali v hlevih tega posestva. Zvedeli, da gremo domov. Najprej madžarski vojaki in potem drugi. Madžari se pripravljali, da nas postrele. Zugsführer Prosenky mi dal klofuto a jaz njega z bajonetom. Čehi pripravili v topom karteče, da se bomo branili če bo treba: Generalmajor Lavdon nastopil proti vojakom, ki ga niso pozdravili. General je bil od vajakov oklofutan, degradiran, potrgali so mu odlikovanja in izrezali rdeče generalske porte iz hlač. Oficirji se poskrili. Začeli so iskati oficirje vojaki sami. Vzel slovo od stotnika Čihaka. Strašna zmešnjava. Vsak se je hotel maščevati in usak se je bal za glavo.

5. 11. 1918. Kamenica

Šel k grofu Pejačeviću po 2 konja in 1 voz. Zgodaj zjutraj pobegnila jaz, narednik Bruno, pionirja Jurcyk in Zirkelbach, vozil hlapec madžarske narodnosti. Na poti srečavali zeleni kader. Vse sarže si med potjo porezali, kokarde na čepicah so nam odstranili. Vozili preko zaklanih avstrijskih vojakov. Eden bataljon (reduciran) marširal po cesti na čelu major. Sedem zelenih kadrovcov ustrelili majorja s konja. Strašno klanje. V Kamenici nas ustavila narodna straža. Odlikovanja smo morali odstraniti. Od mene zahtevala, da prevzamem narodno stražo. Bežali naprej proti domu.

5. 11. 1918. Ujvidek

Že madžarske narodne straže. Mladi pobčki s puškami na cestah. Čakal na postaji, da ujamem kak vlak proti domu.

6. 11. 1918. Budimpešta

Ponoči ob 1^h dospel z vlakom v Budimpešto. Hodili po mestu brez cilja in iskal smeri proti domu. Ogerski žandarji in narodna straža nam vse pobrala. Kot berači hodili po mestu. Šel preko mosta čez Donavo iskati kolodvor, da se odpeljem proti domu. Se znašel na kolodvoru in se odpeljal proti Pragerskem.

Pragersko

V postaji strašno streljanje. Pokanje pušk huje kakor v fronti in še ponoči.

7. 11. 1918. Pragersko, Zalog

Se vozil iz Pragerskega proti Zidanem mostu lačen in žejen. Še tema. Strašno streljanje na postaji. 1566 dan vojne.

8. 11. 1918. Ljubljana

Ob 5. uri zjutraj prišel pred domačo hišo. Nisem mogel nobenega priklicati. Se vlegel pred prag in zaspal. Zjutraj me je zbudil hišni gospodar. Zopet doma, konec trpljenja.

Tri dni po Prestorjevi vrnitvi je tudi Hoffman spoznal, da nemški imperij zahaja. O tem ga je dokončno prepričala nemška revolucija, ki se je v vrstah njegovih enot sicer odvila mirno, toda vojaki se v nobenem primeru niso bili več pripravljene boriti. Slednje je resignirano zapisal na silvestrovo, potem, ko je ugotovil, da Nemčija ne bo mogla obdržati Rige. Kot pravega Nemca ga je ob tem zanimala samo še disciplina. Pravzaprav je revolucijo razumel samo kot vprašanje reda in nereda. Kot večina drugih poklicnih vojakov si ni znal predstavljati življenja pod revolucionarnim režimom in je zato z grozo odklanjal vsako misel na vojno na »nemški zemlji«, do katere pa bi po njegovem mnenju moralo priti, če bi zmagali spartakovci. Bolj kot njegov pogled na razmere na koncu vojne sta zato zanimiva njegov odnos do »svete nemške zemlje« in značilna drža oficirja, ki je prepričan, da mu nič ne more niti povsem nenaklonjeno sodišče v Angliji ali Franciji (Hoffman 1929: 250). Zanj – kot tudi za večino drugih visokih častnikov v nemški vojski – je bila to samo še ena (žal izgubljena) vojna. Za pozornega bralca pa bi bila ta drža lahko poučna že takrat, poučna v toliko, ker je precej jasno napovedovala nadaljevanje ...

15. 11. 1918. Ljubljana

Italijani hoteli zasesti Ljubljano. Srbski polkovnik Švabič z kakimi 200 vojaki Srbi in ujetniki zavrnil Italijane, ki so se vrnili do Logatca in tam ostali.

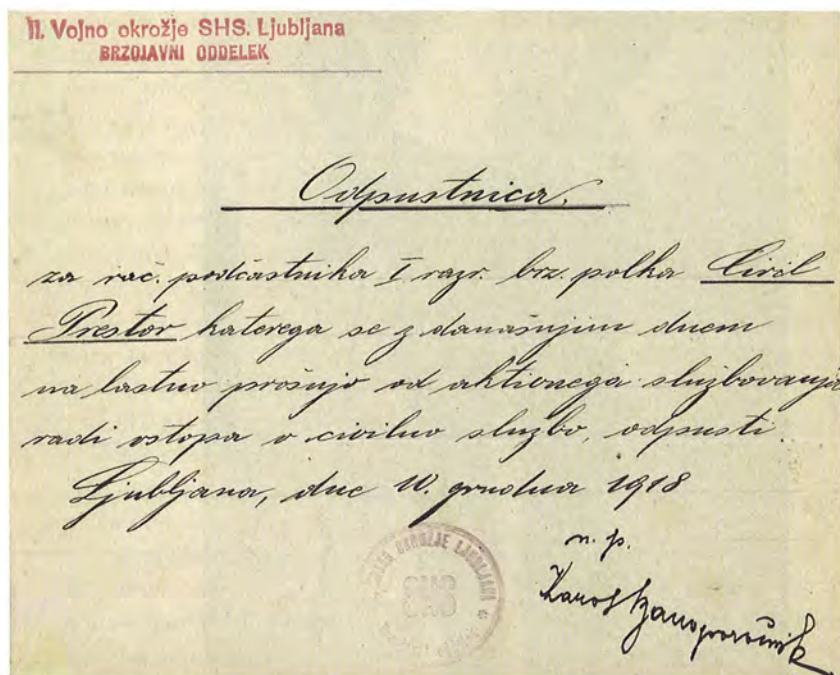
Konec

V Mariboru pa so Slovenci preživljali posebno napete trenutke. Kljub Maistrovi odločni akciji, navadni ljudje niso vedeli, kaj se bo zgodilo:

»Vi ne veste kako je blo hudo. Nismo vedli, al bomo Nemci al bomo Slovenci. Ker so oni rekli ... – Marš nazaj do Zidanega Mosta! in en dan so bile slovenske zastave, drugi dan nemške zastave ... in ne vem, koliko dni smo trepetali, da bomo morali vzeti svoje torbe in potovati ... proti Zidanemu Mostu. Tega nihče ne ve! Jaz si ne upam nič zgodovinskega napisati ..., jaz pišem samo, kar ljudstvo ve! Kak smo čutili, kak smo vidli ... «¹³

Tako kot Ciril Prestor, ki je brez olepšav in frazarjenja zaključil svojo vojno zgodbo. 12. decembra so ga na njegovo prošnjo razrešili vojaške službe. Prvi dan leta 1924 je nato zaključil svoj dnevnik, ga kot vrsta drugih tovarišev skrbno zložil k zbranim razglednicam, skicam in fotografijam ter ga shranil.

¹³ Tako je zadnje dneve vojne doživela Rozina Leben, informatorka Cvetke Petelinšek. Cvetka Petelinšek, »Kaj usoda, kaj usoda, nora glava ne pa usoda.« Slike iz usakdanjega življenja Štajerske v času I. svetovne vojne, Diplomaska naloga, Maribor 1997.

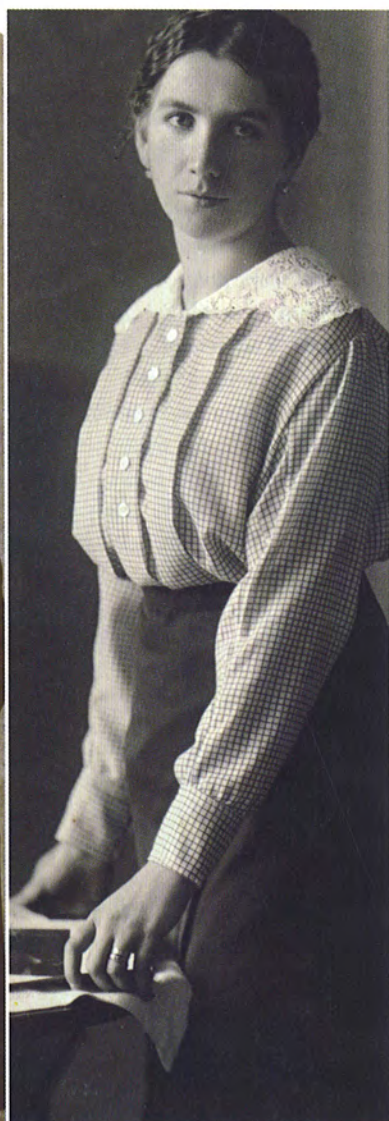

Ko sem se doma med svojci prespal in najedel, ko sem zopet svobodneje zadihal ne čakajoč od katere strani bo prifrčala krogla ali granata, ko sem bil siguran, da bo želodec zopet redno dobival hrano in da se bom lahko odpočil vsako noč, kakor je bila navada pred vojno, sem se zamislil nazaj. Zamislil sem se nazaj do leta 1913 ko sem odrinil na Ogrsko v vojašnico in pa na vseh 1566 dni svetovne vojne. In ko sem tako mislil sem prišel do zaključka čemu je pač človek na svetu. Tako velik je svet vsi imajo na tej zemlji dovolj prostora, vsem bi rodila zemlja dovolj hrane ena sama stvar je manjkala »ljubezen do bližnjega«. Če bi vsak človek imel svojega bližnjega tako rad kakor samega sebe, da bi bili vsi enako dobri in poštene pa bi bilo prihranjeno vse gorje ljudem na zemlji. Spomnil sem se vseh težkih ur, tednov in mesecev torej štirih dolgih let trpljenja, kolikokrat sem bil lačen in žejen, neštetokrat truden in bolan, spal kolikokrat na prostem na dežju, v snegu na pol zmrznjen, na najbolj nevarnih mestih poln nesrečnih uši pa mi je postalo lažje ko sem čutil, da je to trpljenje minilo. In če bi pred vojno pred sodnikom dobil za kazen prestati to, kar smo morali vse prestatiti med vojno, bi se odločil za takojšnjo smrt. Ali človeško telo je hujše kot vsak stroj. Toliko mojih prijateljev je ostalo na bojnih poljanih ne samo Slovencev temveč raznih narodnosti, saj prijatelja, poštenega prijatelja nisi iskal ravno med Slovenci pa sem se začutil srečnega, da sem ostal med živimi. Bil sem zopet doma med brati in sestrami bil sem zopet pri svoji mami, ki je komaj preživela vojno in bolna pričakala svoje štiri sinove, da pridejo iz vojske. Najbolj cvetoča leta sem preživel na bojiščih. Treba je bilo misliti zopet na delo na službo, da se spravi v tir normalno življenje. Svoji izvoljenki sem ostal zvest kakor tudi ona meni mislil sem na to, da si ustvarim lastno ognjišče, da si ustvarim svoj dom, da se bom moral ločiti od bratov in sester in od mamice in začeti življenje s svojo izvoljenko.

Odločil sem se za novo službo za službo železničarja, zapustil belo Ljubljano in odšel na deželo med priprosti narod kjer se svobodneje diha kakor v velikem mestu. Poklical sem k sebi svojo izvoljenko se oženil in upam na mirno in srečno življenje do pozne zime življenja.

Ti spomini naj ostanejo meni v poznejših letih kot bežen pogled na leta svetovne vojne, na to veliko svetovno klanje, ki je bilo po obsegu največje kar pomni človeška zgodovina in tudi upam zadnje. Spomin na žrtve svetovne vojne pa naj ostane svetel nam in vsem našim zanamcim. To kar se je dogajalo v letih 1914–1918 je minilo in se nikdar več ne ponovi.

1. 1. 1924
Prestor Ciril

LITERATURA

- Adamič, Arnošt, *Ljudje v viharju: povest o koncu vojne*, Mladinska matica, Ljubljana 1970.
- Alatri, Paolo, *Zgodovina moderne politične misli*, Delavska enotnost, Ljubljana 1980.
- Andrić, Ivo, »Pismo iz leta 1920«, v: *Nobelovci*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1985, str. 177–191.
- Audoin-Rouzeau, Stephane, *Men at War 1914–1918. National Sentiment and Trench Journalism in France during the First World War*, Berg, Providence 1992.
- Barker, Pat, *Regeneration*, Penguin, London 1991.
- Barker, Pat, *The Eye in the Door*, Penguin, London 1993.
- Barker, Pat, *The Goast Road*, Penguin, London 1995.
- Berger, Aleš (ur.), *Smrekarjev tarok*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1993.
- Bergoč, Jože, *Moje življenje*, Tipkopis iz zbirke Cvetke Petelinšek.
- Blainey, Geoffrey, *The Causes of War*, The Free Press, New York, London, Toronto, Sydney, Tokyo, Singapore 1988.
- Brown, Malcolm, *The Imperial War Museum Book of the First World War*, Sidgwick & Jackson, London 1993.
- Carrington, Charles, *Soldiers from the Wars Returning*, Gregg Revivals v sodelovanju z oddelkom za vojne študije, King's College, London 1991.
- Carsten, F. L., *War against War. British and German Radical Movements in the First World War*, Batsford Academic and Educational Ltd., London 1982.
- Cimprič, Željko, *Kobarid, Caporetto, Karfreit 1917–1997*, Turistična agencija K. C. K, Kobarid 1988.
- Clark, Alan, *The Donkeys*, Pimlico, London 1998.
- Clark, Ian, *Waging War. A Philosophical Introduction*, Clarendon, Oxford 1990.
- Congreve, Billy, Norman, Terry (ur.), *Armageddon Road. A VC's Diary 1914–16*, William Kimber, London 1982.
- Djordjević, Milan, *Srbija i Jugosloveni za vreme rata*, Sveslovenska knjižara, Beograd 1922.
- Dykes Spicer, Lancelot, *Letters from France 1915–1918*, Robert York, London 1979.

- Fewster, Kevin, *Galipoli Correspondent. The Frontline Diary of C. E. W. Bean*, George Allen & Unwin, Sydney, London, Boston 1983.
- Fraser, David (ur.), *In Good Company. The First World War Letters and Diaries of The Hon. William Fraser Gordon Highlanders*, Michael Russel, Lymington 1990.
- Friedrich, Ernst, *War Against War!*, The Real Comet Press, Seattle 1987.
- Fussell, Paul, *The Great War and Modern Memory*, London, Oxford, New York 1975.
- Gal, Joseph, *In Death's Fortress*, East European Monographs, Boulder 1991.
- Gat, A., *The Origins of Military Thought from the Enlightenment to Clausewitz*, Clarendon Press, Oxford 1989.
- Gordon, L., Gordon, A., *American Chronicle. Year by Year through the Twentieth Century*, Yale University Press, New Haven, London 1999
- Hemingway, Ernest, *Zbogom orožje*, Založba Obzorja, Maribor 1964.
- Hobsbawm, Eric, *The Age of Extremes*, Michel Joseph, London 1994.
- Hofbauer, J., *Pohod v zmedo*, Evalit, Ljubljana 1935.
- Hoffmann, Max, *War Diaries and Other Papers*, Martin Secker, London 1929.
- Holmes, Richard, *Riding the Retred. Mons to the Marne 1914 Revisted*, Jonathan Cape, London 1995.
- Home, Archibald, *The Diary of a World War I. Cavalry Officer*, Costello, Kent 1985.
- Joll, James, *The Origins of the First World War*, Longman, London 1992.
- Južnič, Stanislav, »Soška fronta v zapisih Jožeta Selana iz Novih sel«, *Kronika*, XLVI/3, 1998.
- Keegan, John, *History of Warfare*, Vintage Books, New York 1993.
- Keegan, John, *The First World War*, Hutchinson, London 1998.
- Klavora, Vasja, *Koraki skozi temo*, Mohorjeva družba, Celovec 1994.
- Klavora, Vasja, *Škabrijel*, Mohorjeva družba, Celovec 1997.
- Ladurner-Parthanes, Matthias, *Kriegstagebuch eines Kaiserjägers*, Verlaganstalt Athesia, Bozen 1996.
- Laffin, John, *Damn the Dardanelles! The Story of Galipoli*, Osprey, London 1980.
- Laffin, John, *Letters from the Front 1914–1918*, A. Sutton, Wolfboro Falls, NH 1991.
- Langenberger, Jean, *Bibliographie internationale d'histoire militaire. International Bibliography of Military History. Internationale, militärgeschichtliche Bibliographie*, Commission internationale d'histoire militaire, Bern 1999.
- Leed, Eric J., *No Man's Land. Combat and Identity in World War I*, Cambridge University Press, Cambridge 1979.
- Macdonald, Lyn, *1915. The Death of Innocence*, Hedline, London 1993.

- Macdonald, Lyn, *They Called it Paschendäle*, Michael Joseph, London 1978.
- Martin W. Lawrence, *Peace without Victory. Woodrow Wilson and the British Liberals*, Kannikat Press, Port Washington, N. Y./London 1958.
- Marshall, Samuel L. A., *World war I.*, Houghton Mifflin C., Boston 1992.
- Mesesnel, Janez, *Soška fronta*, Prešernova družba, Ljubljana 1987.
- Mitchell, David, *Women on the Warpath. The Story of the Women of the First World War*, Cape Jonathan, London 1966.
- Moritsch, A., Tributsch, G. (ur.), *Soški protokol*, Mohorjeva družba, Celovec 1994.
- Moorcroft Wilson, Jean, *Siegfried Sassoon. The Making of a War Poet*, Duckworth, London 1998.
- Mrkun, Anton, *Homec*, Kulturno društvo Jože Gostič Homec, Homec 1995.
- Nitti, Francesco S., *Peaceless Europe*, Cassell & Co, London, New York, Toronto, Melbourne 1922.
- Omissi, David (ur.), *Indian Voices of the Great War. Soldier's Letters*, Macmillan, London 1999.
- Peel, C. S., *How We lived then 1914–1918. A Sketch of Social and Domestic Life in England During the War*, John Lane the Bodley Head Ltd., London 1929.
- Pershing, John J., *My Experience in the First World War*, Da Capo Press, New York 1995.
- Petelinšek, Cvetka, »Kaj usoda, kaj usoda, nora glava pa ne usoda«. *Slike iz vsakdanjega življenja Štajerske v času I. svetovne vojne, Diplomatska naloga*, Maribor 1997.
- Playne, Caroline E., *Society at War. 1914–1916*, George Allen & Unwin Ltd., London 1931.
- Pope, Stephen, Wheal, Elizabeth-Anne, *The Dictionary of the First World War*, St. Martin's Press, New York 1995.
- Povše, Janez (ur.), *Oblaki so rudeči: ljudske pesmi iz prve svetovne vojne*, Založba tržaškega tiska, Trst 1988.
- Price, Crawford, *Serbia's Part in the War*, Simpkin, Marshall, Hamilton, London 1918.
- Reed, John, *War in Eastern Europe. Treavels Through the Balkans in 1915*, Phoenix 1995.
- Rommel, Erwin, *Infantry Attack*, Greenhill Books, London; Presio Press, California 1990.
- Rueh, Franz, *Moj dnevnik 1915–1918*, Slovenska matica, Ljubljana 1999.
- Sanders, M. L. & Taylor, M. Philip, *British Propaganda during the First World War, 1914–18*, Macmillan, London 1982.
- Sassoon, Siegfried, *Memories of Infantry Officer*, Faber & Faber, London 1997.

- Schwarz, Benjamin, »Was the Great War Necessary«, v: *The Atlantic Monthly*, maj 1999.
- Shephard, Ernst, *Asergant-Major's War. From Hill 60 to the Somme*, The Crowood Press, Salisbury, Wiltshire 1987.
- Simpson, Andy, *Hoot Blood and Cold Steel. Life and Death in the Trenches of the First World War*, Tom Donovan, London 1993.
- Spicer, Lancelot Dykes, *Letters from France. 1915–1918*, Robert York, London 1979, str. 55 in 107–108.
- Strojan, Marjan (ur.), *Antologija angleške poezije od začetkov do konca 20. stoletja*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1997.
- Svoljšak, Petra, »Prva svetovna vojna in Slovenci«, *Zgodovinski časopis*, XLVII/2, Ljubljana 1993.
- Svoljšak, Petra, »Prva svetovna vojna in Slovenci«, *Zgodovinski časopis*, XLVII/4, Ljubljana 1993, str. 547–562.
- Trevelyan G. M., *Scenes from Italy's War*, T. C. & E. C. Jack Ltd., London 1919.
- Taylor, A. J. P., *The First World War*, Perigee Book, New York 1972.
- Ulrich, Bernd, 'Militärgeschichte von unten'. Anmerkungen zu ihren Ursprüngen, Quellen und Perspektiven im 20. Jahrhundert, *Geschichte und Gesellschaft*, XXII, 1996/4, str. 473–503.
- Van Overstraeten, R. (ur.), *The War Diaries of Albert I King of the Belgians*, William Kimber, London 1954.
- Vojnović, Mihajlo, Živojinović, Dragoljub, *Veliki rat Srbije 1914–1918*, Beograd 1970.
- Wette, Wolfram (ur.) *Der Krieg des kleinen Mannes. Eine Militärgeschichte von unten*, Piper, München 1992.
- Winter, Jay M., *Sites of Memory, Sites of Mourning. The Great War in European cultural History*, Cambridge University Press, Cambridge 1995.
- Winter, Jay M., *The Experience of World War I*, Macmillan, London 1988.
- Wolf, Anne, *Subalterns on the Foot. Three World War I Diaries of Officers of the Cheshire Regiment*, Square One Publications, Saga Haus, Worchester 1992.
- Zupančič, Franc, *Dnevnik 1914–1918*, Slovenska matica, Ljubljana 1988.
- 's ist Krieg! *Geschichten von Balzac, Tostoi, Bierce, Crane, Maupassant, Joseph Roth, Hašek, B. Traven, D. H. Lawrence, Faulkner, Maugham, Paustowski, Simenon, Andersch, Boell u. a.*, Diogenes, Zürich 1993.

POMEMBNEJŠI ROKOPISNI VIRI

Prelesnik, Josip, *1914–1918*, original hrani Kobariški muzej.

Prestor, Lorenz, *Spomin z januarja 1921*, original hrani Kobariški muzej.

Primožič, Ivan, *Vojni dnevnik 1916–1917*, prepis hrani Kobariški muzej.

DON'T SEND A WORD OF SORROW

Summary

The case of the Belgians was the most heavily propagandized case in World War I. Why? And why did the world overlook the Ottoman deportation of Armenians? How come that the Russian occupation of Turkish Armenia and the slaughter of Muslims was bypassed in the academic discussion on WWI? Not many of the books that accompanied the eightieth anniversary of the end of WWI discussed the movement of German, Austrian, and Russian troops that led to a civilian exodus and a substantial number of deaths. Not many of them asked if it was possible to stand in the boots of the soldiers. Or whether there were any possibilities to observe the generation who fought the Great War as the men they were, rather than as fools, dupes, or sheep led bleating to the slaughter. Is it possible not just to pity them but rather to present their lives in the trenches in the way the war survivors could agree on? Such are the questions raised in this book, which aims to present the war campaign in the South-Eastern corner of Europe. The volume is divided into two parts: *first* an introduction, and *second* the war diary of a Slovene officer. The second part is combined with material from several different diaries, letters and newspaper articles from the time between 1913 and 1918.

After investigating this material, it becomes quite apparent that the Great War in south-eastern Europe was a different war. It was different from the war we know from descriptions of Verdun, Ypres or Arras. The difference becomes more visible when we try to put a human face on the fighting across Serbia, Macedonia, Albania, Galicia and the Isonzo valley. The gap is even wider when the voice is given to the soldiers in the trenches and to the families they left behind. And finally, the difference becomes obvious when we realize that, for the Austrians, the war in the south-east was actually a punitive expedition against Serbs.

Traces of this difference, as well as the transition from enthusiasm in 1914 to depression and frustration in 1915 and beyond, can be seen everywhere. In addition to diaries, letters and articles, the public and private archives also contain a great quantity of photographs, paintings, maps, sketches, lyrics and amateur literature written by the soldiers and members of their families.

The first, introductory part of the book contains much material already

represented in writings of other historians (Jay Winter, Paul Fussell, Lyn Macdonald, Petra Svobljšak, Stephane Audoin-Rouzeau, A. J. P Taylor ...) who, despite the prevailing understanding of the war in its period – as a continuation of politics by different means –, could not locate warfare within the domain of normality. Regardless of how some commanders and politicians pictured it, this book portrays WWI as being the most senseless, the most absurd and the most cynical of all wars.

In the letters, diaries and memoirs of those contemporaries who lived through, and in some cases survived the war, we continually encounter their inability to describe their experiences and feelings. In their narratives there are countless thoughts about the fact that they were unable to put into words all the insanity which surrounded them. It was not a problem of language or rhetoric. It was their recognition of the impossibility of depicting the horrors which happened daily around them. Thus, in all these sources there is an abundance of remarks such as: »The smell of bleeding corpses was beyond description« or »The view of the battlefield is indescribable.«

The authors continually complain of being incapable of communicating the unbearable sound of artillery fire, of not knowing how to describe corpses torn to pieces. Therefore, they felt that they were unable to explain to all those who stayed at home, what it actually meant to be at the front. The surroundings in which they lived and fought were perceived as something unreal. The no-man's land beyond their trenches represented a threatening insecurity. The enemies' positions were regarded as something completely inhuman, as something which existed on the edge of the recognised world.

For the first time in the history of warfare, the consequences were felt not only by the belligerents – though they had the greatest difficulties in mediating and explaining their war experiences – but by the whole culture of the Western world. The war not only broke up families, destroyed economic systems and transformed whole countries, but also changed the language, the ways people felt, and the ways in which they expressed their emotions.

Most of all, the war created in people – both soldiers and civilians – the need to express fear and horror in the face of all those conditions which had been produced by war. Thousands of people who had no need to articulate their feelings before the war became, almost overnight, poets and writers. Day after day numberless diaries were written, and countless letters were sent in order to dispel the anxieties and uncertainties. For many years after the war the soldiers continued to re-arrange their memories: the generals their collections of strategies, the ordinary soldiers their nightmares.

One collection of such memories written by an ordinary soldier forms the basis for the second part of this book. A tiny notebook of »frozen moments« with the title *When I wore an army coat. Around the world from 1913 – 1918* was written by a Slovene noncommissioned officer, Ciril Prestor. It represents one of those »emotional outbursts« characteristic of people who are trying to overcome and chase away their horrifying memories.

Kako se potutis dusica moja danes? Aloye misli so pri Tebi – In Tvoje? Kaj ne, pri meni. Porocaj druga moja o Tvojem zdruenju. Kako Ti je zdat?

Poljub samo Tebi Tvoj Caril

Priljubljeni! Ko bi bila midva tako sretna kol sanja se mi mogočav kaj uuega, toda sanje? ...

Da svidenja Te vroe poljublja Tvoja Jelca

Po dobrem letu vojne se je začelo navdušenje umaknilo žalosti, grozi in jezici. Umaknilo se je hrepenenju dopisovanju in presencenju nad neumnosijo politikov in vojskih poveljnikov. V ospredje je stopila razočarana srečnicev, ki pa v istem času še ni mogla v časopis. Kaj bi namreč mislili bralci, ki bi vedozeljno odprli časopis in na vprašanje, kje so njihove čete, dobili odgovor:

«V drehu. [...] Da gletenje [...] posod samo blato, motornata cesta, majhna postaja, vozovi, ljudje [...] v razloženem cesnem blatu, ki je brzgal do nam, na prvi, tre obrz [...] Debelu skoja blata se je držala težjev, ki so brodi in tofotaj po blatu, se pogrevali vanj in se tofotaje zopet devgali iz njeva. Čof-čof; Čof-čof; Tadi matša v blatu, po blatu, jezšmaritjlozaj!» (Hofbauer 1935: 42)

Kaj bi na to dejali tisti, ki so že tako »sklonjeno trudno in žalostno lažili [...] okoli [...] v dolgih vrstah pred prodajalnami» skupaj z umazanimi otroki, strogimi ženskami in zamazanjenimi stariimi možmi, ki so razbije šipe masli z lepenco in gledali v prazna izložbena okna. Takšno podobo je namreč v drugi polovici vojne ponjal »neprijazni« Dunaj s svojimi umazanimi in zamazanjenimi cestami, s katerih je izginilo »veselje [...] sicer tako živih ljudi« (Hofbauer 1935: 167–169). Precej podobno je bilo v Londonu, kjer so drugo leto vojne zapili vse galerije in muzeje in kjer je nek poslanec na vprašanje, ali ne bi pustili odprtega vsaj Britanskega muzeja (vsaj za nekaj večerov v letnu, za študente), dobil odgovor, da bi bil ta izdatek (300 funtov na leto) za državo, ki je v vojni, previsok. O nescmislnosti tega argumenta v času, ko je laisla država vsak dan porabila sedem in pol milijonov funtov za bojevanje, kot kaže, ni razmišljal skoraj nihče. Prav tako kot večina povsod po Evropi ni razumela, kaj se je zgodilo s človeško pametjo. Večina vpletenih je bila namreč tako nevroična, da sploh ni opazila lastne nevroze.

